

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László, Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Amit írok, az sokszor csak „motyogás”.«

LUDWIG WITTGENSTEIN

*»Marxista—leninistából nem lett
narcista—leninista.«*

KENEDI JÁNOS

*»Ezek a marhák itt két-két deci tejet
akarnak tőlem...«*

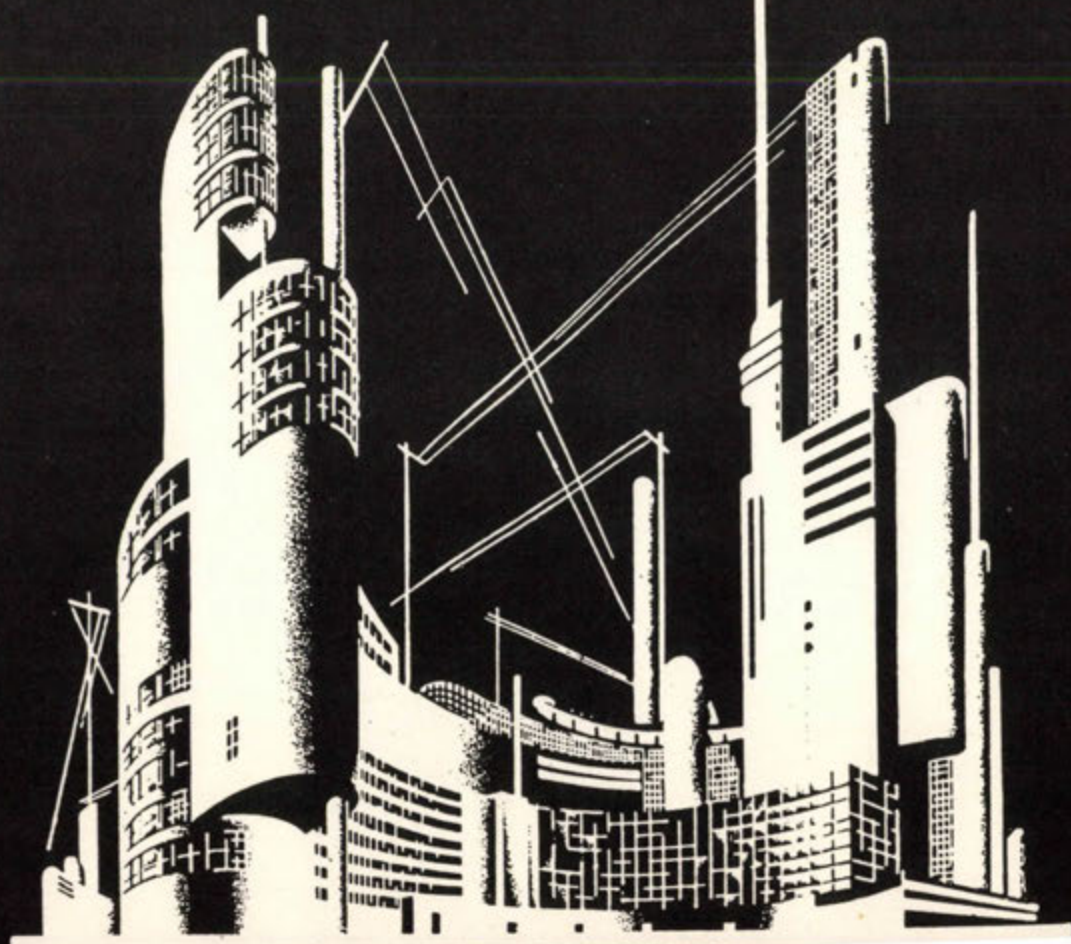
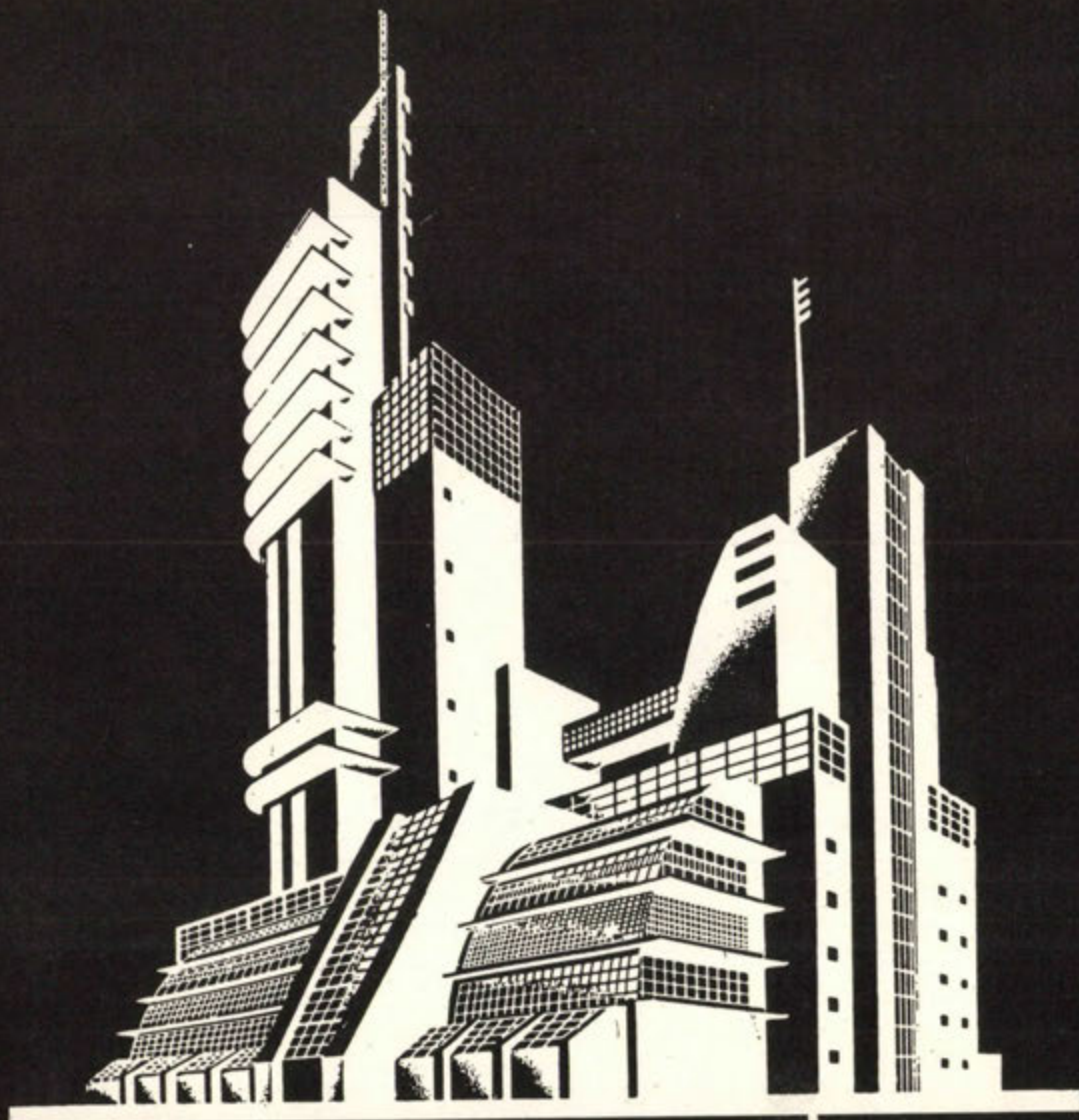
BOHUMIL HRABAL

Mcmxcii Június

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYSZÁZKILÉNC FORINT

Mcmxcii Június

NEGYEDIK ÉVFOLYAM HATODIK SZÁM

Lengyel László Berendezkedés 3

Kenedi János A város és az arc 17

Viktor Paszkov Lót, a számkivetett 27

Joszif Brodskij *Litván noktürn* 33

Tomas Venclova *Achilles pajzsa* 42

Gintaras Patackas *1979-es sárgaházi vécé-noktürn* 44

Benkő Attila Három szöveg 46

Bohumil Hrabal Két novella 47

Spiró György Mese az író úrról és az olvasóról 51

Ludwig Wittgenstein Észrevételek 52

Kertész Imre Wittgenstein-gyakorlatok 57

Szőke György Tárgymutató 59

Viktor Jerofejev Az orosz rés 63

E számunkat JAKOV CSERNYIKOV orosz építész-tanár 1920-as évekbeli fantáziaterveivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. A 2000 EGYESÜLET FOLYÓIRATA. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN. .
GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: GÓZ GABI. A 2000 EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY.
LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11. TELEFON: 182-1291.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ.
CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTA-
HIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT
KÖZVETLENÜL. POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI
JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.
A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, Goudy Old Face, Walbaum Antikva és Nicholas
Cochin betűkkel. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER.
NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY,
A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY, AZ IPARBANK RT ÉS A HUNGEXPO RT.

A művészet katonái

SZTÁLINIZMUS ÉS KULTÚRA

Szerkesztette György Péter és Turai Hedvig

Szilágyi Ákos:

Paradicsomi realizmus: totalitárius államművészet a XX. században

György Péter:

A mindennapok tükre, avagy a korstílus akarása

Ferkai András:

A sztálinizmus építészetéről

Rényi András:

„Vihar előtt”. A történeti festészet mint a sztálinista képzőművészet paradigmája

Szűcs György:

A „képfelség” elve

Zwackl András:

„Copyright”. Eredeti és másolat problémája az ötvenes évek festészetében

Sinkó Katalin:

A politika rítusai: emlékműállítás, szobordöntés

Peternák Miklós:

Az államosított látás. Kísérlet az allegorikus dokumentarizmus megteremtésére

Kovács András Bálint:

Adalékok az ötvenes évek magyar filmhíradóinak ikonográfiájához

Tokaji András:

Közéleti zene és népiség a sztálinizmusban

Tokaji András:

A szocreál különös utóélete

Jegyzetek

Kronológia (Összeállította: Ständeisky Éva)

Berendezkedés

FÉLÚTON: MÁSODIK RÉSZ

LENGYEL LÁSZLÓ

Antall József MDF-többségű kormánya 1990 áprilisa óta négy szakaszon ment át:

1. 1990 áprilisa és novembere között kiépült az „első Antall-kormány”,
2. A kormány az októberi taxisblokád hatására válságba, a kormányzati zavar állapotába jutott.
3. 1991 márciusától júliusig létrejött a második Antall-kormány szerkezete, és
4. 1991 nyarától a kormányzati belharcok, összeütközések az évvégi harmadik Antall-kormányhoz vezettek.

Az 1991-es év az Antall-kormány és rendszer berendezkedésének és az ellenzék válságának az éve¹. Az első Antall-kormány idején a miniszterelnök megpróbálta keresztülvinni saját közigazgatási koncepcióit – sikertelenül. Az 1990-es év végi kormányválságból kormányának személyi és koncepcionális megváltoztatásával igyekezett kimelkedni. A második Antall-kormány szakértelmesedett, de kétféjűvé is vált. A kétféjű kormányban ütközött egymással a miniszterelnök és gazdasági csúcsminisztere elképzelése. A kormányzaton belüli harcok 1991 nyarától állóháborúkká, lövészárkokharcokká váltak, amelyet már nem eszmék, koncepciók alapján vívtak egymással, hanem az apparátusok logikája szerint. Megkezdődött az Antall-kormány gazdasági és közigazgatási berendezkedő politikája, térfoglalása. A berendezkedő politika jellemzője, hogy az ideológiai csatározások és a kormányzaton belüli személyi összeütközések mögött folyik a Magyar Demokrata Fórum és kormányának térfoglalása a különböző társadalmi szférákban, a közigazgatási szervezetekben és a gazdasági intézményekben. Nem leépülés, nem összeomlás, hanem berendezkedés és megszilárdulás. A kormánykoalíció pártjai és az egyes kormányzati intézmények immár nemcsak személycseréket hajtanak végre, hanem intézménycseréket és átalakításokat is. Az ellenzéki pártok

nem tudták megakadályozni ezt az Antall-féle berendezkedést.

A berendezkedés elemei

a) erősödő politikai kormány és hatalmi eszközökkel megszerzett gazdasági, közigazgatási pozíciók (Antall-koncepció)

A miniszterelnök előtt világossá vált, hogy a politikai berendezkedés biztonságához, a következő választásokig való kitartáshoz, illetve a hosszútávú konszolidációhoz nincs szüksége 1. külső támogatásra (paktumra, megállapodásra stb.) bármelyik ellenzéki párt részéről, elegendő, ha az ellenzék kellően megosztott; 2. a kormánykoalíció képviselői mindaddig kitartanak a kormány mellett, amíg az nyújtja a politikai hatalom monopóliumát; 3. az ideológus kormányzás helyébe pragmatikus hatalmi kormányzást kell állítania. Ennek megfelelően az MDF-SZDSZ paktumból az MDF-re és a kormányra háruló megegyezési követelményeket semmisnek tekintette, s beszüntette a Fidesz-szel, mint párttal folytatott flörtjét. (Ez természetesen nem zárja ki, hogy tárgyalásra hívja az SZDSZ elnökét, illetve hétről-hétre találkozzon a Fidesz frakcióvezetőjével.) Az MDF a párton belüli lázadásokat, illetve Torgyán József kigazda vezető támadásait azzal kívánta ellensúlyozni, hogy hatalmi pozíciókat biztosított mind a kormánypárt embereinek, mind pedig a kigazdák vele szövetséges vezetőinek. Végül munkamegosztást alakított ki az offenzív, ideológus MDF pártmozgalom és a hatalmi pozíciókat kiépítő pragmatikus kormányzat között.² Nem a kormánynak kell politikai előterjesztéseket tennie, hanem csak fel kell karolnia a kormánykoalíció pártjainak és képviselőinek felterjesztéseit.

A második Antall-kormány első korszakában – 1991 tavaszán – a programversenyben és a törvényhozásban vette

Az írás első részét folyóiratunk 1991. júliusi számának 3-13. oldalán olvashatták.

A második rész a Pénzügykutató Rt. *Jelentések az alagútból* 1992 című anyagának háttér tanulmányaként készült.

1 Az 1990-es választások óta, alkotmányjogilag egy Antall-kormány működik, de politikailag immár három. Antall József háromszor alakította át kormányát úgy, hogy változtatott a kormány döntési szerkezetén, kulcsszemélyiségein, a kormányzati működés koncepcióján és gyakorlatán. Ezért beszélnek három Antall-kormányról, a könnyebb megértés érdekében.

Dolgozatom első változatában az Antall-konszolidáció kezdetéről szóltam. A konszolidáció kifejezésről folytatott viták meggyőztek arról, hogy ez a szó egy hosszú távú, szinte befejezett folyamatot sugall, illetve a körvélekedés szerint a konszolidáció a kormány és a nagy érdekcsoportok közötti megállapodásokra épül, amely az eddigiekben nem következett be. Többen a foglalás, a beköltözés, a terjeszkedés, a pozícióablás szavak használatával írták le az 1991-es év második fele óta tartó fo-

lyamatot, s végül a semlegesebb berendezkedés mellett döntöttem.

2 Nem tudom, hogy mennyire volt önkéntes és mennyire kényszerű az MDF ideológiai radikálisainak szabadon engedése, Kónya Imre dolgozatának, Csúrka István tömegkommunikációs kampányának, a Zétényi-Takács törvénynek a felszínre bocsátása.

Annyi bizonyos, hogy a párt ideológiai kampányának időszakában a kormány komoly tiltakozások nélkül hajthatta végre konszolidációs előretörését.

3 A kormány sorra nyújtja be azokat a tervezeteket, amelyek új szervezeteket állítanak be az oktatás, az egészségügy és a gazdaság területén. És miként a Kádár-korban, sorban születnek olyan törvények, amelyek értelmezésre szorulnak, amelyeknek ellentmondásait a későbbiekben az államigazgatás rendeletileg vagy leiratotlan értelmezi. (Ilyenek többek közt a döntő fontosságú csőd-, a számviteli, a pénzintézeti, vagy a szövetkezeti átalakulási törvények. E törvényeket a Pénzügyminisztérium, a Bankfelügyelet, az ágazati minisztériumok értelmezik. Ha nem tennék, végrehajtha-

fel a harcot az ellenzékkel. Második korszakában – 1991 őszén – már szó sincs programokról, hanem sokkal inkább intézkedésekről, szervezeti átalakításokról és személycserékről. A törvényhozási hajza mögött pedig megjelenik a rendeleti és leiratos szabályozás.³ Végül, a kormány meghatározta azoknak a vállalatoknak és pénzintézeteknek a körét, amelyek kizárólagos, vagy többségi állami tulajdona révén befolyást tud gyakorolni a gazdaság egészére, az itt kialakított megegyezések árakon, béreken, vámokon, és az e körből származó tőkeerőn keresztül.⁴

b) erős kormányfő, a kétféle kormány egyik fejének elorvasztása

1991 tavaszán a miniszterelnök megszervezteti saját információs rendszerét, személyes hatalmának visszaépítésére felhasználja a személyi nyilvántartások, megfigyelések, elemzések belügyi, nemzetbiztonsági és miniszterelnökségi rendszerét. Megvonja a pénzügyminiszter hatásköreit, belényli kapcsolati rendszerébe.

c) kormányzati támadások a nemzeti intézmények és az érdekképviseletek ellen

Részben az augusztusi moszkvai puccs, részben az öszre megjósolt társadalmi összeütközések hatására a kormány és pártjai összehangolt ideológiai és közigazgatói kampányt kezdtek a szakszervezetek, a köztársasági elnök, a Magyar Televízió és Rádió, a Magyar Nemzeti Bank, illetve a bíróságok ellen. A kormány egyrészt feltételezi, hogy egy baloldali-liberális összeesküvés fenyegeti, amely az ellenzéki pártoktól a fent nevezett intézményekig húzódik, másrészt kellően erősnek érzí magát a nemzeti intézmények korlátozására.

d) Visszatérés a költségvetési és az áralkukhoz, a status quo-ra orientált politikához. A kormány nem változtatott a társadalombiztosítás, az egészségügy, az oktatás finanszírozási rendszerein, a gazdaságpolitikai vitákat visszatértette

tatlanok lennének.) És vannak olyan területek, ahol a törvényes szabályozást pótolják a hatósági leiratok. (Így szabályoz hétről-hétre az Állami Vagyongügynökség Igazgatótanácsa a privatizációs ügyekben, így vesz államigazgatási felügyelet alá állami gazdaságokat a Földművelési Minisztérium és rendeli el kényszerátalakításukat, így határoz a kormány, a Gazdasági Kabinet és ki tudja melyik gazdasági hatóság a kereskedelmi bankok privatizációjáról.)

4 A kormány az állami tulajdon körén belül tartotta a nemzeti vagy 30–35%-át képező, főként alapanyag- és energiaszektorokat, amelyeknek ár- és bérmeghatározó szerepük van az iparban. A második Antall-kormány még márciusban, a Kupa program kidolgozásának idején, alakított ki kényszermegállapodást az uránbányászat fenntartására, majd elhúzódozó vitában, két menetben került sor a kormány, a szénbányászat legnagyobb hitelezője, a Budapest Bank, a Magyar Villamos Művek és a Bányászati Szakszervezet közötti kényszerskizálásra, a hazai szén felvásárlására. Sor került az olajipar államosítására. És ma egyetlen nagy nyersanyagtermelő vagy állami kereskedelmi bank képes arra, hogy a kormányfő felszólítására bármilyen kormányzati politikai célt pénzelen, legyen az egy kormánypárti lap, televíziós csatorna vagy választási kampány. Ezzel párhuzamosan működnek a kádergyárak, ahonnan a vezető tisztségviselőket választják, így például az EGI és az Olajterv.

5 Nem változtatott a költségvetés kiadási szerkezetén, továbbra is hagyta, hogy a költségvetési szervezetek vállalkozásoknak a költségvetési pénzzel, másrészt, a költségvetési átcsoportosításról a költségvetés 10%-áig engedett vitát a parlamentben.

6 Jellegzetes konszolidációs ideológiáról van szó. Antall József világossá tette, hogy aki nincs ellenünk, velünk van, vagyis aki nincs az ellenzékkel, nem függetlenkedik, nem politizál, az állást, rangot kaphat és tarthat meg, tekintet nélkül a múltjára. Nem kell kereszténynek és nemzetinek lenni, csak kormányhűnek. Sőt nem kell a mindenkor kormányálláspontot és a kormányzókat szeretni, eljelezni, elegendő, ha a nyilvánosság előtt nem nyilatunk róluk véleményyt. Az élet menete az államgazdaságban a kormányhoz való lojalitás viszonytól függ. Ha állami gazdasági vezérigazgató, bankel-

a költségvetési keretek fölötti hagyományos alkudozások medrébe.⁵

Megvalósulás és akadályok

Az Antall-berendezkedés megvalósulásának első eredményei egyben ennek a berendezkedésnek a korlátait is mutatják.

aa) A miniszterelnök és a kormány berendezkedtek arra, hogy berendezkedhetnek. A kormányzati filozófia a rendszerváltás mellé, sőt elé, a mi voltunk, mi vagyunk és mi leszünk hatalmi tételét állítja. A koalíció nem átmene-ti, hanem végleges. Mindenki megnyerhető, vagy megfigyelmezhető – ezt igyekezik az új kormányzati filozófia sugallni. Ám ne szeressenek, de féljenek és kövessenek. A miniszterelnök és kormánya hangsúlyozzák, hogy csak nekik vannak érvényes kapcsolataik Nyugatra és Keletre, csak ők nyertek felhatalmazást az átmenet végrehajtására. Ők a biztonság biztosítéka. És Kelet-Európában a biztonság a legfontosabb. A miniszterelnök taktikai fegyvere: a társadalom-és gazdaságfilozófiák helyett a kapcsolatok, az ideológiák helyett a nyers hatalom számít.⁶

A kormány felhagyott korábbi álláspontjával, amely a privatizáció, a magángazdaság és az államgazdaság közötti újraelosztásban a kívülálló akadályozó, a morális vagy ideológiai felháborodó szerepét jelentette. A kormány immár beilleszkedik az újraelosztásba és a privatizációba. Tisztviselői már nem a központi állam erősítésére, egy etatista végcél elérésére szövetkeznek, hanem az újraelosztásban való részesedésre.

A konszolidációs status quo szemlélet jóváhagyja, türi, hogy nyílt vagy burkolt osztozkodás kezdődött az állami tisztviselők, a kormánypárti képviselők és a vállalati igazgatók, a vállalkozók, a bankelnökök, az önkormányzati vezetők között a hatalom és a tulajdon felett.⁷ Az osztozkodás

nők, kórház- vagy iskolaigazgató, főszerkesztő, állami főtisztviselő akarsz lenni, vagy ha meg akarod tartani az igazgatói, tanári, orvosi, tisztviselői, újságírói, kutatói állásodat, szeretnél fizetésemelést, szervezetednek költségvetési pénzt, el akarod intézni vállalatod, bankod privatizálását, kedvezően értelmeztetni egy jogszabályt, akkor várakozz a miniszteri előszobákban, reménykedj az államtitkári telefonokban, és szó nélkül törd el, hogy a melletted lévő kirúgják. És az ügyek sürgőssége miatt az nem ad reményt, hogy két-három év múlva már egy másik kormány lesz.

7 Az első Antall-kormány alapeszméje erős államot tételezett fel, amely saját tulajdonát privatizálja. Amikor ez az eszme ütközött a valósággal, kapkodás és ellentétes irányú kampányok következtek. A második Antall-kormányban, részben Kupa Mihály, részben a helyzet hatására, már megérlelődött a felismerés, hogy ez egy gyenge állam, csak az van, amit elvesz, és elvenni minél előbb kell, hogy legyen mit. A kormányzati viselkedésben uralkodóvá vált a tulajdonossá válás, és a tulajdon felhasználása, amelynek nem az államhoz, az etatista ideológiához van köze, hanem a tisztviselői szerzéshez, és a hatalomnak a tulajdonon keresztül gyakorlásához. A spontán magánprivatizáció a spontán közprivatizációval kereszteződik. Korábban a Németh-kormány köztisztviselői kértek és kaptak helyet az osztozkodásban, majd egy éves átmeneti bizonytalankodás után, az Antall-kormány tisztviselői és pártbetei használják ki helyzetüket. A kormányzati főtisztviselők javadalmazásuk mellett beülnek egy-két részvénytársasági igazgatóságba, felügyelő-bizottságba, jogszabályi értelmezéssel, leiratos szabályozásokkal bel-és külföldi meglévő vagy leendő tulajdonosokat juttathatnak előnyhöz, vagy hozhatnak hátrányos helyzetbe. A kormány feloldotta a kettőnél több igazgatóságban, és az ötnél több felügyelő-bizottságban való részvétel tilalmát, a többségi állami vagyonú részvénytársaságokba kötelező érvénnyel államigazgatási tisztviselőket ültet be az állam képviselőtében, felmentést ad a képviselőnek a vállalatok igazgatótanácsában való részvétel alól stb. Másrészt megkezdődik a pártvállalatok, pártbankok gyűjtése. Itt nem egy erős állam felépítése folyik, hanem a kádári típusú oligarchikus rendszer visszaépítése.

és alkudozás érdekközösséget teremt. A kormányzat a *privilegiumosztás kormányzata*. A konszolidáció ismert kettős módszere is kialakul: mézesmadzag és bunkósbot.⁸

Ennek a berendezkedésnek két komoly korlátja van. Az egyik az égető káderhiány. A kormánykoalíció pártjai nehezen tudnak elfogadható szakértőkhöz jutni, illetve nehezen kapnak embert a közigazgatásba és az állami vagyon kezelésére. Ennek legfőbb oka a közigazgatási munka nagy népszerűtlensége, továbbá a második Antall-kormány szakértelmesedésének megállása. Az 1991-es év nagy szakértői csalódása Kupa Mihály szereplése az év második felében, és Surányi György MNB-elnök leváltása.⁹ A második korlát az állami vagyon folyamatos leértékelődése, az államgazdaság válsága. A tulajdonszerzés egyben válságkezelést, csődelhárítást is jelent, amelyet a berendezkedési politika ma még kézivezérléssel, telefonos szabályozással próbál megoldani. (Az ágazati minisztériumok rákényszerülnek, hogy a vállalati csődöket a bankokkal, az adóhivattal, a társadalombiztosítással, a Vagyonügynökséggel telefonos kapcsolatban vezényeljék le: engedjék el ezt, vegyék át azt, cserébe ezért. Csakhogy se a minisztériumoknak, se a bankoknak, se az APEH-nek, a társadalombiztosításnak és a Vagyonügynökségnek nincs arra külön forrása, apparátusa, embere, hogy a vállalati kénysztulajdonosi helyzeteket kezeljék. Ezért e „marjaizmus” csak kóoszt szülhet.)

bb) A miniszterelnök ismét egyeduralkodóvá vált. 1991

8 A durva antikommunista, szakmaellenes politikai kampányok, a vesztettek szabadon engedése a pórától kiválóan alkalmas a terelésre. A politikai mozgalmak szolgáltatják a hisztériát, a kormány a védelmet és a privilegiumokat. A politikai publicisztikában megtámadott szakmák vezetői – bankárok, vállalati vezetők, szövetkezeti elnökök, állami gazdasági elnökök – kénytelenek ráébredni, hogy a politikai kampány másik oldalán az a kormány is áll, amely igazgatási jogosítványaival élve végre is tudja hajtani leváltásukat.

9 A csalódás nemcsak a tömegkommunikációban és a politikai közvéleményben jelentkezik. Sokkal fontosabb, hogy Kupa Mihály szakmai és vezetői összeroskadása 1991 nyaráról a Pénzügyminisztérium apparátusában és a szakmai közvéleményben váltott ki ellenérzéseket, az MNB elnökének lemondatása pedig a bankári közvéleményt rázta meg. A Pénzügyminisztérium szakmai szétzilálódását Kupa Mihály nemhogy megállította volna, de tovább erősítette. Surányi távozása után viszont arra derült fény, hogy a Magyar Nemzeti Bank csak a minisztériumokhoz képest mutatott jobb képet, szakmailag ugyancsak válságba került.

10 A miniszterelnök teljes visszatéréséig fölhasználta a politikai államtitkárokat. Úgy 1991 tavaszán versenyt futtatta Szabó Tamás PM politikai államtitkárt saját miniszterével és Surányi György MNB-elnökkel a külső adósság kérdésében. Szabó Tamás fokról fokra a pártközpontról emelkedve vált a Pénzügyminisztériumban. De később a miniszterelnök már nem tartott igényt arra, hogy politikai államtitkárai felkeressék vagy a pártüggyel aktívan foglalkozzanak, és föl- vagy lefelé buktatta őket. Hasonlóképpen fölhasználta a miniszterelnök Kádár Béla NGKM-miniszter szakmai és politikai ambícióit Kupa Mihály ellenében. Kádár Béla szinte minden fontosabb ügyben ellentmondott a pénzügyminiszternek. Csakhogy győzelme pirrhuzsi győzelem, mert elképzelésének nagy része továbbra sem vétetik komolyan, minisztériuma teljesen bizonytalan, ellensúly szerepe megszűnt. És ugyancsak önként megy bele abba a csapdába, amibe Kupa Mihály, azaz a szakértői szerep helyett a politikai szerepet vállalja a képviselőjelöltséggel.

11 1991 áprilisától augusztusig négyen is tárgyaltak különböző irányokban a külső adósság kezeléséről. Maga Antall miniszterelnök, felhatalmazása alapján Szabó Tamás politikai államtitkár, Kupa Mihály pénzügyminiszter és végül Surányi György MNB-elnök. E tárgyalásokat egymás háta mögött, egymást kizárva folytatták, lejárta ezzel a kormányt és Magyarországot. Az itt

nyarától nemcsak megállította pénzügyminisztere előretörését, de vissza is szorította, meg is törte őt. A miniszterelnök folyamatosan súlypontát helyezéseket hajt végre, úgy egyensúlyoz, hogy sem kormányában, sem pártjában nem alakulhat ki vele szemben erős tényező. A második Antall-kormány döntési rendszerében a kormányülés a miniszterelnök által tartott nevelési értekezletet, a Gazdasági Kabinet- és a közigazgatási államtitkári ülések a pénzügyminiszter és államtitkára oktatói gyűléseit jelentették. 1991 őszén megindult az ágazati minisztériumok önállósodása. Jelentős változás az eredeti miniszterelnöki elképzeléshez képest, hogy a miniszterelnök immár nem a politikai államtitkárokon keresztül kívánja ellenőriztetni és ellensúlyozni minisztereit, hanem elegendőnek tartja a miniszterelnökségi és belügyminisztériumi ellenőrzést.¹⁰ A Kupa-program elhalt. A pénzügyminiszter vereséget szenvedett a legfontosabb gazdaságpolitikai kérdésekben, így az adósságkezelésben,¹¹ az államháztartási és költségvetési ügyekben,¹² a privatizációban.¹³ Vesztett az expo és a kárpótlás kérdéseiben. Kezdeti nemzetközi tekintélye elenyészett. Lemondással fenyegetőzött és nem mondott le. A képviselőiség nem hozzáadott, hanem elvett belőle. A miniszterelnöki darálóba került és le is darálták. A főbb gazdasági szereplők előtt hitele szétporladt.

Most már alkalmassá vált arra, hogy az Antall-kormány minisztere legyen a választási kormányban.¹⁴

A miniszterelnök célja nemcsak az egyik fej elsorvasztá-

kialakult párharc eredményeként dőlt el 1991 nyarán, hogy Surányi Györgynek mennie kell. De ebben a párviadalban az is bebizonyosodott, hogy a pénzügyminiszternek se szakmai meggyőződése, se politikai hatalma, felhatalmazása nem elegendő arra, hogy döntsön az ügyben.

12 Először az 1992-re vonatkozó új adósszályok kidolgozóját Hagya cserben politikai okokból 1991 tavaszán – akik a sajtóból tudták meg, hogy miniszterük nem támogatja előterjesztésüket –, majd az államháztartási törvény kidolgoztatását adta fel. Belenyugodott abba, hogy a társadalombiztosítás reformját nem valószínű meg, tudomásul vette, hogy a költségvetés a hagyományos szerkezetben, alkudozások révén fog eldőlni. Nemcsak hogy belement az alkukba, de világossá is tette, hogy csak a politikai nyomásnak van értelme, ha valaki költségvetési pénzhez, kedvezményhez akar jutni. (Így például a kisgazda 33-akkal folytatott tárgyalásai eredményeként tett engedményt a mezőgazdasági kistermelők adóztatásával kapcsolatban, azaz a koalíciós hűségért cserébe szakmai álláspontot adott fel.)

13 A privatizációban nem sikerült keresztülvinnie többet, mint a Vagyonügynökség megalapítását. Nem tudott új irányt adni a privatizációnak, hanem bele kellett nyugodnia abba, hogy a privatizációban az ágazati minisztériumok, a Vagyonügynökség, majd a harmadik Antall-kormányban Szabó Tamás miniszter leiratos úton szabályozzanak.

14 A gazdasági élet szereplői nagy várakozással tekintettek Kupa Mihályra és programjára. A nagyvállalati vezetők szövetségest láttak benne az Állami Vagyonügynökséggel szemben. A kisvállalkozók vállalkozásbarát gazdaságpolitikát reméltek. A nagy kereskedelmi bankok vezetői abban bíztak, hogy a pénzügyminiszter megbízható és kiszámítható kormányzati partner lesz, aki tisztázza a vállalatoknál befagyott hitelek és a központi költségvetés viszonyát, akivel meg lehet egyezni az együttes csődmenedzselésben, aki menedéket ad a banki tulajdonosi jogokat önkénnyel gyakorló Vagyonügynökséggel szemben. Az önkormányzatok egy politikai előfeltételről mentes, együttműködő pénzügyminisztert vártak személyében. A szakszervezetek hiteles tárgyalópartnert. Kupa Mihály mindenkivel találkozott, tárgyalt, ígéretet tett. Ezeket az ígéreteket nem volt képes beváltani. Ugyanabba a helyzetbe került, mint Medgyessy Péter Grósz Károlyval és a politikával szemben. Ha a politikai karrier, a megmaradás érdekében a költségvetésben osztogatni kell – akkor osztogatunk. Ha fosztogatni – akkor fosztogatunk. A gazdasági szereplők csalódása érthető. És ért-

sa volt, hanem ön maga helyzetének újrafogalmazása is. Ehhez ismét a külpolitika teremtett lehetőséget. Ez a be rendezkedési politika második eleme. Kormányzásának első szakaszában szívvel-lélekkel követte az illúziók külpolitikáját. A magyarság újraegyesítőjének, egy közép-európai vezető hatalom kialakítójának, az új német birodalom legfőbb szövetségeseinek, a bolsevizmus elleni harc elsőszámú vezetőjének képzelte magát. Az illúziók politikája arra a téves helyzetfelmérésre épült, hogy a liberális tömegdemokráciák – elsősorban a Németország vezette Európa – nemcsak érdekeltek Kelet-Európa felszabadításában, hanem azoknak adnak komoly támogatást, akik a kommunizmus elleni keresztes háborúban, a szovjet, a jugoszláv (szerb), a román kommunizmusok leplezésében élen járnak.¹⁵ Ez a politikai hit megrendült a jugoszlávai háború, a szovjet puccs, valamint a Nyugat magatartásának hatására. A miniszterelnök részben kénytelen közeledni a bethleni geopolitikai realizmushoz: örülhetünk, ha az ENSZ, az Európai Közösség, a NATO, a nagyhatalmak visszatartják a nálunk külön-külön is erősebb szomszédainkat. Magyarországot kicsiny és védtelen ország, ezért lavíroznia kell az ellenségek között. A nemzetpolitikai offenzívát egyfajta külpolitikai tartózkodás váltotta fel. (Pontosabban: kialakul a nemzetpolitikai offenzíva és a geopolitikai tartózkodás sajátos ciklusa, részben összefüggésben a nyugati magatartással.) A miniszterelnök immár a status quo hőse. Biztonság, biztonság és még egyszer biztonság – ez a jelszava.¹⁶ A miniszterelnök meg van róla győződve, hogy az 1994-es választások kulcskérdése, akárcsak az 1990-eseké, Magyarország európai státusa lesz. 1990-ben az MDF-koalíció egy nyugodt és biztos, független Magyarország jelszavával győzedelmeskedett, 1994-ben egy magyar központú Közép-Európa, a trianoni sérelmek orvoslása az álom. (1990-ben nem a gazdasági programok közötti választás volt a döntő, s ha 1994-ben sikerül nemzetpolitikai sikert elérni, az feledtetheti a gazdasági sikertelenségeket; legyen az akár a magyar társnemzeti állapot alkotmányos elismertetése Romá-

niában, Szerbiában, Ukrajnában, Szlovákiában, vagy egy autonómiáról szóló referendum nemzetközi kikényszerítése, vagy a trianoni és párizsi békeszerződések nemzetközi újratárgyalásának elismertetése.)

A biztonságért, a nemzeti egységért kell elfogadni az állami költségvetést, kell belemenniük az ellenzéki pártoknak a kormány előterjesztéseibe.¹⁷

A harmadik Antall-kormányban már nincs a kormányfőnek ellenfele, alternatívája. Ebből származik egy hosszabb távú Antall-konzolidáció korlátja: minden a miniszterelnökre épül. Ha a miniszterelnökkel bármi történik, a konzolidációs politika kátyúba jut.

cc) A nemzeti intézmények elleni összehangolt támadások több-kevesebb sikerrel jártak. A köztársasági elnököt sikerült visszaszorítani, a Nemzeti Bankot szuverenitásában korlátozni, a Televíziót és a Rádiót megfenyegetni. A nemzeti intézmények közül az Alkotmánybíróság őrizte meg leginkább súlyát, sőt túlsúlyát, az egyetlen, amely döntéseivel a politikai mechanizmus mozgását meghatározhatja. (Az Alkotmánybíróság ma olyan politikai ügyekben kénytelen dönteni, amelyek valójában sokkal inkább pártpolitikai, mint alkotmányjogi kérdések, s amelyek parlamentáris bizonytalanságról tanúskodnak. Az Alkotmánybíróság sok tekintetben a pártok által nem kívánt erős köztársasági elnök funkcióit veszi át, átvágva olyan politikai gordiuszi csomókat, amelyeket a pártok képtelenek kibogozni.) A kormányzatnak a nemzeti intézményekre irányuló támadásai azonban nem maradnak visszahatás nélkül. Ezek a támadások teszik világossá a társadalom előtt ezeknek az intézményeknek a jelentőségét, s edzik magukat az intézményeket.¹⁸

dd) Az 1992-es költségvetési alku már jellegzetesen Kádár-kori alku. A rendszer a gazdasági mechanizmus központjába helyezte ezt az alkut, ami elterelte a figyelmet nemcsak a nagy rendszerek rendezetlenségéről, de a csőd-, a számviteli és a pénzügyi törvények várható hatásáról, valamint a privatizációs problémákról.

hető a miniszterelnök elégedettsége is. Van egy minisztere, aki színfoltot, karaktert jelent a színtelen kormányban, de nem többet. Helyén van.

15 Antall József felfogása szerint az nyerhette el méltó gazdasági és politikai jutalmát a Nyugattól, aki lehető legtrávalabb került a Gonosz Birodalmától, aki bizonyítja, hogy a kommunizmus éveit alatt sem halt ki belőle a keresztény és a nemzeti érzés. Nem külpolitikát, hanem nemzetpolitikát kell folytatnunk, amit 15 millió magyar vár el tőlünk. Az offenzív nemzetpolitika alapja a nemzeti egység, mert így mutathatunk példát a határon túli magyaroknak, és így adhatunk leckét parlamentáris demokráciából szomszédainknak. Az offenzív nemzetpolitika nem tisztázta viszonyát sem a menekültkérdéshez – akarjuk-e, hogy minél több magyar keressen az anyaországban menedéket, vagy nem akarjuk – sem a határokhöz – szabaddá és átjárhatóvá akarjuk-e tenni a határokat, vagy sorompókat állítunk a gazdasági beáramlással szemben, sem a határon túli magyarok szervezeteihez.

16 Természetesen továbbra is ingadozás van a miniszterelnök személyes meggyőződéséből fakadó offenzív és ideologikus nemzetpolitika, és a miniszterelnökségi tanácsadók pragmatikus realpolitikája között. Így hangozhat el a második világháborút ellentmondásosan értékelő doni emlékbeszéd, így szükséges visszatartani a miniszterelnököt az esetleges jugoszláv beavatkozástól stb. Az ingadozás jele, hogy a magyar külpolitikában újra meg újra megjelenik a határon túli magyarok kérdése, mint autonómia-kérdés. Fölmerül, hogy a trianoni szerződés nem Szerbiával vagy Szlovákiával kötött, hanem Jugoszláviával és Csehszlovákiával, ha pedig ezen szövetségek szétesnek, államjogi státusuk megváltozik, akkor újra kell gondolni a Délvidék és a Felvidék hovatartozását is. Hasonló reménykedés van egy esetleges népszavazásban vagy nagyhatalmi döntésben.

Az offenzív nemzetpolitika az MDF pártmózgalmához került, amely Csoóri Sándoron és a Magyarok Világszövetségén keresztül valósíthatja meg 15 millió magyar érdekképviseletét.

17 A konzolidációs érvelés megint emlékeztet a Kádár-kor konzolidációs ideológiájára: vegyék észre, hogy másutt, szomszédainknál sokkal rosszabb, a Nyugat minket tart a legjobbnak a többiekhez képest, ha nem mutatunk egységet, ha nem vállaljuk a kényszerű megszorításokat, a Nyugat elfordul tőlünk. Miért vitakoznak önkön a költségvetésen, amikor a Valutaalap már jóváhagyta? Miért ágálnak a kormány ellen, amikor ez az egyetlen lehetséges Nyugat által elfogadott kormány? Tudják-e, hogy mekkora Antall József nemzetközi tekintélye a többi kelet-európai vezetőhöz képest?

18 A köztársasági elnöknek a kormányzattal való állandó ütközésből, az alkotmánybírósági határozatok hatásaiból kell megtagadnia, hogy mit jelent az elnöki politizálás, mikor szabad engednie, s mikor nem a tanácsadóinak, hogyan kell állni az ütések. Ez a tanulási folyamat Göncz Árpádnak csak hasznára lehet. A Magyar Nemzeti Bank tisztviselőinek részvétele abban a petícióban, amely a független bankelnök mellett íródott 1991 novemberében, jelzi a civil kurázi létét egy nagyon fontos szakmában és intézményben, egyben tanítja az aláírókat éppúgy, mint az alá nem írókat. (Ez a petíció legalább annyira fontos, ha nem fontosabb, mint a Demokratikus Charta, mert itt egyértelmű a szakmai szolidaritás és a szakértelem melletti kiállás.) A bírák tiltakozása a bírói függetlenség érdekében ugyancsak iskola. A nemzeti intézmények és tisztségviselőknek tanulási folyamata döntő jelentőségű az ország demokratikus működése, a jövőbeli politikai folyamatok szempontjából.

Amikor a kormány a költségvetési alkuk keretében szorította a gazdaságpolitikát, áthelyezte az 1992-es évre a vállalati eladósodások és csődök, a regionális és ágazati egyenlőtlenségek megoldatlan kérdéseit, amelyek költségvetési alkukkal nem is oldhatók meg. A költségvetési alkukban pedig a kormány előrevetítette, hogy továbbra is lehetőség lesz arra a jövedelemelosztási beállásra, ami 1991-ben végbement. (Vagyis a minisztériumoknak a költségvetési pénzekkel való manipulálásra, a vállalkozóknak a privilégiumokon alapuló adórendszer felhasználására stb.) Az 1991 közepén bekövetkezett gazdasági fordulat gazdaságpolitikai következményét vélték levonni, nevezetesen, hogy a belső állampolgári és vállalkozói megtakarításokból, a külső forrásokból következő többletlikviditást föl lehet használni a költségvetési hiány finanszírozására. Előre hozták az 1992-es gazdaságpolitikát is, amely a lakossági és vállalkozói megtakarítások növekedésének szép új szokását

a költségvetési hiány finanszírozhatóságának biztosítékeként kezeli, vagyis megengedhető egy kis költségvetési túlköltekezés az élénkítés érdekében, hiszen a megtakarítások ezt bőven ellensúlyozni fogják. Többé-kevésbé megásták azt a vermet, hogy az egyik oldalon áll egy költségvetés, amely kizsákmányolással él a pénzpiacra, amelynek nincsenek kiadási oldalról kemény korlátai, és amely belenyugszik az adók elmaradásába, másik oldalon pedig állnak a magánmegtakarítók, akiknek növekvő megtakarításai, kihelyezési lehetőségek híján, a bankokon keresztül a költségvetésbe ömlenek. Ennek a bővös körnek egyfajta lakossági fogyasztói beállítás, inflációs várakozás, megtakarítási szokás-változás a szociológiai oka, illetve az, hogy a megtakarítások beszorultak a költségvetési körbe. Ha erre a kormányzat tartósan berendezkedik, akkor már tudatosan építi a gazdaság két körének rossz összekapcsolását, negatív egyetértését.

DILEMMÁK: TÁRSADALMI FORMA ÉS GAZDASÁGI MECHANIZMUS

Ellentétben az 1990 és 1991-es évekkal, a magyar gazdaság most nem gazdaságpolitikai, hanem gazdasági mechanizmus és társadalmi forma dilemmák előtt áll. Az Antall-kormány és ellenzéke(i)nek az első másfél, két évben szükségképpen gazdaságpolitikai forgatókönyvekre kellett erőfeszítéseiket pazarolniuk. Visszafogás vagy dinamizálás, sokkolás, vagy lassabb menet.¹⁹ A társadalmi formák, a gazdasági mechanizmusok közötti választás nem lehetett kérdés. Mára azonban kiderült, hogy a gazdaságpolitikák rángatásai mély összefüggésben vannak a gazdasági mechanizmusok dilemmáival, a gazdasági szereplők közötti viselkedés, kapcsolat, a gazdasági mechanizmusok önmozgásával. Most a gazdasági mechanizmusok forgatókönyvei az érdekesek. (Természetesen tudnunk kell, hogy a forgatókönyvek leírások és nem gyakorlati munkaterv, intézkedési programok. A gazdasági mechanizmusok és modellek egyik jellegzetes tulajdonsága, hogy a beavatkozót megtérítik, ha mindenhatónak képzelet magát.) Megérett az idő a tartós berendezkedésekre, az intézményi és szervezeti konszolidációra.

1. Korporatív etatizmus

A korporatív etatizmus, vagyis az államigazgatási és párt-eszközökkel, nagy érdekcsoportok között formálisan vagy informálisan egyezkedő, egyeztető gazdasági és politikai mechanizmus nagyon lehetséges Magyarországon. Ez azt jelenti, hogy a ma még gyenge állam és a ma még ugyancsak bizonytalan munkáltatói és munkavállalói érdekképviseletek kölcsönösen erősíteni kezdik egymást alkukkal és

egyezkedésekkel, és kialakítják a *Sozialpartnerschaft* rendszerét. Ehhez ma nem az eszmék és ideológiák hiányoznak, hanem a gazdasági szereplők ilyen irányú mozgása.

A mai kormányzat úgy véli, hogy a partnerek megfélemlítése és megosztása, a különalkuk és a politikai kampányok alkalmasak arra, hogy a szociális partnerek békén maradjanak. Folytatja a Kádár-kor módszerét: erős csoportokkal titkon, háttérben megegyezni, gyenge csoportokat vagy nyíltan szervezkedőket kizárni. Ez nem korporációkba tereli az érdekek képviseletét, hanem államigazgatási és párt-szervezetekbe csatornázza az érdekkijárást.

Másrészt, a korporatív etatizmusra arra lenne szükség, hogy a politikai állam, illetve a versengő pártok valamiféle képviseleti kapcsolatban álljanak az egyik és a másik szociális szereplővel – mondjuk a szocialisták, szociáldemokraták a szakszervezetekkel, a konzervatívok az ipartestületekkel, kamarákkal – és erősítsék egymás tekintélyét. Ez hiányzik.

A korporatív etatizmus harmadik eleme, hogy egy meghatározott kizárólagos termelői vagy többségi állami tulajdon mellett a társadalom egészségügyi, oktatási, kulturális, szociális, nyugellátási, foglalkoztatási rendszerei állami vagy félállami irányítás alatt működjenek. Magyarországon ezeknek a rendszereknek túlnyomórészt állami működtetése, illetve a termelői állami tulajdon jelentős részének privatizálhatatlansága mintegy szorítja az etatista korporativizmus megvalósítása felé. Mivel az állami költségvetésnek a nemzeti jövedelmek átcsoportosításában betöltött szerepét csak évek, évtizedek alatt lehet csökkenteni, így a költségvetési körben megjelenő nyílt ár- és bérmegegyezéseknek

19 Kül-és belföldön egyaránt arra figyeltünk, hogy Leszek Balcerowicz, Václav Klaus, Kazimiera Prunskiene, Petre Roman vagy Teodor Stolojan, Rabár Ferenc vagy Kupa Mihály, Borisz Jelcin emberei, Javilinszki, Gajdar találnak-e megfelelő gazdaságpolitikai megoldást a válsághelyzetek kezelésére. Ez a figyelem 1989 és 1991 között természetes volt. Ralf Dahrendorf feltételezte, hogy ebből a válságkezelésből fog összeállni az új politikai és gazdasági mechanizmus, ahogy Németországban a háború után. Az Adenauer-Erhard-Blank-Katzer-Böckler (kancellár-gazdasági csúcsmisztér-szociális ügyek minisztere-CDU foglalkoztatási bizottság elnöke-DGB szakszervezeti elnök) közötti összjáték mintájára alakul majd a Mazowiecki-Balcerowicz-Kuron, a Havel-Klaus összjáték. Mára azonban megmutatkozott, hogy erről szó sincs.

A gazdaságpolitikai stratégiák csak meghatározott gazdasági és politikai mechanizmusok között működhetnek, ezek pedig hiányoznak. A WIDER csapata ezt három lépcsőnek fogja föl: 1. stabilizáció és árliberalizáció; 2. privatizáció; 3. újjáépítés. (A restrukturálást a szerzők a háború utáni német, japán, dél-koreai fejlesztési modellekben látják.) Feltehetően most jöttünk volna a harmadik fokozathoz. És mivel éppen ez az átszervezés okozza a piaci modellek különbözőségét is, ez adja az angolszász, a japán-német rajnai-modell eltéréseit, itt fognak kifejeződni a latin-amerikai és a kelet-európai, valamint a Kelet-Európán belüli másságok. Nem egyféle piacgazdaság, nem egyféle demokrácia felé haladunk, hanem modellszerűen eltérő gazdaságokat és társadalmakat alakítunk és utánzunk.

döntő befolyásuk lehet a nemzetgazdaság jövedelemfolyamataira.

A korporatív etatizmus negyedik fontos eleme viszont kialakulóban van. Ez a központi államigazgatási és önkormányzati tulajdonosi szervezetek igazgatótanácsainak pártalapú paritásos megosztása. A kormány az Állami Vagyonügynökség igazgatótanácsába paritásos alapon behívta a pártok képviselőit. Az ipari miniszter felszólította az országgyűlés egyéni képviselőit pártállásuktól függetlenül, hogy tegyenek javaslatokat azokra az igazgatósági tagokra, akik a kényszármazékosított iparvállalatokban az államot képviselhetik. Az ennek alapján kialakított 1500 fős lista hatpárti megegyezés eredménye lesz. Az önkormányzatokban több helyen paritásos megállapodás alapján foglalnak el vezető helyet a pártok képviselői a vagyonkezelő szervezetekben, illetve a részvénytársaságosított önkormányzati vállalatok igazgatóságaiban.²⁰ A vállalatokon, bankokon belüli tulajdonosi összefonódás és alku a pártok között átlátszóvá a bevett pártokat. Azt jelenti, hogy valamennyi parlamentbe bejutott párt automatikusan jogosult az állami vagy az önkormányzati vagyon arányos képviseletére számbeli vagy más pártközi megállapodás által. Akkor a választások csak az arányokat módosíthatják, de mindenképpen fennmarad a pártok közötti arányos képviselet és az ennek megfelelő alkumechanizmus. (Ebből csak akkor lehet kiesni, ha a párt nem kerül be a parlamentbe.) Következésképpen a pártok érdekképviselő, állami egyeztető pártokká válnak, kölcsönös alkukban határozzák meg az állami többségű, vagy döntő részesedésű bankok, állami vagyonkezelők, társadalombiztosítás(ok), állami tulajdonú ipari, mezőgazdasági és közszolgáltató nagyvállalatok sőt, oktatási, kulturális, egészségügyi költségvetési juttatásból élő alapítványok működését.²¹

Az igazi kérdés az, hogy ez a paritásos rendszer egy összefüggő társadalmi-gazdasági egyezkedési mechanizmussá áll-e össze, amely az élet valamennyi jelentős területén a pártok megállapodását, a paritásos megegyezést tekinti formálisan vagy informálisan kötelezőnek. (Akkor már mindenki természetesnek veszi, hogy egy új állami többségű vállalatnál az igazgatótanács elnöke kormánypárti, tagjai pedig megosztanak a pártok arányában, vagy egy ellenzéki irányítású önkormányzatban

a vagyonkezelő részvénytársaság, kft elnöke ellenzéki, de az igazgatóságban arányos a képviselet, illetve a felügyelő bizottságot egy kormánypárti vezeti. Akkor ezen nincs vita, mert ez a rendszer.) Ennek az általános rendszernek nem kell föltétlenül jogszabályokban megjelennie. Elegendő, ha a hatalmi logika és a közigazgatási, gazdasági szokásrend betartatja. Elegendő, ha a pártok nem akarnak kibújni belőle, ha az átmenetileg győztes párt(ok) nem kívánják győzelmüket arra felhasználni, hogy a megegyezéssel rendszert megtorpedózzák. És éppen elég, hogy a közigazgatási, gazdasági vagy más szakértők karrierútjukat pártokhoz, pártlistákhoz kötik, tudomásul veszik, hogy előremenetelük pártajánlásoktól függ.²²

Ennek a mechanizmusnak voltak politikai, közigazgatási és gazdasági elemei Magyarországon 1945 és 1948 között, amikor az ún. demokratikus pártok pártközi megállapodások alapján meghatározott intézményekben paritásos képviseleti vezetést állítottak fel. De később kiderült, hogy mindez csak álca és paraván volt a valódi hatalmat gyakorlók elfedésére, mert az MKP a legfontosabb szervezeteket megtartotta magának, illetve a paritásos igazgatótanácsok háta mögött, titkárságokon, végrehajtó szervezeteken keresztül kormányzott. A korporatív etatizmus legkicsiszoltabb és kifinomultabb formáját 1955 után alakították ki Ausztriában, amely kétségkívül nagy vonzerőt gyakorol a magyar társadalomra és gazdaságra.²³

Politikailag meg kell különböztetnünk egymástól egy átmeneti, rendszerváltó hatpárti egyeztetési rendszert, és a tartós, konszolidációs paritásos rendszert. Az előbbi arra szolgál, hogy a váltás nehézségeit a pártok egymás közti tárgyalásokon csökkentse, az átmenet konfliktusait lehetőleg ne érezzék. (Erre irányult a Fidesz javaslata 1991 elején.) Az előbbi felléphet azzal a jelszóval, hogy térjünk vissza az eredethez, a kerekasztal-tárgyalásokhoz, vagy azaz, hogy tegyük hatpártivá a kétoldalú MDF-SZDSZ paktumot, de az utóbbi egy általános folyamat. A konszolidációs rendszerben általánossá válik a pártok beépítése a társadalmi és a gazdasági szervezetekbe, és a közöttük folyó egyeztetés. Természetesen az átmeneti, szükséghelyzetre javasolt mechanizmusból kinőhet a konszolidációs rendszer is, de nem szükségszerű, hogy egy nagy, átfogó megállapodás legyen az itt is, ott is megjelenő paritásos intézmények alapja.

Egy tartós korporatív etatista rendszer politikailag akkor vonzó a pártok számára, ha nem biztosak benne, hogy mai

20 Lásd Szabó Iván ipari és kereskedelmi miniszter javaslatát az egyéni képviselőkhez: 1992 márciusában, továbbá az SZDSZ-MDF megállapodást, nagykoalíciót a Fővárosi Önkormányzatban, a vagyonkezelő szervezetekben. Több önkormányzat a részvénytársaságosított állami lakásvagyon kezelésével megbízott vállalat – korábbi IKV – élére önkormányzati képviselőt állított, és az igazgatótanácsban pártalapon felosztotta a helyeket. Még nem lehet tudni, hogy a kormány tervezett Állami Tulajdonosi Intézetének igazgatósága kikből fog állni, mekkora lesz itt a pártok osztozkodása. Még nem dőlt el, hogy a nagy kereskedelmi bankok igazgatóságaiba és felügyelő bizottságaiba milyen alapon és kiket fognak beültetni az állami tulajdon képviseletére. Ha itt is pártalapú paritásos rendszer lesz, akkor az egyezkedések a tulajdonon belülre kerülnek. Ez pedig jelentősen különbözik attól, ha a pártok úgy osztoznak: egyik bank az enyém, másik a tiéd, egyik vállalat az enyém, másik a tiéd. Akkor nincsenek önálló pártbankok, pártvállalatok, vagy legalábbis szűk térre szorúlnak.

21 Még meghatározatlan, hogy milyen lesz a társadalombiztosítás(ok) igazgatóságainak összetétele. A ma kialakított oktatási, kulturális, egészségügyi közalapítványok – a felsőoktatásitól a

könyv- és lapkiadó alapítványig, a Nemzeti Filmalapítványtól a Gyermek- és Ifjúsági alapítványig – a kuratóriumok sokszor kvázi pártalapokon, paritásos módon jöttek létre. Ha nyíltan is pártalapokra helyezik a kuratóriumok összetételét, akkor jelentős költségvetési pénzek fölött többpárti megállapodások fognak dönteni.

22 A szakértőnek nem kell pártagnak lennie, hanem elegendő elfogadnia valamely párt támogatását, hozzájárulnia, hogy egyik vagy másik párt a listájára vegye és ajánlja. Ez azt jelenti, hogy vagy létezik a pártoknak egy szakértői listája, amelyről ajánlásokat tesz, vagy a pártok összehoznak egy közös szakértői listát, amelyről megállapodnak, és az adott szakértő egyik vagy másik párt nevében ül az igazgatótanácsban, a kuratóriumban, a felügyelő bizottságban. Ha ehhez hozzászoktatják az országot, akkor már meghatározott egyetemeken elindulhat a pártok halászata, s az utánpótlás már automatikusan pártszínezettel kerül előre.

23 A *Parteilichgesellschaft* rendszere, vagyis az a meggyökeresedett állapot, hogy egy állami többségű intézményben az igazgató örököskönyves, helyettese feketekönyves, vagy megfordítva, hogy az igazgatóságokban paritásos alapon ülnek és tárgyalnak, érthetetlen egy amerikai, de nagyon is érthető egy magyar polgárnak.

többségüket meg tudják őrizni, s jobbnak látják a konszolidált kiegyezést, mint amennyire bíznak a választási győzelemben. A pártok mindegyike letesz arról, hogy egymagában töltsse be az állampárt szerepét, mintegy munka- és hatalommegosztást kínálnak egymásnak. Nem akarnak azáltal kikerülni a hatalomból, hogy éppen elveszítették az általános vagy a helyhatósági választásokat.²⁴ Ez egyensúlyi, konfliktuskerülő, status quóra épülő mechanizmus. A gazdaságban azért lehet kíváncsi a pártoknak, mert megoszthatják a kockázatot, mert belevonják az elkerülhetetlen társadalmi összeütközésekbe politikai ellenfeleiket, méghozzá a békítő oldalon. (S mivel tartós dilemma, hogy a kormányzat hogyan viselkedjen az infláció, a munkanélküliség, a költségvetési hiány, az ágazati és területi egyensúlytalanságok közepe, egy felelősségmegosztó magatartás a konfliktusok mérséklését idézi elő. A másik oldalról, még az ellenzéki pártok sem döntöttek markáns gazdaságpolitika mellett, így bizonyos távolságtartással belemehetnek ebbe az intézményes megoldásba.)

Gazdasági mechanizmusként lassú, a változásokkal szemben érzéketlen, de semmiképpen sem erőszakos vagy rángató. Egy piacgazdasági átalakulást évtizedekre húzhat el. A politikai és a gazdasági elit egy részét kiválóan összeforrasztja, azaz ami az állami vezérlés és befolyásolás területén, ami a központi költségvetési rendszeren és az önkormányzati vagyon- és költségvetési rendszeren belül van, ott a politikai és a gazdasági vezetések kölcsönös érdeke egymás erősítése. Ezen a körön belül nem hoznak lényeges módosulást a választások, nem kell négyévenként kicserélni a vezetőket, s jól összejönnek a kisvárost, a vállalatokat, a bankokat irányító elitek. Megtervezhető az életpályák, újra felállítható a számláit, összehozhatók a városi, az ágazati családi vállalkozások. A pártok olyan klienspártok, amelyek biztosítják az elitek képzését, újratermelését, és megteremtik az alkuk, a viták intézményi kereteit. A rendszer költségvetési túlköltekezésre, magas és ellenőrizetlen hiányra épül, állami és önkormányzati megrendelésekre. Ez tartósít egy viszonylag magas inflációt, és a magángazdaság lefőlözését, illetve az állampolgárok megtakarításának jelentős elvonását. A rendszerbe a magán kis- és középvüze-mek az állami és önkormányzati megrendeléseken keresz-

tül, az állami többségi tulajdonú vállalatok megrendelőiként vagy szállítóiként, illetve az oktatás, egészségügy, társadalombiztosítás kényszerű felhasználóiként kapcsolódhatnak be. És nem utolsósorban az állami privilégiumok elnyerőiként vagy azokból kutasztottként.²⁵ A megmaradó, csak társasági formára váltó, volt szocialista nagyüzemek munkásai és alkalmazottjai arra kényszerülnek, hogy valamelyik pártot válasszák érdekképviselőjüknek, kijárójuknak, közvetlenül vagy szakszervezeteiken keresztül.²⁶ Az állami és önkormányzati tisztviselők, az egészségügy, az oktatás dolgozói ugyancsak kénytelenek lesznek valamely párt fedezékébe vonulni.²⁷

A paritásos egyezkedési rendszer kiterjedése esetén a nemzeti intézmények paritásos jellege is erősödik. Az Alkotmánybíróság bírját, a Nemzeti Bank banktanácsának tagjait, a Televízió és a Rádió felügyelő bizottságának tagjait, az Állami Számvevőszék vezetőit a pártok fogják beküldeni, képvisleti alapon. A nemzeti intézmények egy nagyobb egyezkedés részeivé válnak, s elveszítik független nemzeti jellegüket.

A fejlődés során, ha a gazdasági szereplők tovább függetlenednek, és a politikai pártok megbizonyosodnak arról, hogy az államigazgatási, etatista beavatkozásnál hatékonyabban biztosíthatják hatalmukat a korporatív meg egyezésekkel, a korporatív etatizmusban csökkenni fog az állami intervencionista, és nőni a korporatív egyezkedő elem. A politika és a gazdaság összefonódottságában hangsúlyozottabb lesz a pragmatikus és a helyi elem, az ideológus és általános rovására.

Ennek a berendezkedésnek a legfőbb ellenfele, hogy a társadalom többsége, a gazdasági elitek nem akarják a politikai elitet elfogadni. Egyetlen politikai párttól sem tűrik el jó szívvel, hogy az ő nevükben alkudozzon, bevonuljon, kivonuljon. Csak azt a pártot tekintik hitelesnek, amelyet nem teszi.²⁸ A magyar társadalomban nem következett be valóságos katarzis, ami szembenézést váltott volna ki a Kádár-kor összefonódásaival. Nem mutatkozott egyik párt, egyik ideológia sem olyannak, hogy megvesztegethetetlenségéről vagy tisztakezűségéről kétségek ne merültek volna fel.²⁹ A második ellenfél a pártok bizalmatlansága egymással szemben. A paktumra való hajlandóság kiegészül az a-

24 A magyar helyzetnek ama sajátossága, hogy országos szinten a középből koalíció kormányoz, az önkormányzatok többségében pedig az ellenzék, lehetővé teszi a kölcsönös engedményeket. Ha a kormánykoalíció nem teljesen biztos a győzelemben az 1994-es országgyűlési választásokon, és az ellenzék nem tudja és akarja az önkormányzatokat a kormánykoalícióval szembeni ellenzéki alternatívaként felmutatni, akkor mindkét fél engedhet: te paritásosan beengedsz az állami többségi vállalatokba, bankokba, vagyonkezelőkbe, te pedig ugyanígy az önkormányzati vállalatokba, bankokba, vagyonkezelőkbe. Természetesen, ha a kormánykoalíció a kiszorítást választja és saját embereit viszi be, vagy az ellenzék, bízva 94-es diadalában, nem megy bele a paritásos egyezkedésbe, illetve az önkormányzatokban ennek az ellenzéki tükre alakul ki, akkor ilyen paritásos megállapodási rendszerről szó sem lehet.

25 A magyar burzsoáknak mindeddig nem sikerült sem egy erős érdekképviselőt alakítaniuk, sem egy pártot meghódítaniuk. A Vállalkozók Országos Szövetsége, ill. a GYOSZ nem képviselnek komoly súlyt. Palotás Jánosnak nem sikerült az MDF-et a vállalkozók felé hajlítani, s végül kizárták az MDF-frakcióból. Kocsis András és Széles Gábor kísérlete egy konzervatív vállalkozó párt megteremtésére a Kisgazdapártból ugyancsak elbukott. Valószínűleg új nekirugaszkodásra, érdekképviselőre, pártja lesz szükségük.

26 Ez lehet a Szocialista Párt, amelynek ma uralkodó frakciója vállalni kezdte a bányászok és kohászok érdekeinek képviselését, a közvetlen együttműködést az ágazati szakszervezetekkel.

27 Az elkövetkező évtizedben növekedni fog ennek a néprétegnek a politikai szerepe és súlya, az átalakulás arányában. A leépülő nagyüzemek dolgozóinak nem lesz könnyű megőrizni a Kádár-korban kivívott alkuképességüket, mert ennek sem anyagi, sem lélektani alapjai nincsenek meg. (Ezért nincs ma se szervezett, se szerveetlen munkásmozgalom Magyarországon.) Viszont az európai bekapcsolódással elkerülhetetlenül emelkednie kell az egészségügyi, oktatási és igazgatási dolgozók presztízsének, nem szoríthatók immár az alkuképtelenek közé a perifériára. Ezek a csoportok teljesítményük megvonásával már büntethetik a hatalmon lévőket. Ennek tulajdonítható, hogy Magyarországon mind szakszervezeti, mind kamarai szinteken erős mozgalmak vannak, amelyek elégedetlenségüknek többször adták jelét. Itt várható a legnagyobb ellenállás a szakmák önkormányzati, szakértői jogosítványainak megvonása, a pártosítás miatt. Ennek az ellenállásnak az ad erőt, hogy itt egyesül – legalábbis átmenetileg – a szakmák elitjeinek és tömegeinek érdeke a pártokkal, a politikai befolyással szemben. Valószínűleg az a párt nyerheti meg leginkább őket, amely a szakmai autonómiákat többé-kevésbé elismeri.

28 A közvélemény szerint a politikai elit, tehát valamennyi párt együttvéve, a társadalom feje fölött egyezkedők, a koncon marakodók gyülekezete. A Fidesz népszerűségét éppen az ettől való távolmaradás, a független és elfogulatlan szemlélő képe adja. Csak-hogy egyetlen lépés az alkudozás, a részvétel felé azonnal lerontja ezt a képet.

gyanúval, hogy a másik fél nem fogja betartani a paktumot. A harmadik ellenfél a megállapodásos rendszer politikuskainak hiánya.³⁰ Végül a negyedik ellenfele ennek a konszolidációnak, hogy nincsenek igazán típusos intézményei, sem a Kádár-kor átörökölt intézményei, sem az 1990 óta teremtett intézmények nem ebbe az irányba mutatnak. Következésképpen a korporatív etatizmus lehetséges, de nem valószínű.

2. Rendies társadalom – államkorporatizmus

Az 1990 utáni, felemásan rendszert váltó politikai elit megkísérelhet visszamenetelni a klasszikus Kádár-korba, egy olyan rendszerbe, ahol több gazdasági és politikai központ van, ahol nyomáscsoportok, vállalatok és vállalkozások az adminisztratív piacon versengenek egymással.³¹ Az adminisztratív piac egy az államigazgatási értéktenden és intézményi kereteken alapuló alkufolyamat, az államigazgatás, a párt különböző szintű szervezetei, a nagyvállalatok, a bankok között, az árak, a bérek, a szabályozók és a vezetői kinevezések felett. Az elitek, lobbik, korporációk rendiesen tagolódnak, és valamennyien belekapaszkodnak az államkorporatív rendszerbe, ahol nem a nyugatias értelemben vett független és önálló pártok, érdekképviseletek nyílt összecsapása folyik, hanem állam- és pártapparátusok burkolt, zárt körű érdekkijárása.³² Az érett Kádár-kor rendszerében az államkorporatizmus nagyjából ötven ipari nagyvállalat, tizenöt mezőgazdasági nagyüzem és vonzáskörzetük – a nemzeti vagyon 80%-a –, és az egypárti központi, illetve területi szervezetei, az államigazgatási szervezetek közötti alkon nyugodott, amelyet csak kiegészített a nagyvállalatok közötti pórusokban, azok szélein működő kisvállalkozások sora. A hanyatló Kádár-korban a nagyvállalatok jelentős része összecsuklott, összezsugorodott, az egypárti szervezetei fokozatosan elveszítették befolyásukat, az államigazgatás pedig alkupozícióit. A privatizáció, az állam gyengülése, a kisgazdaságok erősödése részben átrajzolta a gazdasági térképet.

29 A német nemzetizocializmus és az olasz fasizmus bukása után a katarikus szembenézés kényszere adta a keresztény pártok fölényét. A történelemben korábban nem ismert kereszténydemokráciák mint tiszta kezű, megvesztegethetetlen pártok jelentek meg, amelyekre a szavazópolgár nyugodt szívvel bízta rá nemcsak az államügyek, hanem részben a gazdasági ügyek irányítását is. Később ez a tükör homályosabbá vált, majd Olaszországban teljesen elsőbbséget, de kezdeti katarikus élmény évtizedes előnyt adott a kereszténydemokráciának. Ausztriában 1955 után a polgári pártok korrupcióit, összefonódásait leleplező szociáldemokrácia tűnt a megvesztegethetőség, a magántörkés szociális érzéketlenség elleni fellépés legbiztosabb pártjának és ideológiájának. Mára világossá vált, hogy az osztrák korporatív etatizmus körülményei között a szociáldemokrácia súlyosan fertőzött. Magyarországon a katarikus elmaradásának részbeni oka, hogy az egyházak és a kádári hatalom tartós összefonódása, az egyházak önbírálatának elmaradása nem vezetett, nem vezethetett keresztényi, keresztényi megistapításhoz, ahhoz a hithez, hogy az ilyen elveket vallók távol fogják magukat tartani az osztozkodástól. Sem a reformkommunizmus, se a szociáldemokrácia nem válhatta ki az ausztriaihoz hasonlatos élményt. Így a katarikus hajszolása a jobboldali populizmusra maradt, amely szorgalmasan támadja is a korábbi korszak összefonódásait, de nem kelti azt a bizalmat, hogy rendcsinálása esetén valóban megvesztegethetetlen és tiszta kezű lesz. Az MDF Monopóly-csoportja mozgalmi alapon támadja a korrupciót, de sokszor saját kormányával találja szembe magát. Marad a nemzedéki szembenézés reménye: ha mi nem, akkor majd a fiaink.

30 A mai pártpolitikusok nem alkalmasak arra, hogy a korporatív etatizmus kereteit kialakítsák. Az arányos megállapodás

Az Antall-rendszer időszakának első korszakában az állam tovább veszítette befolyását, a nagyvállalatok felemás átalakuláson mentek át, az adminisztratív piaci verseny hagyományos értékei felbomlottak. Az ár- és importliberalizáció, a közvetlen költségvetési termelési támogatások leépülése, a minisztériumi hatáskörök kiismerhetetlensége, a nagyvállalati vezetők személyi fenyegetettsége, a pártközpontok kimaradása a gazdaságirányításból, mind-mind az államkorporatív rendszer továbbélése ellen szóltak.

Am 1991 közepétől a kormánykoalíció egyfajta államkorporatív politikai és gazdasági mechanizmus irányába tesz lépéseket. A vállalatok államigazgatási irányítás alá vétele, a kénysztársaságosítások elrendelése és az igazgatóságok tagjainak politikai kiválasztása, a leiratos, kézivezérléses módszerekre való áttérés, az ár- és béralkuk visszahozatala, a költségvetési alkuk előtérbe állítása megalapozhatnak egy államkorporatív rendszert. Csak ennek a rendszernek már nem 70-80%-os nemzeti vagyon a belső köre, hanem 35-40%, s már nem terjed ki valamennyi ágazatra, már nem foglalja magában minden ágazat és alágazat két-három nagyvállalatát, hanem csak az energia- és nyersanyagkitermelő és fergalmazó, az infrastruktúrában működő nagy szolgáltatókat, az agrárszektor néhány nagyüzemét és néhány nagy bankot, amelyeket a költségvetés nagy rendszereihez kötnek. Csak ezen a körön belül valószínűsíthető meg az árak és bérek alkuját, államilag kikényszerített, ajánlott kartelljét, a monopolengedélyeket, a külföldi versenytársak kizárását. Itt kaparintják meg az igazgatói, igazgatósági tagsági, felügyelőbizottsági helyeket a kormánykoalíció emberei, itt építik össze formálisan is az államigazgatást és a gazdálkodást, itt ültetik egy asztalhoz a munkavállalókat és a munkáltatókat, állami felügyelet mellett. És ennek megfelelően a pártközpontok is itt építik ki új hatálmukat, illetve tesznek kísérletet egy kádárinál modernbb állampárt megteremtésére.³³

Az Antall-kormány három típusú tulajdonosi hatalomhoz jut az 1991 közepe óta tartó folyamatban. Az első: a tudatosan kiválasztottak. Ilyenek a nyersanyag- és energia-

rendszeréhez politikai nagyvonalúságra, belátásra és együttműködési hajlamra van szükség. Hosszú távú stratégiai rendszer megvalósulásáról van szó, a mai pártpolitikusok többsége nem hosszú távú stratégia. Bruno Kreisky erre tette föl az életét.

31 Az adminisztratív piac fogalmáról hosszú viták folytak a 70-es évek végén, a 80-as évek elején.

32 „Az a huszonöt-harminc család, amely kezében tartja legálább az ország egyharmadát, egyenként kilenc-tíz vár, kétszáz-kétszázötven falu birtokosa. Lándzsatorj játékon tollforgós paradicsommadarak, vadkan- és medvevadászaton öblös torkú, hahotázó cimborák, országgyűléseken – háttérben várnépükkel – tigrisek, akik kölcsönösen szemmel tartják egymás kardját. De pusztán saját erejében azért egy sem bízik, akármilyen erőszakos kiskirály, ez okból köt-bont-köt több család titkos szövetséget, ligát, ami persze lazírtja az államhűséget, s az országbomlasztó, önhatalmú, csoportos ligázó törvénykező melegágya. Mihelyt nőni kezd egy zászlósúr tekintélye és uralmi köre a pohárnokságtól a nádori méltósáig, saját atyafiai helyezi el magas tisztségekbe, nagy javadalmú birtokjára lékál. Minden kornak megvan a sajátos dinamikája, s a közérkölcse e dinamika függvénye. Korrupció, feudális anarchia sokkal későbbi keletű szavak, utólag ragasztották az alkonyodó középkorra.” Cs. Szabó László: *Megváltás a legendában*.

33 Így a kormányzat belépteti embereit az igazgatótanácsokba, a Magyar Demokrata Fórumban pedig az alelnökök gazdasági és személyi döntéseket hoznak. (Csurka István alelnök gazdasági tanácsadó testületet hoz létre az Elnökség mellett, Lesák Sándor alelnök pedig a Lakitelek Alapítványon, majd Részvénytársaságon keresztül közvetlen gazdasági hatalmat is gyakorol. A miniszterelnök Lesák Sándor irodájában találkozik a nagy kereskedelmi

szektor nagyvállalatai. Ilyenek az infrastruktúra vállalatai, illetve állami monopóliumai. A második kör: az állami kényszer tulajdon köre. Ide kerülnek azok az állami vállalatok, amelyek csődbe kerülnek, vagy amelyek csődelkerüléséért az államnak kell menedzselnie, a gépipari nagyvállalatoktól az élelmiszeriparig, az állami gazdaságoktól a kohászatig. Itt az állam különböző szervezetei, az ágazati minisztériumok, a Vagyonügynökség, a Pénzügyminisztérium, a Társadalombiztosítási Igazgatóság arra kényszerülnek, hogy a vállalatokat kézzel vezéreljék, adósságaikat ide-oda telepítsék, termelésüket vagy leállításukat kormánybiztosokkal, miniszteri biztosokkal próbálják szabályozgatni. Ennek a vállalati körnek az állami megszerzése inkább kockázat, mint előny. Végül a harmadik kör: a nagy kereskedelmi bankoké, amelyek egyszerre lehetnek vonzóak egy választás vagy egy állami vezérlésű program finanszírozására, illetve kockázatosak a csődbejutott vállalatokkal való érintettség szempontjából. A betelepítés bennragadást jelenthet. Bennragadást a gazdaság halott ágazataiban, vállalataiban, pénzintézeteiben.

Másrészt, ha a kormánykoalíciónak sikerülne keresztülvinnie saját programjait a társadalombiztosítás, az egészségügy, az oktatás, kultúra nagy rendszereiben, és e programokban saját intézményeit és embereit megjelentetnie, akkor az államkorporatív rendszer hosszú távú erősödése következne be. De itt is ellentét, hogy hiányoznak részben a programok, részben a gazdasági erő, részben az emberek. S nagy ellenfele a jobbközép koalíció kísérletének, hogy több területen megszüntetni igyekszik a Kádár-korban már megteremtett magánélet-közélet, polgár és állampolgár szétválasztást. A nagy rendszerek megváltoztatásában a magánélet közérdekre hivatkozó befolyásolását célozza meg: az abortusz megszigorításától az oktatás egyenirányúsításáig. A magyar polgár pedig védeni fogja keserűen megszerzett privát jogait.

Az államkorporatív elképzelés három tételen nyugszik. Első tétel: a kormánynak, az államnak addig kell visszaszereznie a gazdasági pozíciókat, amíg még lehet. A gazdaság döntő része már kezd kicsúszni az állami ellenőrzés és befolyás alól, ha minden az első egy év alapján folyik tovább, a magyar államnak nem marad semmi. (Vagy csak az marad, ami adósság, költség, ami nem kell senkinek.) A recentralizálás a rablás megállítása.

bankok vezetőivel stb.) Szabó Tamás privatizációs miniszter és MDF-alelnök levelében szólítja fel a Vagyonügynökség ügyvezetőjét, hogy a privatizációs program második hullámának elindítása előtt a programot tájékoztassa az MDF parlamenti frakciója és a Monopoly-csoport elé. De működik Csurka István elnöklétével a Deák Alapítvány és létrejön a Monopoly Alapítvány is. Szabó Tamás és Schamschula György terjesztenek a kormány elé egy áttekintést a szakszervezetek helyzetéről és egy formálódó szakszervezeti-ellenzéki összeesküvéstről, ahol a két előterjesztő egyértelműen MDF-képviselőként viselkedik.

34 Hasonló konszolidációval próbálkozott a vörös szegfűk forradalma után a Cunhal-féle Portugál Kommunista Párt a hetvenes években. A kommunisták a szocialistákkal koalícióban, az alkotmányos megegyezés és a katonai támogatás tudatában elfoglalták a közigazgatás, a gazdaság kulcspozícióit, és megpróbálkoztak a tartós berendezkedéssel. De a szocialisták összefogtak a szociáldemokratákkal, és a kommunistákat valamennyi pozícióból kiszorították. (Ugyanakkor még a szocialisták is fönntartották a kezdetben kialakított kommu-

Második tétel: a kormányzat most tud utoljára beavatkozni a privatizáció folyamatába. Most, a végső és általános privatizáció előtt kell világossá tenni az állami pozíciókat. Végül, harmadik tétel: a kormánykoalíciónak 1992 és 1994 között kell elfoglalnia azokat a meghatározó jelentőségű gazdasági pozíciókat, amelyek biztosítják a 94-es győzelmet, illetve a vereség esetén is az alkuképességet. Ha pedig a 94-es győzelem megszületik, akkor egy évtizedes konszolidáció vihető végbe. Miért kellene belenyugodni a parlamenti váltógazdálkodásba? Miért kellene távozni a hatalomból, ha az tartósan megszerezhető az alkotmányosság sérelme nélkül? Miért szükséges négyévenkénti megrázkódtatás, ha el lehet kerülni? Az országnak a konszolidációra van szüksége.³⁴

Legalább ennyire meghatározó, hogy a magyar kormánykoalíció pártjai egy vereség esetén darabjaikra hullanak, a pártok összevesznének egymással, és szétesnének önmagukban. Ha nem sikerül külső megerősítést szerezni, akkor nincs párt. (Pontosabban, csak egy radikális mozgalmár csoport van, amely nem kormány-, sőt nem parlamentképes.) Ha nem tud a (kormány)párt meggyökeresedni a gazdasági hatalomban, a közigazgatásban, a társadalom különböző szféráiban, akkor minden befolyását elveszíti. Ha nem fogadja el egy rendies társadalom, illetve nem tud egy rendies társadalmat tovább éltetni, akkor a minden mozgalmiságát, korábbi eszméjét veszített párt fenntarthatatlan. Állampártként talán megtartható.³⁵ Ha mint hatalom beszűkül az idegekbe, s minden választék, egyéb menedék nélkül hagyja a választópolgárt, akkor ennek a hatalomnak talán nem is lesz szüksége mindarra az anyagi kompenzációra, amivel a Kádár-rendszer élt.

A magyar államkorporatív rendszernek nagy ellenfele, hogy az alkudozó felek hozzászoktak a személyi fenyegettségen túli anyagi előnyökhöz és hátrányokhoz. Az előléptetés vagy visszaminősítés anyagiak nélkül nem sokat jelent. Másrészt, a nemállami gazdaság kiterjedtsége menekülést biztosít az államkorporatív rendszer elől. Olyan menedéket, amely immár nem is a társadalom periferiáját jelenti, hanem annak irigylendő középpontját.

Az államkorporatív rendszer megvalósításának legfőbb akadálya, hogy a Kádár-korban fölélt tartalékait, s a társadalom nagyobb része éppen az államkorporatív rendszertől kívánt megszabadulni. Az adminisztratív piaci verseny, az egyközpontúság helyett a többközpontúság, az indirekt irányítás hatékonyabb és elfogadhatóbb volt, mint a diktatórikus utasításos rendszer, a közvetlen irányítás. De a pol-

nista-szocialista intézményeket, csak az emberektől szabadultak meg. A szocialistáknak is meg kellett bukniuk ahhoz, hogy Portugáliában a hetvenes évek etatizált gazdasági intézményei fölszámoldjanak.) Nem így az Andreasz Papandreu vezette PASZOK-ot, a görög szocialistákat, akik a diktatúra bukása után sikeresen alakították ki a közigazgatással és a gazdasággal összefonódó állampártot, amely évtizedes uralkodásával szinte tökéletes csődbe vitte a görög gazdaságot, ugyanakkor erkölcsi tőkéjét teljesen fölélt a különböző korrupciós botrányokkal. És még választási vereségük után is megőrizték fontos helyeiket az állam által befolyásolt szférákban.

35 Az MDF-Kisgazda-KDNP koalíciónak intő példaként jelenhetnek meg a kelet-európai uralkodó pártok széthullásai. Lengyelországban nemcsak a Szolidaritás, mint mozgalom, de általában a pártrendszer is szétmállott. Cseh-Szlovákiában a kormányzó párt szétment. Romániában a Front válságban van. Mindezek az országok kezdtek megismerni egy új állampárti berendezkedés hatásait, de a pártoknak még nem volt idejük, hogy egy konszolidált államkorporatív rendszert hozzanak létre bukásuk előtt.

gár már tudja, hogy nem csak e két rendszer között választ-hatunk.³⁶

Az államkorporatív rendszer végigvitelének másik akadálya, hogy itt nem egy forradalmat vívó és megvert társadalom áll a hatalommal szemben, hanem egy békésen győztes társadalom.³⁷

Viszont az államkorporatív rendszer berendezkedésének előnye a beidegződés, az intézményes viselkedési technika, a megszokás, továbbá a többi kelet-európai rezsim vonzása. A kérdés az, hogy a kései Kádár-korban és az Antall-kormány alatt a gazdasági szereplők mennyire lendültek ki korábbi szerepeikből, mekkora jelentőséget tulajdonítanak alkudozásaiknak, államigazgatási és pártkapcsolataiknak. Ha az állami ember reflexe győz, van esélye az államkorporatista konszolidációnak. Ha a magánzóé, akkor törékennyé és neveltségessé válik. „Alapítottam egy új egyesületet, egy új pártot, egy új szövetkezetet, melynek én vagyok az elnöke, igazgatója, titkára, egyetlen tagja és szolgálja. Mióta így rendezkedtem be, békében élek a világgal, s az egyesület, a párt, a szövetkezet virágzik. Mindenkinék ajánlom, hogy cselekedjen hasonlóképpen: ez a módszer a legkevésbé költséges és leginkább célravezető” – ajánlja Kosztolányi Dezső.³⁸

3. Oligarchizmus – kettős társadalom, kettős gazdaság

A duális társadalom- és gazdaságszerveződés jelei már a Kádár-korban megmutatkoztak. A második gazdaság nagysága és függetlenedése az első gazdaságtól a Kádár-rendszer bukása után csak folytatódott. A gyengülő kormányzati beavatkozás, a nagyvállalatok alkupozícióinak romlása, a magántulajdon egyes formáinak rendeződése, az alsó-közép és közép-közép rétegeknek a vállalkozások felé való kénytelen menekülése, a felső-középnek a magánburzsoáziában való megjelenése mind a kettészakadás irányába mutattak. A gazdaság egyre inkább két sínen fut. A hagyományos költségvetési gazdaság renyhése, recessziója, térszűrése az egyik oldalon, és a magán, fél-magán kis- és középvállalkozások élénkítése, virágzása a másikon. Csakhogy a költségvetési gazdaság egyáltalán nem hierarchikus, fölülről lefelé irányított, államosított gazdaság, hanem inkább összezavart értékrendű, alkudozó, oligarchikus gazdaság, amelyben a szereplők nem összállami, párt-, vagy bürokratát követnek, hanem nyers magánérdeket. A költségvetési gazdálkodás nagyvállalatainak igazgatóságaiban megjelenő állami tisztviselő, pártmunkás, vállalati vezető nem állami célokra működött, birtokolja a vállalatot – e célok nincsenek is világosan meghatározva –, hanem saját céljaira.

Ami jó nekem, legyen az jó az államnak – ez a jelszava. Az alá- és fölérendeltség meghatározatlan, a birtokokat szpáhi-birtokként osztogatják. Ma tiéd, te vagy a kormánybiztos, te vagy az állam képviselője, holnap másé. A költségvetési gazdaság határai ismeretlenek. Hol összezúgódik, hol kitágul. De összezúgódása nem jelenti a piacgazdaság növekedését, csak a költségvetési gazdaság belső köréből való kikerülést, egy fél-magán szerkezetbe jutást. Kitágulása pedig nem etatizmus, nem az állami stratégia, hatalom tényleges bővülése, hanem állami és pártszervezetek, valamint tisztviselők szerzési, befolyási terepének növekedése. Oligarchiák adnak és vesznek. Néha állami tisztviselői, máskor alapítványi főnöki, megint máskor országgyűlési képviselői, részvénytársasági igazgatói köntösben. A költségvetési gazdaságban működő vállalatok jövedelemszerzése, privatizációja államigazgatási és politikai értelmezés, valamint kapcsolat kérdése. A költségvetésnek nincs kemény korlátja, de nem a messzire tekintő állami célok miatt, hanem a tisztviselői, a politikusi magánérdek következményeként. Ez az osztogatás-fosztogatás kampányokkal folyik, elkobzásokkal, ki- és bevonulásokkal, telefonos fenyegetésekkel. Ma az osztogatás-fosztogatásnak a nyugati beruházók csak részben részesei. Kétségtelen, hogy Magyarországon hiányzik a gazdasági nacionalizmus nyílt megnyilvánulása, s elvileg minden eladó. A gyakorlatban azonban a tisztviselői érdekeltség vagy ellenérdekeltség, az összefüggő elképzelés és az összefüggő gyakorlati végrehajtás hiánya bizonytalanná teszi a külföldi beruházót, hogy megéri-e vagy sem a belépés. Ennek az oligarchikus rendszernek nincs nemzeti iparvédelme, agrárvédelme, állami protekcionizmusa. Ez jelzi ugyan a gazdasági nacionalizmus hiányát, ami pozitív, de egyben az aki kapja, marja álláspont érvényesülését is.

A duális gazdaság másik ága is csak felemásan piaci, felemásan magán. A versengést, a piaci árakat nagymértékben korlátozzák a költségvetési gazdaság hatásai, illetve a privatizációs engedélyezések. A magánvállalkozások csak akkor képesek működésre, ha kikerülnek az állami figyelem köréből, sőt a kereskedelmi banki hitelezés köréből. A vállalkozások kénytelenek olyan önéletet élni, amely külön gazdasági rendszert alkalmaz a nagy rendszer mellett. És összefüggése a nagy gazdasággal, az állammal ez: te nem teljesítesz semmit nekem, én nem fizetek adót neked. Az állam pedig azt válaszolja: én valóban egyre kevesebbet teljesítek, de elnézem, hogy te is kevesebbet fizetsz. Ez a negatív konszenzus tartja fenn az állami oligarchiákat éppúgy, mint a magángazdaság új oligarcháit. A kettős gazdaság, a kettős társadalom mindkét területen a gazdasági vegetatív működtetésre épít. Az állami tisztviselő, a párt-

36 Ellentétben a kelet-európai polgárokkal Romániában vagy Ukrajnában, Szerbiában vagy a Baltikumban. Előttük ez a választás jelenik meg: vagy a régi adminisztratív, központosított irányítási rendszer, a közélet és magánélet egybeszakítása, a durva hiánygazdaság, vagy egy államkorporatív rendszer, nagy gazdasági egységek – régiók, vállalatok –, és a központi kormányzat szétesett szervezeteinek adminisztratív piaci alkujja, a közélet és magánélet fokozatos kettéválasztása, a magángazdaság kiegészítőként való alkalmazása – a magyar modell, a Kádár-modell. Csak most nem megreformált szocializmusként, hanem a nemzeti állam és nemzeti vállalata alkudozásaiként adható elő, és jobban kibújhatnak az itáliai korporatív fasizmus elemei.

37 Az Antall-hatalom logikája – hogy az első évben az államhatalmat kívánta meghódítani, majd a másodikban a gazdasági hatalmat – félreértésen alapszik. Félreértés, hogy birtokbavétel

átvehető a kapcsolatok hálózata, láncolata. A hatalom mikrofizikája azt jelenti, hogy „a hatalmat nem mint tulajdont, hanem mint stratégiát kell elgondolni, s hogy uralmánál megvalósulásait nem »birtokbavételnek« kell tulajdonítani, hanem hajlamoknak, manővereknek, taktikáknak, technikáknak, működéseknek; sokkal inkább állandóan megfigyelt, mindig cselekvésre kész kapcsolathálózatot kell kiolvasnunk belőle, mintsem olyan kiváltságot, amelyet birtokban lehet tartani; inkább állandó küzdelem, mint szerződés, amely szakítást hoz létre, vagy hódítás, amely területeket kebelez be. E mikrohatalmak felborulása nem engedelmeskedik tehát a mindent vagy semmit törvényének; nem érhető el egyszer s mindenkorra az apparátusok új ellenőrzésével, sem új működési móddal vagy az intézmények lerombolásával...” (Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés*, Bp., 1990. 38–39.)

38 Kosztolányi: *Zászlóborítás* (1932. július 10.)

munkás, a kereskedelmi bank vezetői, a nagyvállalatok igazgatói ismerjék fel önértéküket, hallgassanak túlélési ösztönükre, amely kapcsolatok keresését, a hétről-hétre (túl)élést, a költségvetési pénzekkel való játékot, a saját zsebre privatizálást, a privilégiumok osztását és megszerzését jelentik. A vállalkozó, félig-vállalkozó polgár pedig működik közre az állam alatti (*sottogoverno*) gazdálkodásban, adja el maga és családja munkaerőjét, tudását, ismereteit, adjon s vegyen a KGST-piacon, csináljon kft-t, kölcsönözzön, vigye ki a forintját külföldre és fektesse vissza valutában, vagy váltsa ismét át és fektesse be Keleten vagy Nyugaton, minimalizálja adóját, társadalombiztosítási járulékát – egyszerűen, kormányától ne várjon semmi jót, csak azt, hogy nem éri utol.³⁹

Gondoljuk végig, hogyan viselkedne az oligarchikus rendszer a legfontosabb társadalom- és gazdaságpolitikai kérdésekben.

Szabályozás. Az angolszász bírósági precedens-rendszer, és a német precíz keretszabályozás helyett az állami pontatlan keretszabályozás a hatósági, kvázi-hatósági értelmezéssel vegyülne, leiratos szabályozással és a szürke gazdaság könyörtelenül betartott informális szabályozásával. Klikk-, bandaszabályok, úri megállapodások.

Hatalommegosztás a vállalatban. Az angolszász szabad tulajdonosi jogok és a német, a japán tulajdonos-menedzser-munkavállaló képviselte együttes vállalati jogok helyett: az állami befolyásolási körben osztott tulajdon (állami tisztviselők, pártemberek, menedzserek, külső tulajdonosok), a második gazdaságban menedzser-tulajdonosok, tulajdonos-menedzserek.

Gazdaságvezérlés. Az angolszász tőzsde és intézményi befektető alapú közvetítés, a német banki meghatározottságú átfogó vezérlés helyett: kettős vezérlés. Egy államkorporatív és egy közvetlen vállalat- és bankközi vezérlés egymás mellett élése.

A bérek meghatározása. Az angolszász munkaerőpiaci, a német egyezkedéses, ágazati hierarchikus, a japán vállalati hierarchikus helyett: az államgazdasági szférában egyezkedéses ágazati hierarchikus, a második szférában munkaerőpiaci.

A szegénységhez való viszony. Az angolszász „a szegény maga tehet arról, hogy szegény”, a német „a szegénység a társadalom felelőssége” helyett: a magyar „mindenki viselje a maga szegénységét” valósulhat meg. Vagyis vannak „ál-

mi szegények”, akikért a vállalkozók semmiféle felelősséget nem kívánnak vállalni – ezek a vállalkozásképtelenek –, s vannak „tisztességes szegények”, akikre piaci alapon is lehet áldozni.

Viszony az elmaradott, fejletlen vagy visszaeső térségekhez. Az amerikai „menekülj, mert van hová”, a német állami gondoskodó, kiegyenlítő helyett: gettósítás, vagyis se az állam nem megy oda, se a vállalkozó. Kialakulnak a holt vidékek, az ínséggazdálkodás, a társadalmi számkivetettség.

Viszony az érdekek képviseletéhez. Az amerikai szervezett, nyílt és erős nyomáscsoportok, a német ipari demokrácia helyett: szervezett (kezdetben alkalomra, majd folyamatosan), burkolt és erős nyomáscsoportok, érdekkijárók.

Elképzelhető-e, hogy a magyar társadalom és gazdaság a kettősség, az oligarchizmus kissé olaszos, kissé balkáni útját járja be?⁴⁰ Ehhez az szükséges, hogy a társadalomban és a gazdaságban a szereplőknek gyökeresen eltérő, egymással kapcsolatot alig tartó kétféle (többféle) értékrendje alakuljon ki, iskolázzódjon, nevelődjön. Az államigazgatással, politikával, az első gazdaság osztogatásával és fosztogatásával hivatászerűen foglalkozó elitiek kasztosodjanak, magatartási szabályaik egységesedjenek, közös nyelvük legyen, közös fizetőeszközeik a kapcsolatokban. Másrészt a vállalkozásban, a második, szürke gazdaságban szereplőknek ugyancsak saját magatartási szabályaik, becsületkódexük, nyelvük, fizetőeszközük legyen. (Ez nem a vertikális és horizontális, a hierarchikusan szervezett és az alulról szerveződő, az állami és a versengő piaci értékek különbsége, hiszen az első szférában is keverednek a horizontális és vertikális kapcsolatok, átléphetők a hierarchiák, és nem büro-, hanem adminisztratív piaci értékek a meghatározók.) Harmadrészt, valamilyen okból ne legyen politikai alternatíva, vagy a politikai alternatíva sohase juthasson hatalomra.⁴¹

A kettéválás évek óta tart. Immár egy nemzedék kezd felnőni a kettős rendszerben. De az államigazgatási-politikai elit kasztosodása, szakmásozása nem ment végbe, közös nyelve helyett bábeli a zűrzavar. (A polgár tehát nem azt érzi, hogy ez az elit, vagy ezek az elitiek egy egységes más nyelvet, a kiválasztottak nyelvét, egy *lingua administratico-politico*-t beszélnek, hanem hogy érthetetlenül, egymás számára is fölfoghatatlanul szólnak, írnak.) A második társadalom viszont már megteremtette a maga nyelvét.

Ez a legvalószínűbb forma. Szomorú.⁴²

39 A második világháború után az olasz gazdaság és társadalom erre a sajátos kettősségre rendezkedett be. Odafent kormányok jöttek, kormányok mentek. Az államgazdaság és köre párttisztviselők, állami tisztviselők szabad zsákmányává vált. Az olasz polgárok jelentős része az állam alatti gazdálkodásban, a szürke szférában találta meg boldogulását. A jelszó: „hagyjuk egymást békén!”. A gazdasági szabályok államigazgatási és bírói értelmezéseken nyugodtak, ezek pedig a tisztviselő befolyásolásán. A gazdaság magas inflációval, magas munkanélküliséggel, de megszokott magas inflációval és megszokott magas munkanélküliséggel életképesen fejlődött. A családok uralkodtak – uralkodnak ma is –, a társadalom beleszokott ebbe a rendszerbe.

40 Sok tekintetben emlékeztetheti ez a modell az angolszász megfigyelőt a latin-amerikai rendszerekre. De Magyarországról nézve tudjuk, hogy az elméleti egyezések mennyi gyakorlati különbözőséget takarnak. És mivel egy utánzó, mintakövető mechanizmusban mozgunk, a magyar dilemma az, hogy az osztrák – kissé német –, vagy az olasz – kissé dél-európai – irányba tartunk-e. Természetesen sokszor csak hangsúlyokban van különbség, csak hogy e hangsúlyok az évek alatt túlsúlyokká növekedhetnek.

41 Itáliában a kereszténydemokrácia úgy tudta tartóssá tenni hatalmát, hogy a jobboldalt lefoglalta – a szélsőséget vagy a múltja miatt elfogadhatatlan MSI-be, vagy a parlamenten kívülre toltta –, és valamennyi polgári pártot egyesítette a baloldalon lévő kommunistákkal szemben, akik viszont sohasem kerülhettek hatalomra, mert az Olaszország szovjet befolyásoltságát jelentette volna. Csakhogy ennek a kornak éppen most van a lezáródása.

42 – Bocsánat. – Bocsánat. Rohadt sötét van. – Az. Nem látni semmit. Maga MDF-es? – Hogy kicsoda? Én? Miből gondolja? – Hát ahogy a lábamra lépett. Az a nyugodt erő. – Mondtam már, hogy bocsánat. Különben nem vagyok MDF-es. Még csak az kéne. – Akkor SZDSZ-es. – Na persze. Még hozzá egy púp a hátamra, mint Rigolettónak. – Szűzatyamária, csak nem MSZP-s vagy kisgazda? – Egyik sem. És most ha megkérhetném, kopjon le már rólam a búbánatos francha. – Ne gorombáskodjék. Emberek vagyunk. Emberek a sötétben. Szóval kinek a pártján áll maga? – Na jól figyeljen. Én HVG-s, TLS-es és MNGY-s vagyok. – Ezek meg kicsodák? – Sorrendben a Heti Világgazdaság, a Times Literary Supplement és a Magyar Népköltési Gyűjtemény. – Maga viccel. (Orbán Ottó: *Párbeszéd a sötétben.*)

ÖRÖKMOZGÓ

A J Ú N I U S I P R O G R A M B Ó L

A BOHÓC EVANGÉLIUMA – FELLINI ÉLETMŰSOROZAT II.

„EXPERIMENTALFILM”. ANDY WARHOL, JEAN GENET,
KENNETH ANGER, BIRGIT ÉS WILHELM HEIN, DAVID RIMMEL.

MARCO FERRERI FILMJEI.

FILM ÉS SZÍNHÁZ: PETER BROOK FILMJEI.

MOVEAST: KÖZÉP-KELET-EURÓPAI FILMFÓRUM.

A SZEZON LEGJOBB IJESZTGETŐS FILMJEI.

TOVÁBBRA IS VIDEÓRA KÉSZÜLT FILMEK A
VIDEOGALÉRIÁN, KÖNYVES KÁVÉZÓ ÉS LEMEZBOLT A
FÖLDSZINTEN

VII., ERZSÉBET KÖRÚT 39.

A CÍMLAPON
KORÁNTSEM VÉLETLENÜL
VIRÍT EGY REPÜLŐGÉP...

MÁR KAPHATÓ A 2000 KÖNYVEK SOROZATÁBAN

Makra Vilmos

verseskötete

„Lysander”

MINDEN JOBB KÖNYVESBOLTBAN

„Az év verseskötet-szenzációja”

A HUNGEXPO RT

1992. II. FÉLÉVI VÁSÁRPROGRAMJA

Kriminálexpo '92: június 10-14

Lightfair '92: június 10-14

(Világítástechnikai és optikai technológiák szakkiállítása)

Western Technologies: július 21-22

Nemzetközi immunológiai kongresszus: augusztus 23-28

BNV '92 ŐSZ: szeptember 18-27

Hoventa: szeptember 18-27

(Nemzetközi kereskedelmi és vendéglátóipari szakvásár)

Compfair '92: október 12-17

(Nemzetközi számítástechnikai szakkiállítás és vásár)

Budatranspack: október 27-30

(Nemzetközi anyagmozgatási és csomagolási szakkiállítás)

Printexpo: október 27-30

(Nyomdaipar és kapcsolódó ágazatok / nemzetközi szakkiállítás)

BIEI: október 27-30

(Nemzetközi elektrotechnikai és ipari elektronikai szakvásár)

MedIKAL + dental Budapest: október 27-30

(Nemzetközi kórházi, orvosi és laboratóriumi gyógyszerészeti rehabilitációs és fogorvosi és fogászati laboratóriumi szakvásár)

HÓ-SHOW: november 5-8

(Téli sportok szakkiállítása)

Automobil '92: november 11-15

(Budapesti autószalon / Nemzetközi járműipari szakkiállítás)

Foodapest: november 25-29

(Nemzetközi élelmiszer, ital és élelmiszerfeldolgozási szakkiállítás)

Csillag Expo: december

(Karácsonyi vásár)

ÚJ MŰVÉSZET

A JÚNIUSI SZÁM TARTALMÁBÓL

Perneczky Géza: A művészet bővített újratermelése II.

Mezei Ottó: Csutoros Sándor emlékkiállítása a Vigadó Galériában.

Sík Csaba: Levél Szikora Tamásnak.

András Edit: Rendhagyó ünnepi kiállítások a Sohóban.

Kovács Ágnes: A Kelet festői.

TANULMÁNY / EMBLEMATIKUS MŰVÉSZET / KIÁLLÍTÁS / MŰVÉSZET
KELETEN / MŰKERESKEDELEM / MŰHELY / KIÁLLÍTÁSI KÖRKÉP /
DOKUMENTUM / PANORÁMA / KÖNYVSZEMLE / INTERJÚ.

Az **ÚJ MŰVÉSZET** kapható az újságárusoknál, belvárosi könyvesboltokban,
galériákban, metróállomásokon és az Art-mozikban.

*A Sátántangó, a Kegyelmi Viszonyok, Az ellenállás
melankóliája* után május végén jelenik meg a
könyvesboltokban

Krasznahorkai László **Az urgai fogoly**

című regénye

A SZÉPHALOM KIADÓ GONDOZÁSÁBAN

*„K. I. lélekvezetésének tárgyi színhelye Kelet-Ázsia (leginkább: Kína), az út azonban Styx
határfolyójának újra meg újra érintésével olyan körökbe vezet, ahol a testi-szellemi feltámadás
nem holmi életbe való visszatérést jelent, hanem egy más minőségű létezés ajándékát. Az ázsiai
Urga foglya Európa kultúrájának rabságából menekülve éli át újra meg újra a Földön élő ember
egybeeső menny- és pokljárását.”*

[MISZOGLÁD GÁBOR]

A város és az arc

EGY CSÜTÖRTÖK NAPLÓJA, 1992 ÁPRILISÁBÓL

KENEDI JÁNOS

„– Nos, meghúzza végre az orromat vagy sem? – kérdezte a márkí elkeseredetten. (...) Húzza meg az orromat, de azonnal, ha egyszer én kérem rá! (...) Ha bármelyikük úgy érzi, hasznát tudná venni a bal szemöldökömnek – szólt harsány, derűs hangon –, legyen az övé. (...) Az ilyesmi bármikor jól jöhet a ház körül! Azzal merészen leszakította egyik sötét, asszír szemöldökét, s vele együtt kreol homlokának vagy a felét is (...), ott állt a napsütésben, régi arca felét már lehámoztta, s alóla egy másik félarc fénylett és vigyorgott elő.”

G.K.CHESTERTON: Az ember, aki Csütörtök volt (Rémálom)

I

Csütörtök este regényt olvastam. Fél tizenegy körül az olvasás folytatásához már túl tompa, az alváshoz még túl éber voltam. Altatószeremmel minden este fölállítom a magam csapdáját. Amelyből egéruat nyertem átmenetileg, ha bekapcsoltam a tévét három-négy évvel ezelőtt. Akkoriban olyan stúdióbeszélgetés jelent meg a képernyőn, amelynek ha tárgya nem is érdekelt különösebben, a beszélgetők arca lebilincsel. Estéről estére hullottak a kockafejek, mind kevesebb pártállami tokát rezegtetett a hatalom tekintélye a régi dumát meggyőződés nélkül hajtogató szájak alatt. És egyre több ismeretlen arc vonta magára a figyelmemet a sokféle egyéniség gesztikulációjával. Lámpaláz szempillák rebbentek, suta kézmozdulatok, el-elcsukló hangok – a közszereplés járatlanságai adták a személyes hitelesség többletét az új arcokhoz. No meg az, hogy a nyilvánosság süvölvényei – néha persze a közélettől eltolt agastyánok – hittek saját érveik meggyőző erejében. Azt a benyomást keltették bennem, hogy ezután jobb ember, okosabb gondolat felé is kimosdulhat a világrend. Nem a túlerő mozgatja majd egyedül. Ez a koreográfia lassan meghozta az elalvásnak kedvező esztétikai összhatást.

Manapság eszembe se jut bekapcsolni a tévét a szokott órában, ha kezdenek összerosódni a betűk. A figyelem elerjedése és a gyógyszer hatása közti idő kitöltésére nem jó a Napzártút fölváltó műsor. A napok múlásának arányában szaporodnak az új kockafejek, friss zsír vonja be az uralkodó pöfetegségtől feszesen rángatózó tokákat a gögös dumákat kinyilatkoztató szájak alatt. A hatalom gesztuskommunikációja ismét kezd összecsiszolódni, és az ellenzék is kelleltenül mondja a magáét. Bármilyen gondolat megkapja nyilvánosságát – csak minek? Ez a baj, ami egysíkúra gyalulja a stúdióbeszélgetéseket. Helyreállt a dramaturgiai rend. A gondolatok meggyőző ereje helyett ismét a beszélő hatalmi pozíciója számít. Alul vagy felül helyezkedik-e el a függelmi rendszerben, slussz-passz! Ettől kiolvadt az arc és társadalmi környezete közti tragikus feszültség, odalett az érdekesítő drámai alaphelyzet. Míg az enervált hatalom leszereplése szép volt, addig csúnya az ifjoncok beletanulása a hatalom szerepébe.

Így aztán az esztétikai összhatás kedvéért én is korábbi hatalmam átmentésének politikájához folyamodom egy idő óta. Visszatértem szobám kipróbált tárgyaihoz. Ágyamból három rajzra látok. Majd' húsz év óta addig járatom a szememet Czöbel egy várandós asszonyán, Uitz egy lemondó tekintetű munkásfiúján és Gulácsy egyik magába fordult bolondján, míg elnyom az álom.

II

Csütörtök este azonban véletlenül bekapcsoltam a tévét. Azaz, talán nem egészen véletlenül. Utólag, amikor megpróbáltam kihámozni, miért is nyúltam a távkapcsolóért, ami megindította azt a műsort, amely úgy felvillanyozott, hogy el se tudtam elaludni azon az éjszakán, kénytelen voltam az elvétett mozdulat indítékain is gondolkodni. Több motívumra is akadtam. Ezek döccenthették ki napjaim egyhangúságából azt a csütörtököket.

Reggel megtudtam, hogy egy nagyon közeli barátomon, akit ritkán látok, mióta képviselővé választották, szívműtétet hajtottak végre. Amíg késő délután a klinikára bejutottam, folyvást azokat az érzéseket próbáltam valahogy elnyomni, amelyek négy, ugyanennyire közeli barátomhoz kötnek. Mind a négyen a rendszerváltás kezdete óta haltak meg, s az a rémkép, hogy ez egy ötödikkal is megeshet, olyan rettegéssel töltött el, amit hiába próbáltam munkába fojtani. Csak tologattam a cédulákat az íróasztalomon. Ha az egyikük arcának emlékét el is nyomtam, menten megjelent a másikuké, s a szorongással szemben semmilyen észérvm nem vált be. Míg csak a Kardiológiai Klinikán barátságos kielégítő állapota, meg a *hasfelmetszés előnyei*hez hangolt önróniája meg nem nyugtatott. Olyannyira megnyugodtam, hogy az elnyomott ijedelem nyílt eufóriába csapott át. Felszabadult csavargásnak indultam a Ferencvárosban, már tulajdonképpen egy éve készülök rá. Életemem a sétálás, de magánbajok okozta kedvetlenség és közügyekkel való haszontalan foglalkozás miatt halogattam a tervet. Pedig komolyan érdekelt, hogy egykori munkahelyem környékén is megindult-e afféle változás, amelyet a város három szögletében is észlelek.

A Baross utca és a Rákóczi tér között – például – a kurvanegyed terjeszkedésével olyasfajta fejlődés vette kezdetét, amilyen Párizsban látható a Rue St. Denis, a Boulevard Sébastopol és a Bastille háromszögében, a Marais negyed sűrűjében, ahol kínai éttermek, bár inkább étkezdék közti varrodákban készülnek a Szajna túlsópartjára átdobott, már a Saint-Germain butikjaiban kapható fényes kelmék, amelyeken föl se ismerhető a vietnami, marokkói vendégmunkások keze nyoma. A strichelő lányok előtt kiporolták a József utcát, a stricik egész pofás kis bisztrókban lebzselnek, az Auróra utca környékén rendre-másra nyílnak a

délkelet-ázsiai cégtáblával ellátott textilműhelyek, kínai konyhák. A Rákóczi tértől a Népszínház utcáig tartó régi kurvanegyed pedig lerohadt.

A slumosodást a Pozsonyi út és a Pannónia utca közti tömbben leállította a Novotrade-birodalom expanziója. A számítógépes üzleti negyed dinamikus stílusa a maga képe formálja az Újlipótváros utolsó vegyeskereskedését is. Az impexciák lógázzák neccharisnyás lábaikat a vadiúj sörbárok emelt számolyairól, csattognak a külviécek fém aktatáskái. Sehol annyi CH felségjelű, de magyar rendszámú kocsik nem parkol a városban, mint itt, a Szent István körút és a Csanády utca közt. Jóllehet a legtöbb nyugati használt kocsit Ausztriában és Németországban veszik, a svájci származékról vakarják le a legkevésbé az emblémát. A helyieknek Svájcnál kezdődhet Európa határa, ahol már nem érzik saját balkáni tarolásuk nyomait, mint egy Carmel nevezetű kaliforniai falucskában, mely arról híres, hogy sehol annyi svájci órát, sípulóvert, tehénkolompos csokit nem halmoztak föl a parvenük. Bernáthegyi kutyáik farka szélesebb ívben csóvál, mint a járdáik keresztmetszete.

Az Erzsébet hídnál, a Kossuth Lajos utcától lefelé, a Váci utcával párhuzamosan pedig kezd kiépülni az East-Village. Ugyanazon okból, mint New Yorkban az American Avenue-nak a Greenwich Village-dzel ellentétes oldalán, a N.Y. Universitytől kezdődően. A diákkocsmák, bazárok új tulajdonosainak, de még a cicomakereskedőknek sincs annyi pénzük, hogy a Váci utca és a Vörösmarty tér közötti blokkokban, a bejáratott helyeken üzlethelyiségeket béreljenek, átnyomulnak hát a főút ellenkező oldalára. Csak amíg New Yorkban Nyugatról Keletre tart a vonulás, addig a Belvárosban Északról Délre, s persze snasszabbul. Ahogy a kurvák is elég ramatyul néznek ki a Józsefvárosban, az újlipótvárosi szilikonvölgy is tákolmány, de mindegyik új negyedből árad az élet.

A Ferencvárosban nyomát se találtam jelentős változásnak, viszont beleütköztem egy jóismerősbe. Már egy hónappal ezelőtt is találkoztunk az Irodalomtudományi Intézet textológiai mesterkurzusán, ám akkor csak a fülemhez hajolt, hogy indokkal szolgáljon, miért is nem láttuk egymást annyi éve. Koreában vészelte át a rendszerváltást. Csütörtök délután nem kellett sugdolódnunk, mint a filoziskola padjában (ahol azt hallgattuk, hogy *Az ember tragédiáját* „csellengő sorokkal” adják ki és elő másfél száz éve: a színészek röcögtek az értelmetlen mondatokat, az esztéták mély értelmű metaforákat tulajdonítanak Madáchnak, mert a szedő táblán följebb vagy lejjebb csúszott a betűk ólomból kiszedett sora). Együtt lödörögünk a Mester utca és az Üllői út között, kicseréltük tapasztalatainkat, milyen is volt a rendszerváltás Szőlőből, illetve Pestről nézve. Közben nagyokat röhögünk, nagyon nagyokat. Habár csak variációkat improvizáltunk Timothy Garton Ash témájára: *Az igazság évében* „egész Kelet-Európa surrogott a köpönyegforgatástól”. Ő sorra vette, hány filozkollégája csúsztatott a tenyerébe dombornyomású névjegyet annak a diszkrét megjegyzésnek a kíséretében, hogy ha az egyik vagy a másik minisztérium segítségére szorulna, csak szóljon oda a titkárnőnek. Típusokba foglalta – az Ady-paródia szavával –, az „új undokak” hányféle jelszóval teremti meg a maguk ideológiáját, hogy mitől más emennek a kormánynak szolgálni, mint amannak a pártállamnak. – *Az emberek, igen, csak hát a város nem változik* – tárta szét hosszú karjait a Kilián-laktanya előtt, ahol lélegzetet vettünk a röhögésszünetében. – Pedig, emlék-

szel arra az interjúra, amit egyszer Vásárhelyi adott? – Nem – feleltem, részben mert tényleg elfelejtettem, részben mert kérdésről jutott az eszembe, mitől is lett meghitt a mi ismeretségünk. (Ő volt az egyik szerkesztője annak a szamizdat *Emlékkönyvnek*, amelyet Vásárhelyi Miklós 70. születésnapjára állítottak össze az Irodalomtudományi Intézetben, még az illegális utolsó éveiben – neki kellett átadnom a kéziratomat.) – Szóval – kérdeztem a kelletténél egy tized másodperccel hosszabb hallgatás után –, szóval mit nyilatkozott Vásárhelyi? A riporter kérdésére – *mennyi idő alatt tudnák az emberek talpra állítani a várost? – mesterünk rávágta: akár egy év alatt is, ha hagynák őket.*

III

Csütörtök estefelé nagyot csattant mögöttem a szerelvénnyel, bennem azonban hangosabban szólt még Vásárhelyi poénja. A bon mot visszhangjától szinte komorabbnak éreztem a kongó csöndet a metró utasai közt, mint különben, s az arcuk is annyira volt hamuszürke, amennyire csak akkor tűnik fel, ha idegenből érzem. Pedig kezükben az újság, ahol nyitva, csupa vicces szalagcím. És ahány lap, annyiféle szócsavar.

MŰK. Csak egy megállót jöttünk a Klinikák állomástól, megyünk a Corvin köz alatt, nem látok a kézben olyan lapot, amelyikből hiányoznék a Magyar Újságírói Közösség rövidítése. Noha mindössze egy más szó ékezetét tették az U betűre, egyetlen vesszővel micsoda változtatást hajtottak végre az alapítók! A Márciusban Újra Kezdjük! rebellis jelszót 1957-es jelentéséről áthangszerelték az aulikus sajtószerv 1992-es kürtjéle. Jó, bulvárötlet, tagadhatatlanul, de hát a Nagykörút alatt robogunk, mégse látok öblösen gurgulázó utasokat. Suhanunk a Belváros felé, vajon a beszálló értelmiségiek kuncognak-e majd a MŰK tartalmán? Hiszen amilyen egyszerű egy hosszú ékezzel a szókép jelentésén változtatni, olyan összetett a humor forrása, amit a szervezet léte felfakaszt. Vagyis az, hogy az ellenforradalmi rendszer propagandistái a forradalmat nemzeti ünneppé kinyilvánító kormány szivarzsebéből azt rikkantják, „becsület és dicsőség dolga” kormányhű újságírónak lenni, de félnék ezt az igazságot megsemmisíteni, mert a liberális ellenzék sajtóhordái akkora rettegésben tartják őket, hogy szervezetük tagnévsorát is életveszélyes volna nyilvánosságra hozni. Első pillantásra öt komikus elemet tartalmaznak a szervezet önellentmondásai. Miért nem nevelgesek ezek? Amikor az MSZMP arra hivatkozott, hogy egymaga kíván a saját ellenzéke is lenni, egy egész ország állt vele szemben, és a hasát fogta, úgy röhögött. Ma, sokkal nagyobb képtelenségektől miért nem csurog a könnyünk a kacagástól?

Nyomott a közhangulat a kocsiban, mintha az utca benzingőzött beszippantaná a légvonat. Seba, megjött a szellemi környezetvédő mozgalom. Belepislantok az egyik hírlapba. A Magyar Szellemi Védegyelet előharcosa bejelenti: a színmagyar kultúrát terrorizálják „a sajtó és a századvég adys kultúrlegényei”. Vélhetőleg a Lenin-fiúkra gondol az előharcos, akiknek a karmai közül Adyt akarja épp kiszabadítani, csak hát akkora a bunyó a koponyája térfogatán belül, hogy védencét a támadótól nem tudja megkülönböztetni a szelleme. Klasszikus burleszk. A tv-híradó főmunkatársa elvétette az ajtót. Székfoglalót indult tartani a tudomány szellemcsarnokába, de intellektuálisan nehezebben vágja ki magát, mint ahogy kiütötte a képernyőről más véleményen lévő interjúalanyát a taxisblokkad alatt. A szintér

és a szerep cseréje van annyira komikus, mint amikor egy zöldfülű ökológus a saját Trabantjának kipufogócsöve mellől intézi gyújtó hangú szövegét. Ám akinek az újságjába beleolvasok, annak a szája szögletéből csupán egy cinkos mosoly kúszik föl a szemöldöke felé és az irányomba. Értjük egymást.

Értjük egymást? Valószínűleg igen, ezt olvassuk le egymás arcáról, csak hogy én tudom magamról, e percben csalogok. Markírozom az ironikus arckifejezést a metakommunikációhoz. Mint egy külföldi, illendőségből nem akarom megsérteni a helyi konvenciót. Valójában rázkódtat a röhögés. A humorforrás megértése és a kinyilvánított reakció formája más és más pályán fut. Számomra ugyanis a helyzet- és jellemkomikum fokozhatatlan. Persze csak egy pillanatig, amíg tart a kegyelmi állapot, amelyet érzékszerveimben a Szöulból érkezett filozófus indított el, és Vásárhelyi slusszpoénja azért nem zárt le, mert utórezgéseitől úgy lestem az újságokba, mintha külföldön lennék. Ha csak egy-két percre, de azért ráismertem a más tér koordinátái közt megtapasztalt önmagamra.

A subwayen New Yorkban, a BART-on Berkeleyben, ha olvasnám a szellemi környezetvédő előadását – mint szerzője írja: „a sajtó hatásairól” –, nyihognék a röhögéstől, ami se a keleti, se a nyugati parton nem illetlen reakcióforma. Ám nem attól röhögnek, hogy csiklandozza a hasamat Amerika. Inkább attól, hogy ott élő magyar barátaim légkörében több mint megengedett valamennyi reakcióforma együttes használata. A szarkazmust nem részesítik az uralkodó reakcióformának kijáró tiszteletben. Ők 1968 után emigráltak. Reakcióformáikat hiába is próbálnák hozzáolteni a későbbi uniformizálódott viselkedésszabványokhoz. Nekik csupán az ironikus, ami itthoni tartózkodásuk idején is az volt, az viszont röhögéses, ami akkoriban „képezte nevetség tárgyát” (ahogy Fülöp Jimmy mondaná). Járatták ugyan a magyar sajtót, de számukra a dolgok önmagukat olvasztják a lapokban, se többet, se kevesebbet nem jelentenek. A szavak itteni hangulati környezetét se.

Útitársam a Kálin tér és a Felszabadulás tér közti metrószakaszon egy savanyú grimasszal reagál a szellemi környezetvédő javaslatára: „tíz és fél millió megnyomorított magyar érdekében” minden „örökkön fintorgó (...)” süllyessze a zsebébe a világútlevelét” és aztán sipirc, ha vonakodik részt venni az „új nemzeti fundamentumok lerakásában”, netán nem észleli, hogy „itt nemzetéledésről van szó”. New York-i barátom – látom kivillanni a tekintetét a Felszabadulás téri megálló Burger King és MacDonald's posztjei közül – azt kérdené: – miért nem a környezetvédő megy a francha? Kérdését folytatná a másik barátom Berkeleyben: – az vonná meg tőle a világútlevelét, akinek a szócsöve? Hajdanán csak saját belügyeseivel tolt ki a hatalom ennyire! –, és csak röhögne, röhögne, hallok a normál zenei a hangot az ő gégefőjéből képezve.

Búcsúpillantást vetek a Magyar Hírlapra, még látom, hogy a szellemi környezetvédő megnyilatkozását fölhabozottan kommentálja az a publicista, akinek erkölcsi érzékenysége szólaltatja meg hétköznapijaim alaphangját, aztán leszállok. Mitől hallok a Deák téren egy oktávval magasabbnak a malícia különben normális publicisztikai hangütését és egy terccel alacsonyabbnak előző útitársam fanyar ironiáját? A sok transzponált hang közt elvész az alaphang? A reakcióformáknak éppen úgy fenntartott helyei volnának, mint a villamoson a terhes anyáknak és az öregeknek előre foglalt ülőhelyek? Nem hinném, bár gyanítom, a humor árnyalatainak is van valamilyen összhang-

zattana. Akkor hát interkontinentális távolság kéne a röhögéshez, illetőleg a messziség érzetének felkeltése nélkül nem szólal meg a regisztere, s a helyén falsul szól a maliciózus felhang írásban és a szarkasztikus mosoly a metakommunikációban?

A távolság földrajzi és szellemi alkotóelemein méltatom a város alatt, no meg az időtartamán, ami, úgy látszik, szintén szükséges feltétele a röhögésnek, ha egyszer egy időszakaszt Koreában eltöltő személy váratlan közbejötté elég a fölkeléséhez, legalábbis annak az illetőnek, aki ugyanazt az intervallumot megszózott közegében élte meg. A humor mindenképpen viszony. És valami megállapodottság nélkülözhetetlen a viszonyfűtáshoz. Legalább annyi állandóság, hogy az a „tíz és fél millió megnyomorított magyar”, akiért a Magyar Szellemi Védegylet ringbe száll, tudja, ki van fent, ki lent. A pesti humor megszólaltatója a kisember, akinek a javára élcelődünk, a hatalom rovására. Tőle kapta a város sokszínű humorát, amit se a náciizmus, se a kommunizmus nem tudott kifakítani, sőt. Újabban viszont a viccek is elszürkültek, ha ugyan nem koptak ki teljesen. Hogy is ne volna így, amikor a hatalom saját üldözöttségével kérkedik, most már nemcsak a nagyközönség számára ismeretlen múltját használva a hetvenkedéshez, de közismert jelenét is hengegeti a színen. Nevetni olyan cirkuszban lehet, ahol a közönség ül, a bohóc áll a fején. Nálunk azonban olyan cirkusz folyik, amelyben a kikiáltó a közönséget szólítja fel fejenállásra, a pojának viszont elnézi, hogy nincs se a fején, se a talpán. Lebeg. Mondhatnám, harmadikutas bohóc, ha a szórakoztatóiparban is érvényesülhetne az, ami a politika porondján. A közönség azonban összezavarodik, ha nem ismeri ég és föld viszonyát; elvétí a nevetés mindig viszonylagos tárgyát, ha számára a relatív abszolutizálják. A humorérzék ugyanis fordítva működik. Az abszolutumok relativizálásán fordul át a politikai meghatározottság a civil lét szabadságába, a képzelőerő síkján mindenképp.

Az átfordítási művelet pedig kényes egy dolog. Jó egy-két támpontnak viszonylagos nyugalomban maradni, amíg a többit kikezdi a mozgás. A civil társadalom és a politikai társadalom között is kialakul a váltógazdálkodás, akár a politikai társadalom pártjai között, csak ez a két váltógazdaság egymással nem párhuzamosan fejlődik és a mozgásuk sem egyidejű. Amikor az MSZMP kellőképpen belemerevedett a maga szerkezeteibe, akkor enyhe mozgás kezdődött: először talán a világgazdasági hetilap sorai közül keltözött a címeibe a hatalomtól távolságot tartó ironia, majd kiült a címlapra is, aztán a HVG folytatható hagyományt teremtett a nyilvánosságban. Idővel, több mint egy évtized alatt, nemcsak a többi lap vette át a stílusát, de jóformán nincs olyan új portál, amelyről lefelejtene a finta valamely formajegyét. Az ironia általános életérzéssé vált. Kezdetben ez tökéletesen adekvát reakció volt az előző rendszer elmerevedett struktúrára, mi több, bomlasztotta is. De adekvát marad-e a reakció, midőn a „nyugodt erő” nyughatatlanává válik, itt a Magyar Szellemi Védegylet nyomul, ott a MÜK?

Kemény dió. A szellemi környezetvédő az „örökkön fintorgókat” ostromozza, s az még csak helyénvaló, hogy a társadalomtól elszakadt hatalom kisínása szembeforduljon az uralkodó életérzéssel, hisz ettől (is) rossz a hatalom, aminek a segédje szeretne lenni. És szembefordul a MÜK is, amikor a sajtószabadságot lecseréli a „sajtótisztességre” in-

dított harcra. Az MSZMP fegyverét – „Oszd meg és integráld!” – jól forgatják az új hatalom szervei. Egymás ellen fordítják a sajtó csoportjait, egyik még a „tűrt” ellenzék, másik már a „tiltott” ellenség, és a „támogatott” harmadik hirdeti az ígét. Ami gyakran megegyezik a civil élet fontosabb értékeivel, néha a passzív rezisztencia fogalmaival, legföljebb a szavak jelentése más a hatalom igeikönyvéből felolvasva.

Ámbár maguk alatt vágják a fát. Mert egyszerre élnek a fölbomló kommunista párt szakadozott öntudatát moralizálással foltozgató módszerrel, meg a fundamentumait elhelyező kommunista párt agresszív öntudatával. Összecsapintik negyvenévi idő elejét a végével, mintha a bomlás köztes harminc éve, mindmennyi cikcakk mit se számítana. Ilyenformán a hatalmi arrogancia veszi föl az ironia távlatát a társadalomtól, és nem a társadalom védekezik ez ellen a bevált módon. Nehezen tud, ha lefoglalták a hagyományos látószögét, amelyet egy aforizmával Szép Ernő jellemezett, így: „Olyan nagy emberek vannak ma, lefelé kell rájuk nézni.” Most a hatalom néz le gúnyosan a kisemberekre. Megfordult a humor fölkeltésének az iránya. A vicc az, hogy a hatalom a feje búbjára állította a történelem díszleteit, és a poén az, hogy a közönség elkomorul rajta. A színpadi akció helyén a hatalom önreflexiója képződik, a reflexió kedvéért szemlélődő közönségre viszont aktív szerepet akarnak erőltetni. A csattanó dramaturgiai helyét így tölti ki a nyomott közhangulat, mivel kimerültséget okoz a lélek tartós berendezkedése a távolság szüntelen tartására. Nem mintha az ironia nem volna megfelelő válasz a történelem kihívó fintorára. De nem lehet a viccre viccel reagálni. A megkettőzött poénok kioltják egymást.

Illetve lehet a viccre éppenséggel viccel is reagálni. Egyetlen kényszerítő feltétel hiányzik ahhoz, hogy az ironia ne váljék menthetetlenül belterjessé. A megfélemlítettség. Sztálin megsuhogtathatta fűtykösét – „Nekünk új Sztaltikov-Scsedrinekre van szükségünk!” –, a humor forrásán, azon, hogy eközben a Szovjetunió szatirikusait a Gulagra küldte, azért nem lehetett nagy nyilvánosság előtt röhögni, mert a nevető hamar a meszesgödörben találhatta magát. Még a '70-es évek magyar igazgatási pereinek nagy számát is kocsmai vicchallgatók tették ki. Egy összekacsintás feszültsége is a magánszférára nyomott megfélemlítésből keletkezett. A MÜK nem is tapogatózik rossz helyen: személyeket támad, egy foglalkozási csoportot pedig meg lehet félemlíteni. Különösen ha a médiaháború amúgy is lefárasztja a sajtót, közönségét viszont elidegeníti tőle eszközeinek belterjessége. Így a társadalmi visszajelzés elmarad, az újságíróknak újra a hatalom viselkedését ajánlatos fürkészni. Több se kell a MÜK-nak! Ám ha a szellemi környezetvédő mennydörög a sajtóra – „hazug szóval hazlalják a politikai depressziót, a magyar nép passzív rezisztenciával tekint a rendszerváltásra” –, akkor azért komikus a Sztálint majmoló szerep, mert Gulag éppenséggel nincs. Ahogy Sztálin a terrort terjesztette a szabadság szovjet mintára ki-sajátított fogalmaival, úgy az ökológus terjeszti a szellemi környezet ártalmát, ami ellen föllép a nemzeti kultúrából kiragadott szavakkal. Áldozata viszont nem a megfélemlítés miatt húzza el csak a szája sarkát (a nagyságrendi különbség pedig külön vicc). Mindössze egyetlen srófra jár a nevetetnékje, mit tehet? A sajtó tényleg magatartási mintákat fektet le, elég szűk körökben. Az lenne a sajtó útján elkövetett vétség, ha a nyilvánosság intézményei nem lazítanak meg a többi csavart az ironia melletti hangszeren, s nem szólna az egész zenekar annyiféle hangon,

ahányat a komikus alaphelyzet megkíván. Csakhogy egyedül az ironia popularizálódott szinte a semleges közérzetig, a röhögés privát öröm forrása lett. Ami régen egy stadion közkincese volt, manapság a magánotthon féltve őrzött titka. Ha be akarnánk szállni egy partiba, hamar kiderülne, hogy minden nyesett labdát visszapasszolunk, miközben elfelejtettünk szerválni.

IV

Csütörtök este fűtyürészve ütöttem össze két tojást rántótának. Egyszeriben összeállt, *egy korszaknak vége van*. Ha a reakcióformák változásából már következtetni lehet a letűnő rendszer előjeleire, akkor guggolva is ki lehet bírni az elkövetkező elejéig. Ennek már távlatja van. Nem úgy, mint a fennállóknak, ami látszatperspektívát húz vissza a Gömbös-éra végétől a Rákosi-rezsim elejéig. Lehet, ha nem temetik maguk alá Magyarországot a kelet-európai polgárháborúk, a soros nosztalgia hullámán csupán a Kádár-korszak tarajáról kell még egy kis „boldog békeidők”-habot nyelni, azután a múlt felől mégis a jövő felé lehet fordulni. 2 plusz 4, azaz 6 év, mi az már nekem! Ebben a lúke században.

Mosogattam, törölgettem, tűnődtem, megírom-e az al-konyati meditálás eredményét, s beküldjem-e a Magyar Szellemi Védegyletnek, hátha a következő székfoglalót én tarthatom „Adalékok a kénvigyor anatómiájához” címmel az ő környezetvédelmük tudományos akadémiján, netán készítsék-e röpdolgozatot a kis-MÜK úttörőinek/cserkészinek, hogy milyen jól lefűleltem a ludas sajtót (a képzavar is az övék lehet); íme, a folyvást hiányolt optimista cikk, de ezt az ötletet is hagytam a csudába, végtére én a becsületrendet ambicionálok, nem érem be holmi (sajtó)tisztelességéremmel, inkább vettem az előző nap félbehagyott regényt és lefeküdtem olvasni, olvastam is, amíg tudtam. Mire beállt az ébortelenség szokásos ideje, 1988-ban éreztem magam, mintha ismét minden változhatnék, és reflexből bekapcsoltam a tévét.

Herskó János arca így került a szobámba. Az első perctől kezdve megbabonázott. Mások tézisa színű hajjal láttam utoljára, amiben több volt a mák-, mint a porcukorszín. Bő két évtizede együtt jöttünk ki a Filmszövetség vetítőjéből egy tekervényesen hosszú hollywoodi háborús film után, amely azzal végződött, hogy az összes szimpatikus amerikai partraszállt lekasabolták a furunkulusos képű náci egy norvég veteményeskertben. – Sose menekülj káposztásföldeken! – hülyéskedtem Herskóval a ruhatárban. Fogalmam se lehetett, hogy disszidálni készül, pláne arról nem, hogy épp Észak-Európába. Alig ismertük egymást. Azért emlékszem nyegle mondatomra ilyen élesen, mert kisvártatva egyik barátom – neki tanítványa –, ugyancsak a Filmklub mozigépének fénypázmája alatt a fülembé súgta: – Herskó dobantott Svédországba. – Beleborzongtam, hogyan válhat egy léha kijelentés otrombává.

E borzongás borsószeemei azonban annyiszor futkároztak a hátamon a későbbiekben, ahányszor megnéztem Bergman *Varázsfurolóját*. A felvonások nyitánya alatt ugyanis az operai közönség arcáról arcára jár a kamera, s egyikőjük láttán mindig ellenállhatatlan kísértés fog el: ez az *arc Herskóé lehet*. Az első meglepetés fölkeltette kíváncsiságot azért nem elégítettem ki csekély utánajárással, mert hagytam magamra hatni Bergman szándékát. A legtalányosabb Mozart-operának annyi az értelmezése, amennyi a hallgatója, s engem a közönségből ismerősnek vélt arc arra int

már egy ideje: tegyek feketé a nyelvemre, ne mondjam ki az első kikívánczoló mondatot, mert úgy járhatok, mint Papageno, aki a cselekmény kezdetén Tamino kérdésére rávágja válaszát a lenyakazott kígyóról, aztán ugye jön a féktelen nyelv közismert bonyodalma, ami nálam megindít egy szemernyi büntudatot, ha az operafilm kezdetén megpillantom Herskót – csüörtök estétől fogva tudom: a valóságot.

A képernyő előtt azonban nem a csipetnyi lelkifurdalástól borzongtam, s ha úgy is tapadtam a médiumra, mint a bűvölt kígyó, az attól lehetett, hogy a „tisztességben megöszülni” kifejezés hamarosan elveszítette metaforikus jelentését. A tömört fehér haj, nem a fej szokott helyén, hanem máshol elválasztva, úgy világított sötét szobám fókuszában, hogy az egyedül a *becsületes életre* összpontosította figyelmemet. Habár a beszélő szavai épp patetikusak nem voltak, inkább prózaiak. A hazai hétköznapi manírijai nélkül. Épp egy maníros szemüveg, amolyan áramvonalas, ami motoroszemüveg gyanánt még hátra, a fülek felé is homorított egy hajlást a pofacsontok szögleteinél, hívta fel a figyelmet a kontrasztra. Mármint arra a kontrasztra, amely az arc, s játéka természetességét megkülönböztette a maszk egyetlen, még oly kihívó eszközétől. A saját maga választotta mesterkelt szemüveg, no meg az, hogy mesterkétsége össze volt komponálva a haj szokatlan választékával, majdhogynem fölöslegessé tette a kérdező szerepét. Helyette Herskó lett saját szavai hitelének ellenőre. Nem engedte, hogy személyes bűvköre akadálytalanul hasson. Marxista-leninistából nem lett narcista-leninista.

Szándékos visszafogottságnak is lehetne nevezni vallo-másának temperamentumát, ha a szándékot nem az imént említett két elidegenítő effektusra bízta volna, a szemüvegre és hárejának választékára. A háre szó kívánczik ide, mert az '50-es évek néhány szóhordalékát – nem éppen ezt! – amúgy fölka-varta a sebes iramú beszéd-folyam, bizonyítván: a beszélő nemhogy cenzúrárt nem óhajtott bevezetni a kommunizmus lendületes éveiben betöltött szerepéről, s így akkori kifejezéseit se válogatta meg, de még a lendületét se tagadta. Hamisítást ugyanis a beszéd tempójával is el lehet követni. Elég lelassítani a mondatritmust, morcosan tűnődni, egy-két szándékos hibával kötni a mondatrészeket, a hatás máris az, hogy a beszélő magába szállt, számot vet múltjával, a közönség szúrós tekintete előtt török meg bűneinek súlya alatt, lám már a ragok és képzők használatába is belegabalyodik. Nincs az a néző, aki ne oldozná fel a tovább hazudozót. A személyes hitelességnek ezt az akadályát Herskó mesterfokon ugrotta át. Az ehhez a komédiához szokott riporter néha megpróbálta a vágatózó mondatok ívelése között a lécet centikkel föl-jebb, a gát felett széttárt combok közé csúsztatni, ilyenkor Herskó előhúzza a szipkáját, és a szivarka szopókáját tolta ki-be, majd ráfúj a kérdezőre egy leheletnyi Marlboro-füstöt. Ugyhogy a visszafogottság tónusa másként érvényesült.

Mondhatnám világnézetileg. Mondhatnám, ha ezt a szót nem koptatta volna rojtosra a marxizmus. Meg kell mégis reszkfroznom, hogy lejáratott kifejezéssel jellemezzem stílusát. Ami olyan átütő erejű volt a stúdióbeszélgetésben, az a *világnézetileg rendezett arc*. Életvezetés és gondolkodásmód egységére utoljára ez a fránya világnézet vállalkozott mifelénk, s akármilyen balul ütött is ki az eredmény, úgy látszik, járulékos, mintegy mellékhatásként harmonikus személyiségeket hagyott maga után. Mutatóba talán csak egy történelmi skanzenben, mindenesetre Herskó arcára világnézete írta a vonásokat. Nem hosszú egyenesek

ezek, töretlen barázdák, nem. Ahogy az élete, a szövege, úgy az arcvonásai sem. Egy fekete – sötétbarna? vacak a tévém, nem tudom –, szempár mozgása vezet rá a kacskaringók jelentőségére. Azaz, kitérő erre, kitérő arra, a szakadozottság végül mégis kiad egy vonalat. A szem bogarának sötétedésével néhány ránc élesebb lesz, fakulásával amazok az árkok eltűnnek, hogy helyüket a pórusok közül kirajzolódo újaknak engedjék át. Hol kemény, hol laza barázdák állnak össze a bőr térképén, attól függően, mi a kérdés, akár az övé, akár a kézdező, és persze nemcsak a szem színének lüktetése révén. Az ajak biggyesztése is mozgatja ezt az emberi tájékot. Alulról adván ellenerőt annak a tektonikának, amit felülről a látószerv mozgat és a szemöldök egy-egy rándulása.

Amit mondott, szinte mellékes. A szavak alig tettek hozzá valamit Herskó arcjátékához, kivált a kacskaringók jelentőségéhez. Igen, ösztöndíjasként a párt küldte Moszkvába, a '40-es évek végén hitt a kommunizmusban, magára vette az agit-prop. gúnyát, kommunistáknak a művészetek közül legfontosabb a film, hazajövet katonásan asszisztált, több-kevesebb lelkesedéssel leforgatott néhány sematikus alkotást, aztán Sztálin halála után megint egy kis hit, már kisebb, mint a Moszkvában elpiszladt, de azért mégis hit a szocializmus újulásában, ha nem is akkora, hogy Nagy Imre '53-as kormányprogramjéért '56-ban macskaköveket hordjon a barikádra, '57-ben viszont nemhogy pufajkát nem lehetett volna ráhúzni, a pálfordulók csuhájától is megkülönbözteti a viseletét, jóllehet futtatnák, sőt a konszolidáció kezdetétől futtatják is, jó káderként. A '60-as években stúdióvezetőnek nevezik ki, főiskolai tanárnak, igazgatóhelyettesnek. Rendez, tanít. Ahogy lehet. Olykor a nyakára másznak, s egy testcsellel neki kell lerázni az aparátcsikokat, máskor jön a minisztériumból egy ordas hírvé cenzor, aki tapsifülesnek látszik egy végzetes tárgyaláson, mígnem ez a nyuszi a hátsó lábaira áll, egy szemforgató Lenin-citátummal megmenti a tanítványoknak Herskót, a minisztériumnak pedig a betiltani való filmek rendezőit. '68-ban egy újabb löket hit, egy újabb kiábrándulás. Megy a csiki-csuki tovább, amíg el nem szakad Herskó cernája, akkor aztán ő áll tovább egy országgal. Tanítványai felnőttek, ami a fejében volt, szétosztotta közöttük, a dobantáskor nincs cserbenhagyási érzése. Ha felnőttek tekintette őket, azért, ha meg pupák maradtak, akkor azért, mert mi haszna lett volna az átadott tudásnak?! Egy rendszerbe vetett hit elfejlődött az emberre ruházott bizalomig.

Ennyi! – mondaná egy rendező a forgatáson. Ám ahogy egy snittből nem lehet az egész filmre következtetni, úgy a dióhéjba foglalt fejlődési ívből sem. Márpedig ebből keletkezett az a fejlemény, amit kultúránk leltárosai magyar filmiskola néven tartanak nyilván mindenütt, ahol a lengyel, csehszlovák és néhány szovjet köztársaság filmművészetét is jegyzi, mint jelentékeny hozzájárulást a világ civilizáltabb képéhez. Hogy ez a művészet valóban a civilizációhoz tartozik, azt abból is észre lehetett venni, hogy Herskó minden egyes gesztusa fölhozott egy-egy jelentetet a '60-as, '70-es évek magyar filmjeiből (amelyek akkortájt a társadalom olyan tájékozódási pontjait is kijelölték, mint manapság a publicisztika). Úgy meredtem Herskó arcára, mintha a Filmmúzeumban ülnék. Minthogy személyesen alig ismertem, nem tudhattam, hogy ismerem: reakciói be vannak tagozódva több tucat filmbe. Értékrendjét, észjárá-

sát tanítványai valósították meg, nem is annyira ő, a saját filmjeivel. Erre akár föl is vágathott volna, amolyan mai hősködéssel. Ám a fölfuvalkodottságtól olyan távol mozgott a mimikája, mintha az arca azt írta le, amit a líra nyelvén Vas mondott Egy köpönyegforgatóra:

Professzor úr – megtanult minden mást,
De nem tudja az igeragózást.

(...)

Jó kalauz, a dörgést tudja mindig:

Vonatot, vonalat pontosan indít.

Csak egy dologban viselkedik egyképp:

Arcán sose változik a nagykép.

A nagyképűségtől ugyanilyen messze esett ellenkezője, az önsajnálát, amit szintúgy azzal a racionális önismerettel hátrított, mint Vas a Kötőszövegekben az érzélgősséget a tulajdon arcáról:

Mikor az ember vénül, a kötő-
Szövegek kezdik fokozatosan
Elveszíteni rugalmasságukat.
Ezért van, hogy az öregek hamar
Készek könnyezésre, nem pedig
Mert érzékenyebbek a többinél.

Ha nem tévedek, Herskó arcának mondókája is annyi volt, amennyi Vas István két gyűjteményes kötetének címe közé fogható: a *Mit akar az az egy ember?*-től az *Itt voltamig*. Habár annyit bizonyosan tévedek a középpont kijelölésénél, amennyivel az utóbbi – bár eddig sikerrel került – végleter Herskó arca még csak előrevetített lehetőségként tartalmazta...

V

...Csütörtök este. Még nagyon is feszültek azok a kötőszövegek. Legföljebb ha a fejről lejjebb tévedt a tekintetem a vállairól lezserül továbbbereszkedő raglán özbőr gyűrődésére, akkor kellett gondolnom Herskó arcának jövőjére. Gondolnom kellett az arc lehetséges redőire annál is inkább, mivel tett egy kijelentést, amit előbb magától értetődőnek, majd merésznek, végül veszélyesnek találtam.

Játékfilmet ott csinál az ember – mondta –, ahol ismeri a reakciókat, tehát ő Magyarországon, nyugtatta meg a riportert, aki amolyan „nyugtával dicsérd a napot” alapon mindenképp jó éjszakát akart kívánni a közönségnek. Olyanformán talán, hogy egy magyar tehetség se vessz el, ha átalakul. Herskónak azonban ki kéne bújni a bőréből ahhoz, hogy magára találjon a hazai reakcióformák éppen változó jelentésében. Egy film még oly egyszerűnek látszó kérdései – mi a drámai, mi a komikus alaphelyzet? – egyszerűen megválaszolatlanok tűntek azután, hogy körülbelül húsz percet töltöttem egy normális emberrel Nem tagadom: írásom elejére a szavakat már ez az élmény diktálta, pár órával azt követően, hogy kialudt a tévékészülék és megvilágosodott az elmém: a normalitásnak kezd ritkasággá lenni.

Az elalvás érdekében megpróbáltam ugyan újra meg nézni Herskó szoc.reál rémtettét, *A város alatt* című '53-as filmjét, de nem attól zártam el a mozit, hogy zavart az a képessége, amely bugylibicskával is tudott a színesnek arcára vigyorgást faragni, mialatt hámozták a város kérgét a jövődő metró vágatában. Ezzel a képességével könnyen

megtalálhatná a helyét a sztálinisták és a nép-nemzetiek szent szövetsége idején. Hanem azzal a tehetségével mit lehet kezdeni, ami önvallozásában minden egyébnél erősebben megmutatkozott – a szuverenitásával? Ami a körülmények ellenében és a körülményekkel együtt fejlesztette erkölcsi érzékét és csiszolta az esztét. Ne mondja nekem senki, hogy így született! Akkor nem csinálta volna nem-hogy *A város alatt*, de még a *Párbeszédet* se helyezte volna a vágóasztalra, hogy átszerkessze a filmet az 1963-tól 1964-ig változó szituáció szerint, hanem vette volna a kalapját már 1949-ben, *A nép jelöltjeinek* forgatása előtt. Nem, Herskó megcsinálta magát, megoldozott a személyisége értékeiért. Abból a tisztátalan életanyagból gazdálkodott, amit előbb a kommunizmus építésének neveztek, később a szocializmus reformjának becéztek, hogy az itt-élok nap mint nap ne nyílt fenyegetésként éljék át a létező szocializmus kelletlen elfogadását. Herskó morális hálójának szövésén átszűrődött egy-két csöpp életesszencia, persze úgy, hogy a megélt idővel a háló szövése is sűrűbb lett, de a tisztátalan anyag is hígult. Ezt az esszenciát fízlék meg az észak-európai gourmand-ok, vagyis ezt respektálta a Svéd Filmakadémia, mely csupán egy fogast tolt a kalapja alá, amikor Herskó a fejfödőjét 1970-ben átrakta a magyar filmfőiskola akasztójáról.

Nem attól a kérdéstől hanykolódtam az ágyban, amíg csak ennek az írásnak neki nem kezdtem, hogy van-e visszaút a Svéd Filmakadémiától a pesti főiskoláig? Van. A mesterséget tanítani lehet. *De a Filmgyáriag?* Ahol ha forgatni kezd, valóban figyelembe kell venni az itteni reakcióformákat, pláne játékfilmhez. Írtam már az előbbieken, hogy csütörtök reggel ijesztő telefont kaptam az egyik barátom szívében kicserélt érről, s aggodalmamat hiába iparkodtam munkába fojtani. Azért persze próbáltam Szabó Zoltán szövegeibe merülni, még ha túl nagy siker nem is koronázta aznap filológusi igyekezetemet. A cédulákat azonban az íróasztalomra hagytam. Rájuk esett a fény csóvája, amikor vázlatot kezdtem írni arról, ami a Herskó-portréről eszembe jutott. De nem azon akadt meg a tekintetem, hogy a kérdéses évben, 1949-ben Szabó Zoltán vette a kalapját... Más évjárat, más tapasztalat, mi sem lenne hamisabb összevetés, mint az eggyel korábbi generációból származó félig morális, félig politikai döntés indítékát egy következő nemzedékbeli dilemmájának helyére csúsztatni. Hanem egy svéd asszony esete vonta magára a figyelmemet a *Korszakváltás* sajtó alá rendezéséhez készített céduláim egyikén, aki Szabó Zoltán emlékiratának keletkezése idején, 1975-ben komparatív fonetikát tanított az egyik svédországi egyetem nyelvészeti tanszékén. És mondta-mondta-mondta vendégének – a még Budapestről ismerős, de már londoni illetőségű –, Szabó Zoltánnak, hogy mennyire visszavágyódik Magyarországra. Vágyát valóra is váltotta 1945 áprilisában, kísérőjeül szegődve az első svéd vöröskeresztes konvojnak, s bírálójaul fölcsapva a zsidómentés idején derekasan viselkedő hazája itteni követségének. Az fájt az asszonynak, hogy a legveszedelmesebb hónapokban az erkölcsi bátorság hiányától épp nem szenvedő diplomaták kitessékelték Magyarországról, noha 1944 elejétől – az akkoriban még egyetemista lány – hanyatt-homlok belevetette magát a „zsvéd” útlevelek hamisításába, gyártásába, kézbesítésébe, s még az illegalitást is szívesen vállalta volna szálasi rémuralmának idején, ha a diplomaták udvariasan értésére nem adják: ezzel vesztené csak értelmét az itt-tartózkodása! Jó húsz év múltán is az kínozza az asszonyt csillapíthatatlanul, hogy megfosztották

attól a közegtől, amibe beleszeretett. Mert nem egy emberbe, még csak nem is egy városba szerelmesedett bele, hanem a segítőkész emberi reakciók közegébe. „Közvetlen érzeléssel ilyen válságidőkben ismerhetők meg az emberi helyzetek” – írja Szabó Zoltán a halál torkából tapintatosan kipaterolt szöveg bajáról.

Jóllehet a svéd asszony valóságos, a *Szerelmes földrajz* szerzőjénél mitikus szerepet is betölt: nem egyszer, s nem egyedül ő fordul elő mitológikus szerepkörben (is) Szabó Zoltán életművében. A svéd asszony a *korszakváltó idő* megszemélyesítője: „a széteső s össze nem állt társadalmakban az emberek közül a függetlenebbek, leginkább a fiatalabbja, magukra hagyódva: önmagukat mutatják. Azt az emberi környezetet, amit egyébként a társasléti szabályozó: a rangok, státusok, érdekek, becsvágyak és függőségek: ilyenkor az határozza meg, ami benne van; vagyis maguk az emberek.” Mondanom sem kell, a svéd asszony számára hazánk a vágy titokzatos tárgya maradt, de azt illő megemlítenem a Herskó arcáról támadt kérdés miatt, hogy Szabó Zoltán két földrajzi pontot jelöl ki Európában, ahonnan a korszakváltó mozgás mindig fölismerhető, lévén hogy azok számára kipróbáltan a legkevésbé mozdulékonyak.

Ezek pedig Svédország és Svájc.

A svájci nézőpontot kívált hárman személyesítik meg. Egy G. kezdőbetűvel jelölt amerikai újságíró, akivel Szabó Zoltán 1946-ban hajóközli a genfi-tavon, míg a fedélzeti zenekar a „Herkulesfürdői emlék”-et és a „Bécsi erdő” keringőt játsza. N. N. (nem a *Halál angyala*, mint Herskó utolsó hazai filmjének főszereplője); Neményi Ninon Londonból, a BBC-től, ahogy a cédulámon látom. És egy még csak monogramot se viselő magyar emigráns a Thuni-tó partjáról, a Jungfrau alól. A korszakváltó idő három dátum Szabó Zoltán kalendáriumban: 1944/45 és 1956 Magyarországon, 1968 Párizsban és Prágában. Hogy egész pontosan mit jelent számára ez a kifejezés, annak meghatározását rendszerint átengedi Chateaubriand-nak. „A válságok pillanatait az emberek életérzését megduplázzák. A társadalomban, mely feloszlik és újra rendbe szedi magát: két szellemiség viadala, a múlt és a jövő egymásba ütközése, a régi erkölcs és az új erkölcsiség keveredése: olyan átmeneti összetételben kap formát, amelynek egyetlen perce se lehet unalmas. A szabadjára engedett szenvedélyek és a szabadon kifejeződő jellemek olyan erővel törnek fel, ami hiányzik belőlük rendtartó városokban. (...) Vakációzva sétál az utcákon az emberi nem; túladott pedagógusain; egy pillanatra visszatért saját természete szerinti állapotába, s azt, hogy a társadalomban szükség van fékező erőre, az emberek észre sem veszik mindaddig, amíg nem lettek igavonói az új zsarnokoknak, akik ennek a féktelenségnek szülöttei.”

Tegyük fel a gondolat kísértet kedvéért, hogy Herskó Svédországban kifundált forgatókönyve megcélozza a pesti metrón utazók reakcióit (ki más lehetne a Magyarországon forgatott film közönsége?). Eltalálhatja-e a nevetés bázisját vagy a fájdalom könnycsatornáját? Chateaubriand helyzetleírásának közbeiktatásával már nem hamisítás Herskó kinyilvánított szándékát Szabó Zoltán észjárásával felülvizsgálni. „Hiszen ő is csak az elvonatkoztatás kedvéért folyamodik az 1789 előtti Párizs leírásához. Avégett, hogy megformulálja, a korszakváltó idő nemcsak forradalommal jelentkezik, amikor az „ancien régime már elen-

gedte, az utána következő még nem vette kézbe a gyeplőt”, hanem „ugyanaz más erők közti vákuumban is létrejöhet; mihelyt a helyzet azt mondja, hogy az egyik korszak biztosan feloszlott, s a másik ígéretében van, bár kialakulatlanul. Ilyen, a korszakváltást már biztosra vevő átmeneti időkre jellemző légkör – zárt ajtók mögött és csak magánlakásokban – az ellenálló értelmiségiek illegalitásában élő csoportjaiban volt meg negyvennégy nyarán, majd negyvenöt tavasztól legalább két esztendőig a fiatalok körében Budapesten; anélkül, hogy forradalmi szituáció lett volna. Míg Párizsban annak idején *forradalmi erők jelenléte* teremtette meg a korszakváltás légkörét; Budapesten negyvenötben a *korszakváltás* légköre volt *valóságos*, s ez keltett fel alaptalan elképzeléseket arról, hogy forradalom folyik s forradalmárokat igényel, például népi kollégistákban. A korszakváltás persze nem úgy jelentkezik, hogy az egyik kor egy naptári napon véget ér, az új kor a következő naptári napon elkezdődik. Éppen a régiek és az újnak az együttes jelenléte teremti meg a beidegzettségeknek, a vélt múltnak és a várt jövőnek azt az interpretációját, ami átmeneti időt, ideiglenes állapotot formál.”

Nos, Szabó Zoltánt mindössze egyszer kapta el a gépsíj. Az 1956. október 24-e és december 24-e közti intervallumban érezte egyedül úgy, hogy a korszakváltás légköre és a forradalom valóságosan egybeesik, s neki van érdemleges szava a változó reakcióformákhoz. A Szabad Európa Rádió hullámhosszán átlépett London földrajzi teréből Magyarországra szellemi terébe. Előtte és utána azonban kényszerűen ügyelt a földrajzi és szellemi tér együtt- vagy különállásából származó konzekvenciákra, akár van korszakváltás, akár nincs. Nem azért, mert a forradalom alatt megpörzsolódott, olyan közel merészkedett a magyar történelemhez.

Ezt vállalta. Bizonyosság rá N. N. levele, amelyet Szabó Zoltán Genfben olvasott fel 1977. június 18-án a forradalomról tartott előadásában, az egyén magára találását kihangsúlyozván az '56 október 23-án, a Parlament előtti tömegtüntetésben. „A legfurcsább az volt – írta N. N. –, hogy amikor körülnéztem, láttam, hogy mindenki *egyedül* van (...). Soha azelőtt ilyen egyes emberre tagolt, ilyen egyénenként gondolkodó (mert körülöttem mindenki hallgaton, magába mélyedve állt) és önmagáról (aznap este több ízben is) határozó *egyéni* tömeget nem láttam, része nem lettem.”

Szabó Zoltán már a háború alatt fölvetette a szellemi térben azt a helyét, ami nem egyezett a földrajzival. Ezt a helycsereit hivatott jelképezni a svéd asszony, a Genfi-tavon hajóközli amerikai, de mindenképpen egy magyar emigráns, akinek az arcát Franciaország Összeomlása után fényképezte le Genfben (körülbelül 1940. augusztus 23-án), s a portréit október 3-án jelentette meg a *Magyar Nemzetben*. A *Beszélgetés a Thuni-tónál* című cikkben mintegy típusként ábrázolja és többes számmal társítja. „Szemük valamivel hidegebb, mint az otthoniaké. Valamivel élesebb. Messziről nézik az országot (...), komolyak és vizsgálódók, a szemük fürkészőbb, mint a hazaiaké. De többnyire mindig visszaneznek. (...) Az országot valahogy egészben látják, a részletek és a hibák (...) ilyen messziről nem láthatók.” A fordított nézet, a Magyarországról kifelé tekintő azonban nem ilyen, mert a belterjes lét megcsavarja a látomást, ahogy a *Hungarica Varietas* című 1974-es esszéjében a one way mirror szabályát alkalmazza a foncsor érzékeléséhez. „Külföldről az ablaküvegen át akadálymentesen belelát az ember a magyar országba. Annak viszont, aki a túloldalon áll, Magyarországon, nem ablak az üveg. Hanem

tükör. Amikor belenéz, önmagát látja. Nem azt, ami a tükör üvegén túl van."

A nézőszögek fölcserélésének esztétikai konzekvenciái azért foglalkoztatják Szabó Zoltánt, mert ha volt is hajlama a privát mitológia szereplőivel kijelölni életének szemléleti kereteit, sose bírta a politikai valóságot megemelni. (Több regénykísérlete bánja.) Istenverte reálpolitikus volt. Flaszterkőhöz leláncolt Prométheusz. S láncait tépte, ha társai az emigrációban a svéd asszony módján bővöltni kezdték a valóságot, hátha az első szerelem megismételhető, s vörös keresztet karaván nélkül is indultak volna vissza Magyarországra. Szabó Zoltán ilyenkor is a one way mirror szabályát alkalmazta, csak épp az emigráció beltenyészetére, ha azok vélt magyarországi szemmel kezdtek nyugati jelentőségük fényében páváskodni. A '70-es évek elején például, amikor a magyar kultúrpolitika az úgynevezett „párbeszéd” jegyében, egy esetleg közölhető Dickens-tanulmányt helyezett a horogra, s Londonban Cs. Szabó László úgy készült bekapni, mint a kukacot, mert azzal etették, hogy utána talán a háború előtti esszéit is kiadják Budapesten, Szabó Zoltán először a humorforrás és a reakcióforma fölcserélésére figyelmeztette, meg a nézőszögek változtatásával járó aránytalanságra. „A dolgok iróniája alulmúlja a szarkazmus alsó fokát (...), a mikroszkopikussal jelentkezik a gigantomania: a politikai realitások jegyében”, s ez még „Arisztophanész hahotáját se váltja ki”. Aztán így folytatta: „Mindebben a gyászos humor a szembeötlő, a kicsinyes abszurditásoké. Nem is valamely „black comedy” humora ez; új műfaj: a hamuszürke bohócé. Ez nem mulattató, nem felhőborító. Nevetésre nem bír, eltávolodásra serkent. A lélekre nem hat, az értelemre sem; a kedélyre hat kerülő úton: gyomortájt jelentkezik a kedélyre ható nyomás.”

Korszakváltó idő nem volt Magyarországon a '70-es évek elején, csupán a kultúrpolitikuskok izogtek-mozogtak, hogyan is lehetne a nyugati magyarság értékeire kivetni a hálót anélkül, hogy az egész emigráció bemozdulna. És követelné a részét a magyar kultúrából és politikából. Az „Oszd meg és integráld!” irányelvét, amit később a demokratikus ellenzéken gyakoroltak, előbb az emigráció demoralizálásán próbálták ki. A szuverenitást féltette Szabó Zoltán a demoralizálódástól, nem lévén más kirívó érték a nyugati magyarság nagobbjaiban, mint a hazájukra vetett független szemlélet állhatatossága. Miként élete utolsó publikációjában írta, már feltételes módok használatával reagálva a függetlenség értékére neheződő hazai nyomásra: „Olyan gondolkodás azonban, amely a magyar helyzeteket egészében tudja szemügyre venni, a valóságokra tájékozódik és független mind a hatalom birtokosainak vagy bizományosainak igényétől, mind az éppen időszerű, helyi érdekű társadalmi konformizmustól, leginkább még Hegyes-halomtól nyugatra lett volna, volna vagy lenne lehetséges.” Haláláig őrizte tehát a Thuni-tó partját készített felvételt, ha ugyan nem hasonult Szabó Zoltán a fényképen megörökített emigráns arcképéhez még kilenc évvel a saját emigrációja előtt. „Olvasom néha az otthoni lapokat – mondotta a fényképezésének ez az akkor már tizenöt éve Svájcban élő magyar –, de nem gyakran. Mert félek a morbus hungaricus spiritualistától, aminek a szenvedélyes látást, a nyugtalan gondolkodásmenetet értem. Sokat aggódtam is, mert úgy látom, odahaza nem jól látják a dolgokat. (...) Revidálni kell ítéletformálásunk módszerét, mely kissé hirtelen volt, s meg kell szabadítanunk gondolkodásmódunkat érzelmeink befolyásától.”

Korszakváltó idő híján ez az (egyik) normális tekintet az országra és hozzá a drámák keletkezéséhez szokott készenlét az arcvonásokon. Csak hát Szabó Zoltán így született. Alkati készsége a tragédiákra. Íróasztalomra is lenéz néhány fotója. Csak föl kell emelnem a fejem e készülő esszéiről: húszévesen már magán hordja a „jövőt szolgál, ki veszélyt mutat” vonásait. Egyszermind azokat az írásgjegyeket, amelyeket 1932-től tanúsítanak a művei. Megírandó életrajzát hivatalairól lemondó leveleivel is helyettesíteni lehetne. 1949-es döntése a disszidálásról nem volna olyan rendhagyó állomás az életúton, mind Herskőé, akinél az elhatározás másként érlelődött és mégis ugyanolyan normális arcvonásokba rendeződött. Belépésre készülődőben a korszakváltó idő vegyes reakcióformái közé. Nem kockáztatja-e megszerzett szuverenitását, ha ott készül játékfilmet forgatni, ahol az élet az alapreakciókat forgatja ki épp a fogalmak rendes jelentéséből? Tótágast fog állni a kamera máltai keresztje előtt? Vagy arra vár, hogy a laterna magiában mechanikusan forduljanak visszajukra a dolgok?

Még ez se volna elég. A fonák ugyanis nem színére fordul. Ha föl is elevenítik a '30-as, '40-es évek számos kifejezését, s nyomukban néhány szervezetet lábra segítenek, ez mind nem jelenti azt, hogy a '30-as, '40-es évek elevenednének fel. Hanem az emberek fejében valaminő kulimász keletkezik, amiben együtt kavarnak a '30-as, '40-es évek emlékhordalékai a '50-es, '60-as évek foszlányaival, amik közé vegyülnek a '70-es, '80-as évek reminiscenciái, s a '90-es években mindez együtt ad ki valóságokat. Egy szociológiai összetételében jórészt kicserélődött társadalomban. A Magyar Szellemi Védegyelet nem hasonlít Szabó Zoltán Szellemi Honvédelmére, nem is az ellenkezője. Tartalmában indifferens vállalkozás, aminél a hasonlóság vagy az ellentétesség érzetét egyedül a szócsavarintás adja. Csakhogy az élet nem a szavak játéka. Megy előre megfelelő szavak nélkül is. Ha az élet és szavai közé ék szorult – mondjuk – 1949-ben, s a rés szakadékká tágult 1990-ig, szociálpszichológiai eufimizmussal azt mondtuk: skizofrén társadalom, mások a privát életben használt és a nyilvánosan kötelező szavai. Ma azt mondhatnánk legfeljebb, autista társadalom ez, ahol a nyilvánosan üvöltöktől a magukban motyogókig egyaránt befelé forduló közösség tagjai beszélnek el egymás mellett, nem mintha a kommunikáció elé intézményes akadályokat gördítettek volna. Újság, rádió, tévé, sőt eredj le a boltba egy vekni kenyérért, hányan csavargatják majd a kabátgombodat, hogy magukat kibeszélhessék?!

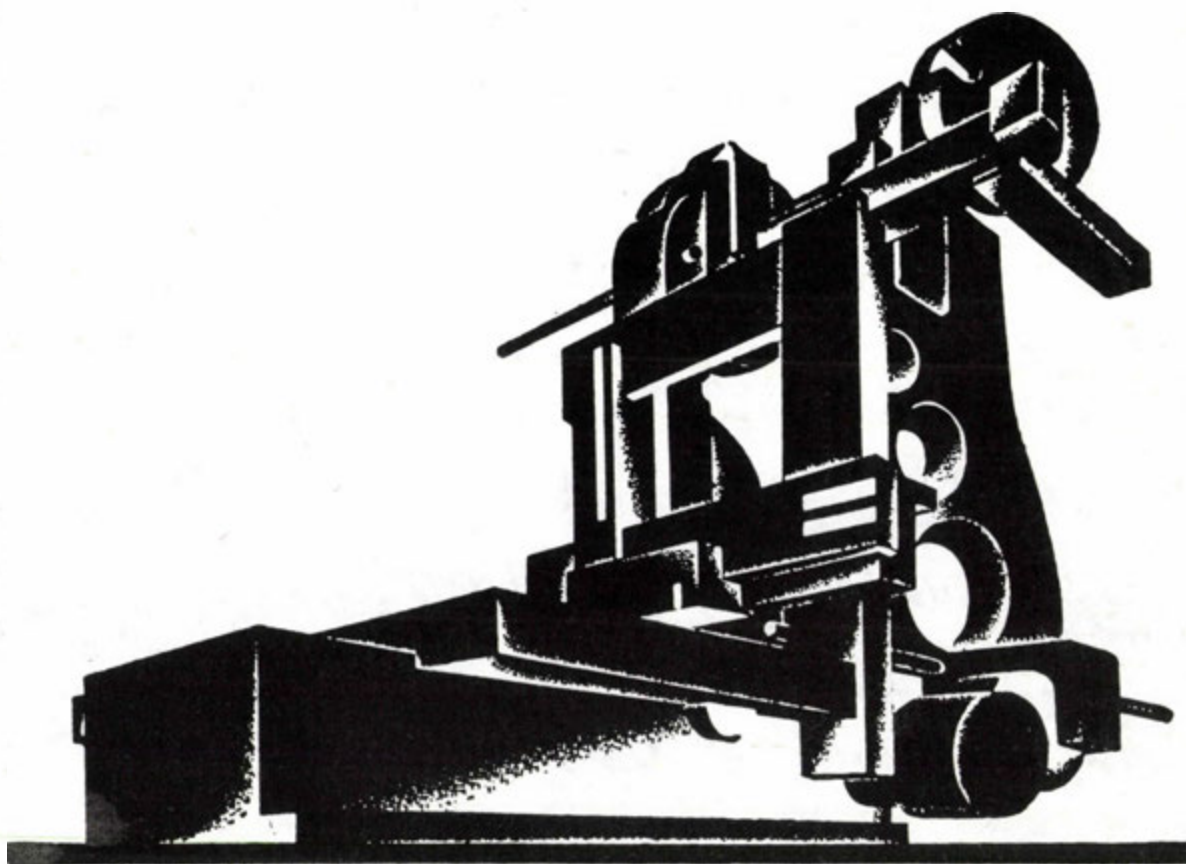
A helyzet ábrázolásának ezt kell látnia. Akkor is, ha nem erről készít filmet, ez a közönség ül a moziban. Szabó Zoltánnak könnyű dolga volt. Na, nem a jobb kor miatt. Az bizony rossz volt. A mestersége mián. Publicisztikával éppenséggel föl lehet venni a rálátás távlatát, pláne ha valakinek az az eredeti felismerése támad, hogy a földrajzi és szellemi tér összevonható, s ezáltal a közelség és a távolság egyazon értékrend felől változtatható, akár Budapestről, akár Londonból. A távolság esztétikai bökkenőjét nem lehet helyváltoztatással megoldani. A földrajzi és a szellemi tér egyesíthető egy értékrendben. A műalkotás nem értékrend. Hanem forma is, ugyanannyira. Máig talány, hogy a *Concerto* negyedik tételében a „Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország” operettbetéjének ironikus vagy tragikus ízt

szánt-e Bartók. Ez nem csak New York közönségének okozott fejtörést, ahol Bartók komponálta és 1944. december 1-jén bemutatta a szimfonikus művet, de később hazai hallgatóinak is. A „félbeszakított intermezzo”, tételnél volt, aki a megszakítás helyén visszahallotta a harmadik tételből *A Kékszakállú herceg várának* fájdalmas szerelmi utalását a '10-es évekre; volt, aki a megszakító dallamra fülelt, s a vurslizenéből fölismerte Lehár *Víg özvegyének* egyik kuplédallamát, amely úgy végződik: „a hazaszeretettel szerelmük többet ér”. Akadt, aki úgy vélte, a komponálás idején Bartók feje ott-hon járt, hazája sanyarú sorsán emésztette magát, s ezért zenéje megint „a népek testvérré válásának” gondolatát hirdeti a sok kelet-európai dallam idézésével, akadt, aki az amerikai tánczene dallamrétegeit vette észre és úgy hitte, az a rendeltetésük, ami a suszterinasok utcai dalainak Mozart *Varázsfuvolájában*. Folytathatnám... És a zene még a legegységesebb formanyelv és Bartók viszonylag rövid időt töltött emigrációban. Ám a befogadók közegeiből akkor is kibillant a *Concerto*, ha a zeneszerző az amerikai muzsika katymazát akarta zenei formaelvvé fejleszteni, akkor is, ha a honi közönség fejében lévő kulimászt kívánta a hatás kedvéért megcélózni.

A példázattal persze nem Herskót szeretném riogat-

ni. Nem is jönne a számra még egyszer, hogy sose meneküljön káposztásföldeken. Bergman *Varázsfuvolájából* valamit azért tanultam. Különben sem téveszteném össze Bartókkal. Az imponálóan sűrű fehér haj és az összeszedett arc nem elég. A feladvány megfejtését pedig nem tudom. Se a *Concerto*ét, se azért, hogy miképp lehet Pesten játékfilmet készíteni több mint húszévi emigráció után. Anélkül is rég lebukott a *csütörtök* este holdja, pirkad a pénteknek. Bedobták a reggeli lapokat. Látom, a kormány a külföldi magyarsággal kívánja új-raválasztatni magát 1994-ben, a hazai földön kidőlt választói helyett. Nem tudom, nem jött-e el a napja annak, hogy föl kéne már karolni Benkő Samu elméletét. Még a '70-es évek elején hallottam az erdélyi polihisztor teóriáját, hogyan lehetne megoldani a magyarság problémáját váltógazdálkodással. Minden évtizedben helyet kellene változtatni. Tíz évig élnének a kisebbségi magyarok Nyugaton, addig az ottaniak beköltöznének Magyarországra, az itteni magyar emberek meg áthurcolkodnának Romániába, Szlovákiába stb. Míg a vetésforgó működne, szellőzne az ország, párologna a fülledt magyarság.

Amíg egyetlen normális magyar van, minden földet érdemes megmozgatni!

A FILMVILÁG

J Ú N I U S I S Z Á M Á B Ó L

„Embermáj, babsalátával” *Rémület-üzlet a pszichológus szemével.* — Varga Zsolt írása.

„Nagy-londoni rémüldözés, avagy az ifjú Hitchcock”. — Dániel Ferenc: *A Hitchcock-kennel.*

„Igazolatlanul hiányzott a párizsi utcáról.” — Bikácsy Gergely Louis Malle lidércfényeiről.

„Egy futó lónak nem négy lába van, hanem legalább húsz.” *Székelly Bertalan, az ősfilmes.* — Schubert Gusztáv és Beke László írásai.

Lót, a számkivetett

VIKTOR PASZKOV

A bibliai Czóár városa közepén, egy hegyi barlang emberfeletti időtlenségében hever a számkivetett Lót oszlásnak indult teste.

Talán percei lehetnek még hátra, talán két-három napja: ésszerű lenne hát megbékélnie Istennel, akivel akkor szegült szembe, amikor Szodomát elhagyta. Csakhogy Lót nem afféle renegát, mint Jób: ő nem békül ki ellenségével az utolsó pillanatban. Lót már rég nem igaz életű: azaz, hogy száműzetésbe vonult, feladta szentéletűségét. Koppott az erkölcsre, lerántotta régi álarcát, s a tagadás dühével felrobbantotta előző élete történetét. Lót megszállottan vetette bele magát a bűnbe, olyan lendülettel, amilyenről a szodomiták álmodni sem mertek.

Lót a szélsőségek embere: feltétlen lojalitása megrögzött ellenségességbe csapott át; pater familiásból a család rémivé, nyárspolgárból gátlástalan anarchistává, hazafiból hazátlanná, szentéletűből vétkesek legvétkesebbjévé vált.

Felmerül a kétely, vajon nem a Gondviselés figyelmét akarta-e magára vonni ezzel a váltással. Vagy az Úr kegyei-be próbált volna férkőzni? Vagy talán rá akarta venni, hogy mindenáron mentse meg lelke üdvösségét? Mert hiszen kell-e jobb reklám az Isteni Intézményeknek, mint az, ha a Gondviselés rehabilitál egy Lóthoz hasonló megrögzött bűnöst?! Thomas Manntól tudjuk, hogy egy közepes bűnös csak mérsékelt érdeklődést vált ki az isteni ítélesezékből... s vajon akad-e köztünk – kis, közepes vagy nagy – vétkesek közt olyan, aki nem reménykedve tekint eme magas instanciára?

Nem, mindez aligha valószínű! A Gondviselés és a remény fogalma ugyanolyan absztrakciónak tűnik Lótnak, mint amilyen abszurdnak tűnhet a galaxis, a konzultáció és a π szám egy dinoszaurusznak, mint a haza, erkölcs, nyelv és hagyomány egy ebihalnak, vagy mint a küldetés, felelősség, a pokol- és istenfélelem egy egyiptomi piramisnak.

A mindent tagadó Lótnak ezek a szavak semmit sem mondanak: Aquinói Szent Tamás ekkor még meg sem született. (Thomas Mannról nem is beszélve.)

A lényeg az, hogy Lót most is olyan merevrészezen hente, mint azokon a Szodoma pusztulását követő lidérces éjszakákon, amikor ugyanezen az átkozott pamlagon felcínálta mindkét lányát. Akkor fogantak a moabiták és az ammoniták nemzetségének ősapái. Időnként az a sötét gyanúm támad, hogy mi – kései európaiak – egytől egyig annak a két törzsnek a világban szétszóródott leszármazottai vagyunk, mely néhány nappal Szodoma pusztulása után támadt a részeg Lót és debilis lányainak a nászából...

Am Lótról nem ítékezhetünk egyszerű emberi törvény szerint, mert ő mindenekelőtt – és igenis ő, nem pedig Ádám, Mózes vagy a számtalan többi bibliai hosszúélet-mániás valamelyike – a számkivetettek törzsének senkivel össze nem téveszthető ősapja.

Lót történetén elmélkedve az ember óhatatlanul megszedül. Mennyi ellentmondás...! Betűről betűre haladva olvastam a szöveget, abban a reményben, hogy egyszer csak megvilágosodik előttem, mi lehetett az Úr szándéka ezzel a szerencsétlennel. De nem, semmit, az égvilágon semmit nem találtam. A teológiai kommentároknak sem vettem hasznát, mert lényegét tekintve mindegyik azt bizonygatja, hogy egyedül az isteni irányvonal a helyes. Ez a „lineáris” gondolkodás felettébb bosszantó. (Mint ahogy a négyzetes és a háromszögletű gondolkodás is idegesít.) Ellenszenvesek mindazon kísérletek, melyek az isteni mértan rideg alakzataiba próbálják beoltani az emberi indulatok zűrzavaros, tragikus és mozgalmas világát.

Szodoma, Gomora, nyilvános erőszak és megalázás, mennydörgés és kéneső, tűz és hamu, sóbálvánnyá vált feleség, száműzetés, szesz, vérfertőzés, Lót kicserélődött személyisége és mindent tagadása: mire való mindez, ha hiányzik egy olyan tanulság, mint amilyennel mondjuk a jó öreg Lafontaine meséi végződnek? Mitől zavarodott össze minden? Miért nem említik sehol, mi készítette Lótot arra, hogy elmeneküljön Czóár városából és a hegyen éljen remeteéletet? Vagy azt, hol és hogyan halt meg, hány évesen, a vérfertőzésen kívül mi másral töltötte idejét a számkivetettségben? Sokkal jelentéktlenebb figurákról (például Lót bácsikájáról, Ábrahámról) pontos adataink vannak, ismerjük a családfájukat stb. Az Őszövetség összes kellemetlen vénségének minden szemilis hablatyolásában valamiféle értelmet próbálnak felfedezni, sőt általában megfajtást is mellékelnek hozzá. Egyedül Lót az, aki tisztán csak jel: széltében-hosszában, tetőtől talpig jel, mely mintegy feldereng egy sűrű szövésű vásznon keresztül, és végig kiderítetlen marad, mit is jelent valójában.

Magasságos Isten!

Vedd észre: ennek a történetnek nincs befejezése! Mit akarsz nekem mondani agyalágyult szemantikáddal? Miért igaz életű Lót Szodomában, s miért lesz a városban kívül még Káinnál is megrögzöttebb gonosztevő? És miért állítod ebben a helyzetben, hogy megmentetted őt: nem lett volna könnyörlétebb hagynod elveszni a szodomitákkal együtt?

Persze én vagy rosszul teszem fel a kérdéseket, vagy – mióta magam is vallo Lót egy némely nézetét – kiestem a

Az írás *Lot v ekszile* címmel a *Kultura* című folyóirat 1991. márciusi számában jelent meg.

Gondviselés kegyeiből. Tény, hogy az Úr nem áll velem szóba. Ezért kénytelen vagyok önállóan interpretálni a történetet.

Isten tehát közli Ábrahámval, hogy szándékában áll lerombolni Szodomát.

„Mivelhogy Szodomának és Gomorának kiáltása megsohasodott, és mivelhogy az ő bűnök felettébb megnehezédett: alámegyek azért és meglátom, vajjon teljességgel a hozzám felhatott kiáltás szerint cselekedtek-e vagy nem? Tudni akarom.”

Ábrahámnak eszébe jut, hogy unokaöccse, Lót Szodomában lakik. Ekkor tipikusan zsidós alkudozásba fog Istennel. Elveszted-e az igazat is a gonosszal egybe – kérdi Ábrahám. Nő, ha találsz ötven igaz életűt a városban, akkor ne rombold le! Az igazak számát Ábrahám egyre csökkenti: negyvenöt, negyvenre, majd tízre viszi le – csakis azért, hogy kiderüljön: Lót az egyedüli igaz Szodomában.

(Az isteni számtan értelmében ha egy bűnös városban csak egy Lót – egy Kierkegaard, egy Nietzsche stb. – él, úgy ez a város nyugodtan tönkretesethető.)

Isten ügynökgyalogokat meneszt Szodomába.

De vajon miért olyan bizonyos Ábrahám és az Isten abban, hogy Lót igaz életű? Hát azért, mert Lót úr kettős életet él! Nappal tisztas üzletember (nyájak, szolgák, sátrak stb.), társadalmi pozícióba jutott személyiség, ott nyüzsg a felső tízezerben, éjszaka pedig titokban igaz életű. (Ha olyan nagyon szenteskedett volna, a társadalom már jóval az isteni spiclik megérkezése előtt lábközt rúgja.) Ez a mimikrijelenség tipikus példája: Lót azon fáradozik, hogy ne nézzen ki Lótnak. „Ím lássátok – hangzik az ő álláspontja –, jószágomnak se szeri, se száma, termékeim keresettek, a feleségem nagyvilági dáma, a lányaim Oxfordban tanulnak, Ábrahám bácsikám közvetlen kapcsolatban áll Istennel, akiben ti már nem hiszték, ám lássátok, az én reputációm a bizonyosság létezésére.” Továbbá: „A részvényeim osztalékaiból tartják fenn Szodoma gazdasági, kulturális és művészeti életét. Megengedhetem magamnak, hogy kimaradjak dekadens játszadozásotokból. Noli me tangere, azaz hogy civis sodomicus sum!”

Miközben Szodoma a bajoros tobzódástól harsog, Lót az előkelő weimari republikánus pózában tetszeleg. Nem veszi észre, hogy ő csupán egy klausztrófiás mutáns ugrifüles, aki egy állam éjszakai magömlésének álmata elszigeteltségében húzta meg magát. Igaz életű? Ugyan, kérem!

Lót elszigetelődött lény, izoláns. Se több, se kevesebb. A történet jelen szakaszában azon fáradozik, hogy elhatárolja magát az eseményektől és elszigetelje magát a vétkezőktől.

A helybéli hőbörgők szemében, akik amint forradalmat orrontanak, képesek alig negyedóra alatt forradalmárokká vedleni, az izoláns áruló. Akik hasznat húztak a szodómiából, és ujjongtak a főpapok és az aranyborjak gusztagalán érintkezése láttán, most újra hajlamosak a kollektív átszellemülésre. Aki nem üvölti, hogy „Halál rá!”, „Le vele!”, az áruló. A Nagy Robbanás közeleg, s ez a szodomiták előtt sem titok. Lót újfent kimaradt az élő lánchból, s ezt a különállást nem nézik el neki. Igazságot akarnak tenni, papok fejének hullását akarják látni, mintha ezzel elodázhathatná a Nagy Robbanást. Ők nem akarják felszámolni a szodómiát mint állami ideológiát és politikát, mert akkor valami mással kellene pótolniuk. Az a „más”

viszont lehet, hogy kiveti őket, illetve kollektív áldozatok követel tőlük.

Lót hallgat. Lót félrevonul. Lót szenved Szodoma miatt. Neki nincsenek illúziói sem a Nagy Robbanást, sem honfitársait illetően. Velük ellentétben ő kész az áldozatokra, bár tudja, hogy az adott esetben az értelmetlen.

Lehet, hogy a párhuzam, melyet Szodoma és egynémely kénköves és tüzes eső sújtotta európai ország között vontam, zavaró, de én így interpretálok a történetet. Az analógiák rám erőszakolják magukat.

Isten nem ama bizonyos reggelen kezdte el rombolni Szodomát, amikor a száműzött Lót családjával együtt elindult Czóár városa felé, hanem már évekkel korábban. A Nagy Robbanás csak végakkord. Jehova már nagyon régóta megverte Szodomát ostoba és korrupt hivatalnokokkal, züllött közigazgatással, egy rendületlenül degenerálódó, erkölcsét, becsületét, eszményeit veszített néppel. Olyan néppel, mely elárulja és meggyilkolja az igaz életűeket. (Hogyan is maradhatott volna másként Lót az egyedüli?) Más különben a szodomiták nem erőszakolják meg Lót saját háza küszöbe előtt, és a szodomista ideológia nem terjedhetett volna el egy egész ország népe körében.

„... ezek kiáltása nagyra nőtt az Úr előtt” – mondja az Írás.

De kié, mié ez a kiáltás?

Az elkeseredésé? – Nem, ez a bosszú üvöltése!

Az undoré? – Távolról sem: ez a bujaság visítása!

Vagy talán az elnyomottaké? – Nem, és ezerszer is nem. Ez a kocsmában részegen betyárdalokat gajdoló rabslang hangja, aki férfiúi ereje jeléül meg-megcsördíti láncait, remisztően vérben forgatja szemét, s reménykedik, hogy jutalmul ezért a produkcióért egy nap a népi eposz megörökíti a nevét.

A szodomitákat a szodómia megtanította arra, hogy Szodomában az elkeseredést, az undort és a tiltakozást nem lehet kikiabálni. Legfeljebb el lehet nyüzsgögni. A legjobb esetben – ha ez politikai viccként fogalmazódik meg – társadalmi szelepként működte.

Később, amikor az egyik oligarcha úgy dönt, hogy egy fejnyivel megrövidíti a másik oligarchát, a láрма megint felhallatszik az égig. Ám ez a kiáltás is artikulatlan lesz, s így megint nem talál meghallgatást az Istennél.

A becstelenségnek és értelmetlenségnek ebben a légkörben Lót valóban izolánsnak számít. Vagy igaz életűnek, ha így jobban tetszik. Helyzetét a legpontosabban a „belső emigráns” fogalma fejezi ki.

Egyesek egész életükben belső emigránsok maradnak. Ismerünk teljes és részleges belső emigránsokat. A tény, hogy valaki naponta háromnál többször szigeteli el magát a vécén, már önmagában is azt jelenti, hogy az illető belső emigráns. Ez azonban még nem emeli fel például Gottfried Benn magasságába, aki mindvégig ott maradt a maga Szodomájában, miközben majd' szétfeszítették az ellentmondások, s egyszerre három keresztet hurcolt: a belső és a politikai emigrációét, valamint a száműzetését. Sören Kierkegaardot is a klausztrófiikus Dániában temették el. Nietzsche úgy színtén. Néhányan a nagyok közül – Thomas Mann, Lion Feuchtwanger, Bertolt Brecht, Rimbaud, Henry Miller – választhattak a száműzetés, illetve aközött, hogy emigránsként az egész világ szemé láttára bonyolult politikai trapézmutatványokat adjanak elő.

Úgy gondolom, hogy egy olyan belső emigráns, aki nem fejlődik idővel számkivetetté, az a helyzetéből adódóan lázadó, s nem született rebellis. Lót lázadónak született,

profi. Ez különbözteti meg őt azoktól a hamisítóktól, akiket a már említett negyedóra, vagyis a szituáció tesz forradalmárrá.

A kollektív lázadás mindig gyanús, s ez független a felkelés végkimenetelétől. Az oroszországi 1917-es és az 1923-as bolgár felkelés legalábbis ezt támasztja alá. Vajon miért nem a zsidóknak a fáraó elleni lázadása maradt meg az emlékezetemben, hanem Mózes személyisége, aki majd' fél évszázadon át tengereken és sivatagokon keresztül vonszolja maga után a népét? De ez persze más kérdés.

Sok mindent róhatnánk fel Lót bűnéül. A szodomai belső emigráns Lót még nem tekinthető az igazi Lótnak. Akkoriban még csak kirakati igaz életű, s arra a rokonszenves svájci tehénre hasonlított, amely a Milka csokoládé csomagolópapírról szegezi ránk udvarias tekintetét. Lót büszke, elitárius és szentimentális pózba vágja magát.

Lót még nem szakította el a köldökszínű, mely Szodomához és a szodomitákhoz köti. A gyűlölet és az undor – a számkivetettség alfája és ómegája – még nem érintette meg a tudatát és a lelkét. Még nem szédül annyira, hogy körbe-körbe forgó fejével keressen magához hasonlókat. „Hozzám hasonló lényekre van szükségem!” – kiabálja a szerencsétlen Lautréamont az örültekházában. Lót nem hajlandó fel-fogni: Isten a priori döntött úgy, hogy Szodomában nem lesz másik Lót, s ezt a partit nem remiig vagy pattig játsszák, hanem addig, amíg a táblán egyedül a király marad. Lót nem érti meg, hogy egyedül kell szembesülnie ennek a ténynek a borzalmával. Ehelyett – miután nyilvánosan megerőszkolták – gatyáját ráncigálva, a sliccét összefogva, majdnem azt nyilatkozza a sajtónak, hogy ami itt most történt, az a szabadság egyfajta megnyilvánulási módja.

„Utáltam a szülőhelyem – jelentette ki keserűen a száműzetésben élő Henry Miller, akit csak a második világ-háború kényszerített arra, hogy visszatérjen Amerikába. – És utálni is fogom életem végéig. Kezdetben csak tagadtam. Megtagadtam a szülőházamat, a gyűlölt várost, az országomat és lakóit, akikkel nem köt össze semmi. – És tovább: – Az idegen népek lehetnek vadak és barbárok, de miféle ördögök azok, akik úgy néznek ki, mint jómagam, egy nyelvet beszélünk, hasonló szabású ruhát hordunk, ugyanazt esszük, s mégis úgy üldöznek, mint a kopók! Hát nem ezek az ember legnagyobb ellenségei? A többiek viselkedésére még találhatunk mentséget, az övékre viszont soha!”

„Ott fogok meghalni, ahová a sorsom vezet – írja anyjának a halálosan beteg Rimbaud. – Örökre ott maradok (Abesszíniában), mert Franciaországban rajtakok kívül se barátaim, se ismerőseim, egyszóval senkim sincs.”

Lót nem hagyja el Szodomát, annak ellenére, hogy alapvetően szemben állt a környezetével, a társadalommal és az ideológiával. Kénytelen vagyok elfogadni, hogy Lót hazafi. Az ördögbe is, ez pontosan így igaz! Éppen ebben áll ennek az embernek a tragédiája, akit a hazája, Isten és a honfitársai egyesült erővel tettek tönkre.

Ha Lót harakirit követett volna el háza kapuja előtt, ha tiltakozásul kiirtotta volna családját öt perccel a Nagy Robbanás előtt, ha Szókratészhoz hasonlóan elfogadta volna a mérget, akkor az igazi hazafi mintaképeként volna be az emberiség történetébe. Verdi nem Nabucco, ha-

nem Lót címen komponált volna operát. Ám Lót szakított a háromnegyedes ütemben csengő nápolyi patriotizmussal, s a számkivetettség mellett döntött. Lótból, a névtelen hazafiból kiszakadt a bűnös, hazátlan, termékeny elméjű Lót, akinek a személyiségén bizony érdemes elgondolkodnunk.

Lót a számkivetettséget választotta, nem pedig a politikai emigrációt, amelybe szándékosan bele akarták hajszolni. Nem kért politikai menekültjogot a cizári hatóságoktól, nem hivatkozott igaz életűi státusára, nem mutogatta meztelen testét bizonyosságul arra, hol s miként bántalmazták. Nem tette, bár tudta, hogy Egyiptomtól a kánaáni síkság minden olyan államáig, melyet a szodómia elkerült, megtiszteltetésnek tekintettek volna, ha politikai menedéket nyújthattak volna egy Lóthoz hasonló kvalitású disszidensnek és igaz életűnek.

De vajon összefér-e mindez Lót jellemével? Mit is takar pontosan a „politikai menedék” fogalma?

Ezerkilencszázhetvennyolcban a néhai NDK-ban, Rostockban éltem. Zenész voltam, s a többi „testvéri országból” érkezett kollégámhoz hasonlóan engem is egyfajta szocialista vendégmunkásnak tekintettek. A helyi színházban dolgoztam.

Akkoriban az ország vendégszerető korszakát élte, s befogadott egy csoport chilei politikai emigránst. Mesés élet-körülményeket teremtettek nekik, a legjobb lakásokat utalták ki számukra, rendelkezésükre bocsátottak egy teljes színházat. A chileiek színjátszó csoportot szerveztek. Írtak néhány forradalmi és avantgárd darabot, amelyeket mindig központilag biztosított közönség előtt adtak elő. Mindenkit elvtársnak szólítottak, s aki egyszer elvtárs, az csak jó barát lehetett. Mély bánatukért magas fizetéssel kárpóolták őket. Esténként, ha éppen nem tartottak előadást, csendesesen gitároztak a színház klubhelyiségében, dalokat dúdoltak a demokráciáról, szabadságról, hazáról és véremszóról: süttött belőlük a forradalmi romantika.

Mindannyian tudtuk, hogy a chilei menekültek egy olyan országot hagytak el, melyben tombol a fasiszta terror. Mindannyian láttuk, hogy elfogadják egy olyan ország szíveségeit, mely minden egyes tekintetben totalitárius, hazug, demagóg, álságos; egy olyan országot, mely üldözi saját értelmiségét, falakat emel, fotocellákat szerel beléjük, hogy süssék el a fegyvereket, és löjék le a menekülőket.

Éppen ez az ország púpozott fel kilenc vánkost a chilei menekültek dereka alá, s ezáltal borsószemre fektetett királykisasszonnyá varázsolta át az egész emigráncsoportot. Ugyanezt tette Bulgária is, mely nem volt kevésbé totalitárius az NDK-nál, s másként gondolkodó állampolgáraival szemben sem tanúsított nagyobb jóindulatot.

A fenti példából arra a következtetésre jutottam, hogy a politikai emigráns olyan ember, akit köteleznek a menedéket adó ország törvényeinek, illetve az ott gyakorolt terror minden formájának elfogadására. A menekült nem ura önmagának. A befogadás pillanatától kezdve engedelmséggel tartozik az új társadalmi környezetének, s az szükségleteinek megfelelően fel is használja őt. Az emigráns olyan vendégművész, aki kénytelen elvállalni minden szerepet, amelyett vendéglátói ráosztanak.

Nem a politikai emigráció intézményét kifogásolom! Tökéletesen megértem, hogy amikor egy rendszer beindítja gyilkos gépezetét az ellenfeleivel szemben, amikor az em-

bert a sarokba szorítják, amikor a ráfogott puska bármelyik pillanatban elsülhet, akkor senki sem kártható azért, mert emigrál, s egy másik sarokból folytatja a küzdelmet. Politikai emigráció volt, szükséges és mindig is lesz, egészen addig, amíg az emberiség össze nem szedi magát, és föl nem építi Babel tornyát. Csak a számkivetett és a politikai emigráns közötti különbséget foglalom össze. Úgy, ahogy azt a saját sarkomból látom.

Előbbi magányos és individualista, függetlenül attól, saját országában él-e vagy azon kívül.

Utóbbi általában közösségben él.

Előbbi elveti mind a régi, mind az új társadalmat.

Utóbbi gyakran kénytelen csókolgatni a kezét, mely kegyeret nyújt felé.

Előbbi kínok és kétségek közt szüli meg saját eszméjét. Azután minden energiáját arra fordítja, hogy megvalósítsa, s végig bizonytalan a végső eredményt illetően.

Utóbbi olyan eszmékért küzd, melyek tőle függetlenül keletkeztek, idomul ezekhez, s miközben minden erejével küzd értük, fanatikusan hisz a hepiendben.

Előbbi már nem hazafi.

Utóbbi az.

Előbbi kiteszi a lelkét azért, hogy javítsa Isten eszméin.

Utóbbi kiveszi a világ lelkét, hogy saját eszméit préselje a helyébe.

Előbbi soha nem fog visszatérni a kánaáni síkságra.

Utóbbi szenvedélyesen vágyik vissza megújult hazájába.

A politikai emigránsra gyakran rájönnek, s megölik.

A számkivetett olyan ember, akinek a lelkét már kivégezték.

Szolzenyicin kitűnő példa a számkivetettségre: határozottan elutasította, hogy visszatérjen Oroszországba, de ugyanakkor egyáltalán nem fojtja magába az új társadalmi környezetet bíráló gondolatait, visszautasítja a felajánlott szívességeket, nem akar pojáca lenni, inkább magányosan él atlantai álorsz barlangjában gondolatai és eszméi társágában, s cseppet sem törődik azzal, fogadja-e a világ az üzeneteit vagy nem.

De térjünk most vissza Lóthoz, akit a családjánál és az angyaloknál hagytunk.

Isten, lévén egyszemélyes vállalkozás, már meghozta a büntető hozzáállást kimondó végleges döntést. Intézkedett Lót és a szodomiták további sorsának ügyében. Nincs többé visszaút. A Nagy Robbanásig az órák meg vannak számlálva.

Mellékesen jegyzem csak meg, hogy Istennek igazán semmiből nem állt volna úgy tennie, ahogy egy amerikai politikus, vagyis demagóg módon megkérdezhetné volna szavazóját, Lót: „Mit gondolsz, Lót, min kellene változtatni itt Szodomában? Van valami ötleted?”

Pedig Lót csak erre várt! Ő az a fajta ember, akinek mindig akadnak ötletei. Lót igaz életű és demokrata, bármi is kész elfeledni az ellene elkövetett vétkeket, s hajlandó újra feláldozni magát. Emlékezzenek, mit mond a feldühödött tömegnek, amikor azt követelik tőle, hogy adja ki az angyalokat: „Ímé, van énnékem két lányom, a kik még nem ismertek férfit, kihozom azokat ti hozzátok, és cselekedjete velök a mint néktek tetszik, csakhogy ezekkel az emberekkel ne csináljatok semmit, mivelhogy az én hajlékom árnyéka alá jöttek.”

Szóval ilyen férfiút veszít el Szodoma!

Olyan embert, akiben a tisztesség, igazságosság és méltóság, büszkeség és kötelesség érzése szinte kórosan túlteng.

Az emberiségnek a haját kellene tépnie és hamut szórnia a fejére, amikor az ilyen egyéniségek elhagyják. Szűkölnie kellene a kintől, hogy nem volt képes a közjó érdekében kamatoztatni jó tulajdonságaikat. Ehelyett az emberiség titokban megkönnyebbülést érez, amikor a Lót-félék távoznak, s ekkor következik be a legszönyűbb fordulat: az igaz életű a világon mindent megtagad, megundorodik, haragra gerjed, teljes nagyságában kiegyenszedik ég és föld között, majd bemutatja, hogy sokkal nagystílűbb és elképesztőbb bűnökre képes, mint azok a langy mocsokságok, melyeket egész életünkben egymásra halmozunk abban a reményben, hogy kísérleteinkből végre felépítjük a lelki nagyságunkat százszeres meghaladó Babel-tornyot.

„És amikor a hajnal feljött, sürgetik vala az angyalok Lót, mondván: Kelj fel, vedd a te feleségedet és jelenlévő két leányodat, hogy el ne vész a városnak bűne miatt. Mikor pedig késedelmeskedék, megragadták a férfiak az ő kezét és az ő feleségének kezét és két leánya kezét, az Úrnak iránta való irgalmából, és kivivék őket: és ott hagyták a városon kívül.”

Lót bizonytalan. Lót nem akarja, hogy megkegyelmezzék neki. Lóttal ismét erőszakoskodni kell. Lót persona non grata. Állampolgárságtól, polgári és emberi jogoktól s minden efféle fikciótól megfosztották. Az angyali testőrség egészen Szodoma határáig kíséri. Frissiben vásárolt öltönyének belső zsebében one way ticket lapul.

Ezzel véget ér a belső emigráció. Vége a gyalázatnak!

Ez a határozatlan Lót ismerős nekem. Ez az az ember, aki az utolsó pillanatig nem akarja elszakítani az elvékonyodott fonalat, mely összeköti őt Szodomával és a szodomitákkal, mert tudja, hogy ez magát a véget jelenti. Még akkor is vége mindennek, ha Szodoma mégsem pusztulna el: visszaút nincs.

Lót nem fél a kollektív haláltól, hiszen abban nincs is semmi félelmetes. A nekivadult tömegben már azt is bebizonyította, hogy az egyéni haláltól sem retten vissza.

Lót nem a haláltól, hanem az élettől fél! Attól, ami ezután következik: az odakint rá váró vákuumtól és elszigeteltségtől. A lét terhétől, mely kettőzött erővel szakad majd a vállára abban a pillanatban, amikor kilép a Szodoma nevű siralomházból, és a dühödő nap és a kék ég alatt útnak indul mint valami zombi.

Lót attól a küldetéstől fél, mely alól már nem bújhat ki: egy olyan ember missziója ez, aki már egyszer s mindenkorra meghalt mint igaz életű, s most számkivetettként támadt fel egy megátkozott második életre.

„És lőn mikor kivivék őket, monda az egyik: Mentsd meg a te életedet, hátra ne tekints, és meg ne állj a környéken; a hegyre menekülj, hogy el ne vészsz.”

„Ne oh Uram!” – szakad ki először és utoljára Lót tüdejéből a megrendítő kiáltás.

NE, URAM!

Ebben, a kettéhasított lélek legmélyéről érkező NE, URAM!-ban sokkal több a tiltakozás és a bánat, mint az opportunist Jób összes filippikájában együttvéve: ehhez képest Jób csak fecseg emigráns gödrében, s ezzel próbálja meggyőzni az Istent, hogy adja vissza gazdagságát, asszonyait és az egészségét.

Ez a NE, URAM! többet ér, mint a Gulag-szigetecsoport, de legalább annyit. Olyan ez, mint egy Beckett-hős utolsó

lehelete, mely épp csak arra elég, hogy belesuttogja az értelmetlenség és kilátástalanság sükettítő csendjébe, hogy NE, URAM! Ezt ne... Ezt ne...

Akkor hát mit?

„A nap feljött vala a földre, mikor Lót Czóárba ére. És bocsáta az Úr Szodomára és Gomorára kénköves és tüzes esőt az Úrtól az égből. És hátra tekintte az ő felesége, és sóbálványyá lőn.”

Ez a hátravetett pillantás!

Ha egy politikai emigráns visszanéz, semmit sem kockáztat. Amikor hátrafelé tekint, gyakorlatilag előre néz, és sokkal tisztábban látja a jövőt, mint a jelent.

A kozmopolita egyáltalán nem képes hátrapillantani: bárhol is legyen, mindig ő áll a kör középpontjában.

A gazdasági emigráns kénytelen visszanézni. Számára nélkülözhetetlen az összehasonlítás „azok, akik hátramaradtak” és „én, aki előre mentem” között, s ez arra készteti, hogy állandóan hátrafordított fejjel rohanjon előre. Szüntelen versenylázbán ég. Abban reménykedik, hogy egy szép napon maharadszaként tér vissza elefántháton, emberbarát alapítványt tesz, kiadja az emlékiratait, melyekben elmeséli, hogyan verekedte fel magát a bronxi elővárosi cipőszüviklő fiúcska a New York-i milliomosklubig.

Am ha a számkivetett tekint hátra, rögtön sóbálványyá, befagyott könnyzuhataggá, a kilátástalanság merev hullájává, mozdulatlan, értelmetlen oszloppá válik, melyre semmiféle győzelmet nem jegyeznek fel.

Vajon mi történt volna, ha nem a felesége, hanem ő maga tekintett volna hátra?

Akkor ő nem Lót lett volna, hanem hitvány szökevény, akit utolér Szodoma átka. Öngyilkos. A Bibliában nem lenne Lót-történet. Isten lebiggyesztette volna ajkát immár utálatosnak érzett teremtménye láttán. Ezután feljegyezne a noteszába még egy könnyű győzelmet az ember felett.

Ha ez így történt volna, akkor valahol, egyszer, egy másik földrajzi szélességen, Nyugat- vagy Kelet-Európában, az Antillákon vagy Szudánban biztosan megjelent volna egy másik Lót és egy másik Szodoma; ha máskor nem, hát az emberi nem kiirtására tett valamelyik kísérlet során, egy másik Nagy Robbanás alkalmával. A világnak és a történelemnek szüksége van egy Lótra. Az úgynevezett Halaadásnak meg kell torpannia időnként a szenvedés feneketlen óceánja előtt, meg kell mérítenie benne ormányát, s miután telestízta magát energiával – mint egy puffadt Mercedes – újra nekilódulhat háromszáz kilométer per órással sebességgel.

A számkivetett nem nézhet hátra, de előre se tekinhet! Ott ugyanis nincs semmi, pontosabban semmi olyasmi, ami a számkivetett látókörébe bekerülhet. Vajon mire figyel fel először Czóár városában? A kölni katedrálisra vagy az Eiffel-toronyra? Vagy a czóári utcakövekre, melyeket állítólag demokráciából faragtak? És vajon az alexandriai könyvtárból merít majd bölcsességet és tudást? Lót olyan, mint egy vödör: előző élete során megtelt, s most kiürül az új élet ütötte résen keresztül.

Lót nyugodtan kiszúrhatná a szemét, mint Oidipus (már csak azért is, mert a szellemi rokonság közvetlen szálai fűzik ehhez a jövődöbéli követőjéhez). Attól kezdve már csak befelé fog nézni.

A számkivetettnek füle sincs szüksége. Mit hallgatna?

A televíziós híreket vagy Gustav Mahler szimfóniáit? Mely hangok simogatnák a hallását? Milyen új információt fogadhat be és dolgozhat fel?

A gondolatmenetet folytatva: mire való lenne neki az orr? Hogy – amint a számkivetett Beckett fogalmaz – érezze saját rothadó húsának a szagát?

Lót nyugodtan lehetne szem, fül és orr nélküli szörny, szájra azonban mindenképp szüksége lenne, mert ezen keresztül tömné magába az alkoholt és az ételmet.

És persze a hímtag is nélkülözhetetlen, mely egyszerre lenne a Lótot sújtó átok és Lót nagyságának jelképe.

A kreativitás, a küzdelem, a diadal, a szembeszegülés, a bűnbeesés, a kihívás, a könyörületesség intézményei előtti amnesztia (már ha erre szükség van egyáltalán) minden szimbóluma ebben a lüktető, egzaltált és botrányos hímtagban összpontosul.

E szerv misztikus potenciája egyre csak érik, fittyet hány a fiziológiára és az erkölcsre, a mózesi parancsolatok hét halálos bűnére, a vörös októberre és a fekete halálra, a gyengéd forradalmakra és a lagymatag felkelésekre, a bársnyos forradalmakra és a félig forradalmakra, oda se bagózik a totalitárius rendszerekre és a fogyasztói társadalmakra, angyalokra, invízitorokra, hivatalnokokra és demagógokra – magasról lesajnálja az egész átkozott bandát!

Amikor pedig elérkezik a pillanat, azaz a körülmények megérnek arra, hogy az emberi történelem kinyilatkoztassa embertelen követelményeit, bekövetkezik a hímtag saját Nagy Robbanása, s az ejakuláció során milliárdnyi agresszív hímvarsejt fúródik mélyen az égbe, s termékenyít meg egy magányos csillagot.

Akkor, úgy hiszem, valami alapvetően új és gyengéd fog születni, valami sosem látott és sosem hallott, mégis dallamos, s ez gyökeresen különbözik majd tőlünk és nagyon közel áll hozzánk – úgy jön a világra, ahogy máskor, mert ilyesmi a bolygónkon egyszer már megesett... ha ritkán is, de megesik.

„Lót pedig felméne Czóárból, és letelepedék a hegyen, és vele együtt az ő két lánya is, mert fél vala Czóárban lakni; lakozék tehát egy barlangban ő és az ő két leánya. És monda a nagyobbik a kisebbiknek: A mi atyánk megvénhedett, és nincsen a földön férfiú, a ki mi hozzáink bejöhetne az egész föld szokása szerint. Jer, adjunk bort inni a mi atyánknak, és háljuk ő vele, és támaszszunk magot a mi atyánkból. Adának ezért inni bort az ő atyjoknak azon éjszaka, és beméne a nagyobbik, és hála az ő atyjával, ez pedig semmit sem tud annak sem lefekvéséről, sem fölkeléséről. És lőn másodnapon, monda a nagyobbik a kisebbiknek: Ímé a múlt éjjel én háltam atyámmal, adjunk néki bort inni az éjjel is, és menj be te, hálj vele, és támaszszunk magot a mi atyánktól. Adának azért azon éjszaka is az ő atyjoknak bort inni, és felkele a kisebbik is és vele hála; ő pedig semmit sem tud annak sem lefekvéséről, sem fölkeléséről. És teherbe esének Lót lányai mindketten az ő atyjoktól. És szüle a nagyobbik fiát, és nevezé annak nevét Moábnak; ez a Moábiták atya mind a mai napig. A kisebbik is fiát szüle és nevezé annak nevét Benamminak. Ez az Ammoniták atya mind a mai napig.”

Ez szó szerint így igaz. Lót valóban félt Czóárban maradni. Csak pusztá jelenlétével második Szodomává változtatta volna a kis kézművesvárost. Ő már nem igaz életüként érkezett oda, hanem Lótként. A világ egy városában sincs hely a saját igazában megszállottan hívő bűnösnek. A

barlangba, a barlangba! – irány a vadállatok és a remeték, a sebzett medve és a szándékaikat önmaguk előtt is palástoló lények búvóhelye. A primitív és a magasztos, a kezdet és a vég találkozási pontja ez, vagyis tulajdonképpen a végtelen maga.

Így igaz! – az alkotás csak a számkivetettségben születik meg. A barlang az eszmék lelőhelye.

Igaz! – Lót nem tudott sem arról, hogy a lányai bemenetek, sem arról, hogy kimentek.

Az eszmék, a számkivetett szomorú lányai bódítják el, azok törleszkednek Lót vaksága éjszakájában... Ha esztétikai szempontból ítélnék, csúnyának mondanánk őket, de ő nem látja rútságukat, hiszen kiszúrta a szemét.

Hangjuk bántó és rekedt, mert ők is apjuk nehéz borát itták, de Lót nem hallja, mert körmével kifúrta dobhártyáját.

Büdösek is, mert úgy izzadnak, mint rabszolgák az ültetvényen, amikor éjszakánként mindenáron apjuk magjától akarnak teherbe esni; de ő nem érzi a szagukat, mert a lányok szerelmi hevületükben leharapták az orrát.

Megmaradt Lót szomjúságtól tátott szája és ágaskodó, mindenre kész hímtagja, mely viselője vágyától és akaratától függetlenül patetikusan meredezik, annak ellenére, hogy a légkör egy cseppet sem kedvez a pátosznak.

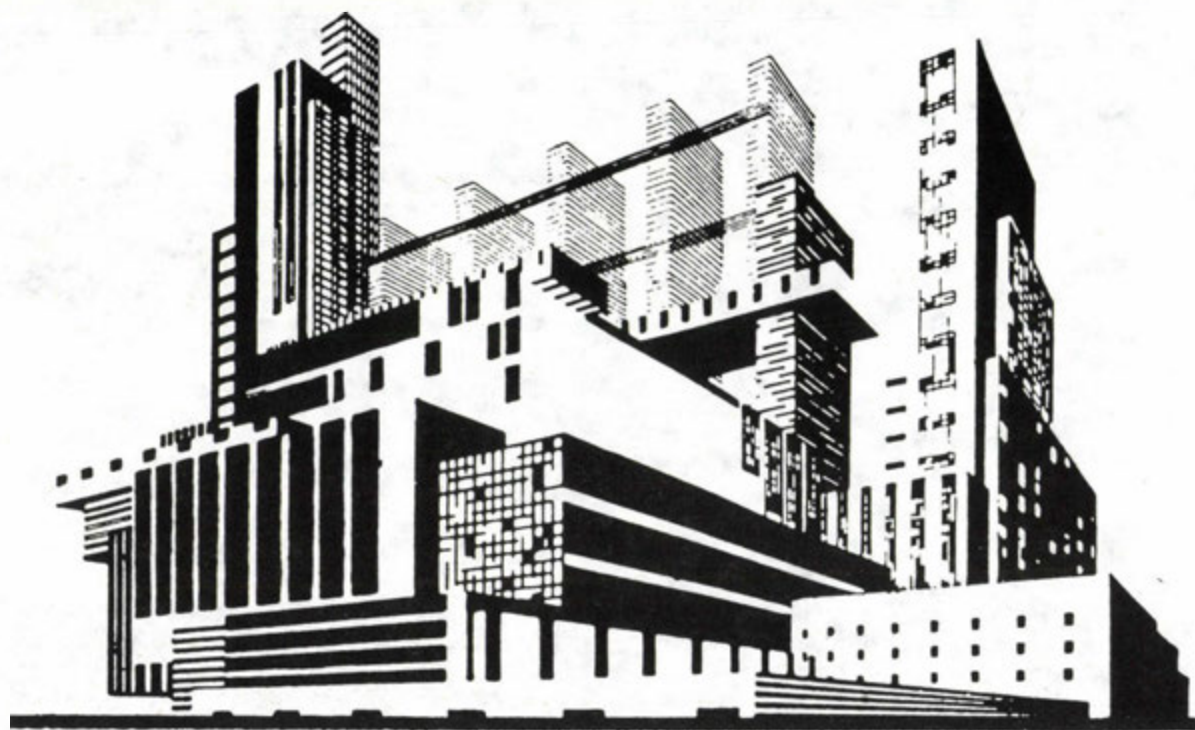
Körös-körül egyszerre van sötét és világos, zaj és csend, fájdalom és gyönyör, értelem és badarság, tagadás és lelkesülés, Észak és Dél.

Körös-körül emlékek nélküli számkivetettség, mérhetetlen fáradtság és a magasfezsültségtől vibráló Volta-ív a levegőben. Falak, melyekről csak a pórusok jelzik, hogy már leomlottak. Idegen lövésektől? Vagy én haraptam volna szét ezeket? Mi jelentősége van ennek? A barlang a bölcső visszhangja, és Lót két kézzel kapaszkodik az echóhinta rácsába (ha egyáltalán megmaradt a keze), lendül, száll egyre magasabbra és magasabbra. Szédítő látvány! Most átfordul a fején! S a hinta katapulttá változik, majd kirepíti őt egyenesen Isten szívébe.

Az ezután fellépő mikroinfarktustól Isten eddig ismeretlen fájdalmat érez, s halkán felnyög:

Ne, Lót! NE, LÓT... Légy könyörületes! Ha nem romboltam volna le Szodomát, úgy ezt te tetted volna meg!

FORDÍTOTTA KRASZTEV PÉTER

Joszf Brodskij Litván noktürn: Tomas Venclovának

I

A szél a tengert fölveri,
s úgy zúdul a fagy államára, mint feltépett szájról
szitokszók hordaléka,
egy szabályszerű dó-re-mi-
fá-szó-lá-ti-dót csalva ki a kémény-trombitákból.
Sok nem-cárnő-se-béka
lapul a földre lenn,
pislog egy csillag tízkopekés ónja,
s valami arcszerű
folyik szét a fekete üvegen,
mint a zápor pofonja.

II

Szevasz, Tomas. Az én
kísértetem, testemet egy tengerentúli szállodában hagyva,
északi fellegek
rajával szemközt evickél hazafelé,
az Új Világtól elszakadva,
riasztva tégedet.

III

Későre jár Litvániában.
A templomokból hazamennek, gyertyák vesszeit a tenyerek
zárójelébe zárva. A megdermedt udvarokban a
murvában tyúkok kaparásznak.
Zemaitija síkja felett
hó pilinkél, mint az égilakók pora.
És halszag árad
nyitott ajtók mögül. Egy félpucér gyerek
s egy kendős vénasszony a tehenet pajtába hajtja már.
Kései zsidó vágat
a kisvároson át; dübörögnek a kerekek
a macskaköveken,
s a gyeplőt tépve, hetykén felrikolt: „Gerai!”

IV

Hogy rád törtem, bocsásd meg!
 Tekintsd e megnyilvánulásomat
 idézet visszatételének ama Kiáltvány soraiba:
 csöppet tán raccsolóbb,
 csöppet a messzi vándorlásoktól magasztosabb.
 Ezért – ne vess keresztet,
 ne tördeld kezvedben a sapkád:
 eltűnök, mire felharsannak virradatkor a
 kakas-vezényszavak.
 Hogy kéretlen jöttem, bocsásd meg!
 Ne félj, ne hőkölj, nincs okod, lám:
 az elmúlás a határőrsök kontójára szélesíti ki rádiuszát.
 Bosszulón, mint a kő kútban sárgyűrűt kavarva,
 a balti hullámok felett
 én zümmögök, akár az a monoplán –
 mint Darius és Girenas,
 csak épp nem vérbe fagyva.

V

Későre jár a nagy Birodalomban,
 a tartomány-nyomorban.
 A Nyemanon át-
 gázoló fenyők serege, pikáit
 emelve a sötétben elfoglalja Kovno városát.
 Bíborszínűre válik
 a falak messze, s villódnak az utcakövek, mint a partra rántott
 halak.
 A helyi színház függönyét magasra vonják.
 S az utcára viszik ki, ami a legfontosabb,
 ott három részre osztják,
 nincs is vitaalap.
 Huzat borzolgatja a tüll-
 függöny rojtjait. Ragyogóbban ég a csillaga
 is a vidéknek: mint a kártyalap, mibe beletrafáltak.
 És sötétbe merül
 az üvegen dobolva, ujjaid torkolata.
 Más torkolat se várhat.

VI

Éjjélkor a vakok
 biztonságával szólnak a szavak.
 A „haza” szó tapintásra olyan, akár Lady Godiva.
 A sarkok pókhálóiban
 titkosszolgálati mikrofonok rögzítik a
 matrac nyikorgását az énekes lakásán, s hogy sikít a

közös dal szóval.

A szegénylősség uralkodik itt. A lomb, kívánva
választani a színe és a visszája között, felháborítja
a kandelábert. Itt hangtölcsért fogva
adnak hírt a világnak önmagáról, hangyahátra
taposva akaratlanul, a pulzus érthetetlen-ritka
morzójával, csikorgó tollal.

VII

Hát innen származnak a te
lisztes orcáid, semmibe fúródó szembogaraid,
selypítésed és a hajad homályos
és híg teaszíne.

Hát innen egész életed, lágy és becsületes mondataid,
mind vesszővel határos.

Hát innen van az én
– üvegeidben tükröződő, mint a léted folytatása –
leplemnek elmosódottsága, mint a lázadó koldus-fűzes
satöbbi, rajzolat a tengerek színén,
az oldalak kifordulása, mely biztos pontot keres,
a sorsra, horizontra vágyva.

VIII

Az irkafirkáink, Tomas! az én lapszélre
futó állítmányom! a te alanyod elkomorult-néma
otthonulése! csipke és monogram véd- és
dacsövetsége,
a latin s cirill írás elegye: az eszköze a céllal:
a Bajszanagy rendelte így még.
Különnyomataink! a nyirkos, gyűrött lepedőkön,
a közös agy laza tekervényeiben! –
kedveseink puha agyagjában, a nélkülünk felnövő gyerekekben.
Mert ez csak a kamasz tekintetétől
keletkezett kék véraláfutás a kozmosz-pofalemezen,
a próbálkozástól, hogy szemmel
becsüljük fel a távolságot ama litván kocsmá és e
távolság között, mely sok-sok szemmel néz a vakvilágba,
akár kancsal tatár a földpalánk mögé,
hogy szánkba dugjuk ujjunk – ebbe a Tamás sebébe –,
s nyelvünket kitapintva, módján egy szeráfnak
kiigazítsuk az ígét.

IX

Hasonlítok

reád, Tomas, s te lényegében egy vagy énvelem,
te belülről kormozod be az üveget, mit én kívülről bámulok.

Egymásnak én s te
 egy felvillanni képtelen
 amalgámtócsa megdupláztatott
 feneke lettünk végleg.
 Ha fintorogsz, én gúnyosan mosolygok,
 ha ásítasz, a számat szétszakító némasághoz eljutsz,
 én a föled kitett
 százvattos könnytől három csermelyt ontok.
 Foglyom vagy s én a foglyod,
 a Castorban megmutatkozó Pollux,
 a köznyelvben – egy-egy,
 patt, fürge sziluett,
 amely a fáklyafényben ide-oda leng, száll,
 visszhang és visszajáró kopekek.
 Minél elrontottabb a lét, bennünket annál
 kevésbé láthat meg
 az üres szempár.

X

Mit eszik a kísértet? Álmok szemetét,
 határok korpáját, a számok héját:
 vezeti a való címnyilvántartó füzetét.
 Az utca homlokzatait, mint íny a fogait, összeszorítja még,
 a kapualjak sárgáját, mint mamlasz sajtkaréját
 felfalja a sötét
 rókája. Bosszút áll időn a hely
 saját állandóságáért – lakóival, a benne
 levő élettel, és kinyitja mind a zárat, –
 majd – korszak telik el –
 megellek téged a rengetegeknél,
 síkoknak ujj-zsírozta államok feletti államában,
 mely őrzi jól a gondolatokat, vonásokat
 és leginkább a pózt: vizes
 sokversztás kenderingben, csendülő acélhajcsavarokban
 Litvánia-anyácska szunnyad a folyó
 felett, és te magad
 hozzátapadsz fedetlen, üveges, félliteres
 kebléhez nyomban.

XI

Vannak helyek, ahol
 semmivé változik soha. Ezek
 az emlékezet pótlói, a fixáló triumfusa.
 Ott a sorompó meredeken magasba hatol.
 Ott megnyújtja a távolság a sziluettet.
 Ott fiatalosak
 az őrszemek. A múlt a köpenyes kamasz

tekintetével néz maga elé komor-szigorúan,
 s a sors határsértőként hátrál vissza az
 igazi öregségbe – köpésekkel a falon,
 nyílalásokkal, panelformák végtelen, ravasz
 lépcsőivel. Az éj azon-
 ban valóban határ is, hol, akár tatárhadak,
 a leélt élet területeit lerohanással
 fenyegeti meg a valóság, s ez fordítva is igaz,
 ahol fa lesz a tűzifából, amit újra felaprítanak,
 ahol, mit szemhéj nem takar,
 zsákmányként ragadja magával
 a való nomádcsapata.

XII

Éjfél. Rikolt a szajkó
 s emberi hangon vádolja meg a természetet
 a hőmérő nulla fok elleni bűneiért.
 Vytautas, eldobva a kardot és a pajzsot,
 svéddek felé gázlót keresve, merül a hideg
 Baltikumba. Egyébként véget ér
 a föld itt egy mólóval, mely utánvetette magát
 – mint síkos fokokon, hullámokon szaladva –
 a menekülő szabadságnak. Könny jut bérül
 a hódinak erőfeszítése miatt: nem épülhet meg a gát;
 egy könnycsepp, elszakadva
 ezüstlő csermelyétől.

XIII

Éjfél az erdős tájon,
 köpenyszínű kormányzóságban.
 Ékírák tornyokból. Szövetmaradék képiben
 felhő leng – küldte a szomszédos állam.
 Odalenn
 szántások, kazlak állnak,
 cserép, vas, téglák, oszlopsor dereng,
 plusz még az állam embere
 szurkosvászson csizmában.
 Az éji oxigént
 betöltik a légköri zavarok, az imák, az idő-
 járásjelentés, híradó,
 a bátor Koscsej
 felkerekített számokkal, himnuszok, foxtrott, bolero,
 s betiltások, miket imént
 rendelték ott el.

XIV

Kísértet járja Kaunast. A székesegyházban terem,
 s mindjárt ki is fut. Átkullog a Laisves-aleján,
 betér a Tulpéba. Asztalhoz ül.
 A pincér bámul mereven,
 s csak szalvétákat lát s a fűszer-tűzeket talán,
 egy taxit, mely ködbe merül
 a havas utcán. Én lefogadom,
 irigykedsz. Mert előbb-utóbb a láthatatlanság divatba jön,
 mint eredmény, mit a léleknek tesz a test,
 mint célzás a jövőre, vagy mint a Paradicsom
 álruhája, mínusz a köbön.
 Mindennek nyeresége lesz
 a hiányból meg a
 testetlenségből: hegyek és folyók,
 az órához olyannyira hozzászokott rézgingalap,
 Isten, ki mindezt fentről nézi csak,
 a tükrök, folyosók,
 s a megfigyelő: mind te vagy magad.

XV

Kísértet bolyong Kaunasban. Ő a te
 kiegészítésed a rólam gondolt gondolat
 levegőjéhez, tér a négyzeten,
 de nem
 egy jobb kor látnoki ígérete.
 Ne irigyelj! Soroljad a
 káprázatot a levegő
 sajátosságai közé – akár a kisbetűs szedést,
 mely raccsolásként szóródik szét a homályban,
 mint a légyzümmögés,
 s mely alkalmatlan bár egy új Klió
 étvágyát csillapítani, de tán a
 lemeztelenített Uránia
 fülébe sügni jó.
 Csak ő,
 a térbeli pont és az elvesztett körvonalak
 Múzsája képes értékelni, mint
 fősvény a pénzét, az állandóságot,
 mint az azért való elszámolásnak
 formáját, hogy mozognak lelkeink.

XVI

Ezért ragaszkodik hát,
 Tomas, a betűkhöz a vastoll?
 Nem ezzel

magyarázhatjuk a nehézkedést is?

Rekedten

hurrázva, elszakítva magam a hazai mocsaraktól,

még tőled is – mit rejtsem? –

betűktől, oldalaktól

a – mondjam-e? – a hangnak értelem s a

testetlenség, a tömeg és szabadság

iránti szerelmétől – megbocsásd

s ne vági pofát! –,

attól, hogy húshoz köt a rabság,

a testhez, csonthoz,

így szárnyalok a tintaszínű égi lakba,

az ablakfülkék mellett, ahol álmuk

a helyi angyalok alusszák:

náluk

s a denevéreknel is magasabbra.

XVII

Térbeli pont műzsája! Csak teleszkóppal észlelhető

dolgoké! Maradéktalan

kivonásé! Zéró Műzsája, te!

Te, ki a toroknak írod elő,

ne siránkozzék untalan,

s nem kell a „lá” túlszárnyalása se,

mértékletességet tanácsolsz! Műzsa halld meg, ím,

ez áriát, amit az okozat dalol az ok fülébe,

azaz a hasonmáshoz szóló éneket,

s fogadd el őt és dó-re-mi-

jét, ritka rangodban, az égben

odafent

a levegő szempontjai szerint.

A levegő az epilógusa

recehártyánknak – amennyiben nincsen lakosa.

Ő hát a mi haza-

takaródó „haza” szavunk.

Kopoltyúval bármennyit habzsolunk

belőle, csak befoltozza a végén

az egymással vetélkedő sötét s fény.

XVIII

Határa van mindennek:

szembogárnak a horizont, fájdalomnak az emlékezet, a növésnek

a szélesedő vállak.

Csupán a hang hagyhatja el a testet,

Tomas, mint egy kísértet:

a szó a hangod árvasága.

A lámpaernyőt félrelökve,

magad elé meredsz most, nézve
 a levegőt:
 benne forognak
 szemed előtt,
 kik előttünk beszédre
 ajkat nyitottak.

XIX

A levegő-birodalomban! Az oxigénkorty s a szótag
 egyenlőségében! Áttetsző és felhőkké összeálló
 kilégzéseinkben. Ama világban,
 melyben, miként az álmok a plafonra,
 a mennyeekre tapadnak „ó”-ink! csillag csillámlik a szájától
 diktált arculatával.
 Így lélegzik a mindenség. Ekképp
 kukorodik a kakasok szava,
 megelőzve a gégefő aszályát.
 A nyelv tárgya a lég.
 Az ég
 magán- és mássalhangzó molekulák kórusa,
 a köznyelvben – a lelkeké.

XX

Épp attól olyan tiszta.
 Nincs a világon nála tisztesebb
 (tán a halált kivéve),
 ami papírlapot fehéríthetne vissza.
 Minél fehérebb, annál embertelenebb.
 Múzsám, mehetek végre
 haza? ama vidékre,
 hol a dühöngő Boreus tiporja le a szájak
 trófeáit. Központozástalan
 grammatikába. Édenébe
 az ÁBC-nek, tracheának.
 „Likbez”-edbe, mely arctalan.

XXI

A litván dombvidék fölé
 könyörgés száll fel az egész
 világért a sötétben: tompán zúgva, komoran
 úszik a hang a falvak felett a Kursi turzás felé.
 Szent Kazimieras és
 a Csodatevő Nikola
 múlatja idejét,
 a téli pirkadatra várva.
 A hit határain túl,

saját sztratoszférádból,
 ó, Múzsza, velük együtt nézz reá a
 síkságok dalnokára, emberkézzel alkotott homályba
 merült mezők,
 a jámbor tájképek énekesére!
 Őrizd meg őt,
 vigyázz házára és szívére!

FORDÍTOTTA BAKA ISTVÁN

JEGYZETEK HÁROM KÖLTŐI LEVÉLHEZ

Az 1987-es Nobel-díjas orosz Joszif Brodskij (1940) akkor írta versét barátjának, a litván Tomas Venclovának (1937), (akivel együtt nőttek fel szellemileg, s nemcsak Leningrádban, hanem gyakori látogatásai során Litvániában is), mikor ő már emigrált, Venclova azonban még „az óceán innenső partján dekkolt”. Venclova válasze verse szülővárosában, a tengerparti Klaipedában született, ahol akkoriban éppen a helyi színház dramaturga volt. A kaunasi Gintaras Patackas (1951) Venclova „legjobb tanítványa” és Brodskij versének litvánra fordítója. Költői levelének írása idején már Venclova is Amerikában élt. A vers egyébként a kitűnő chicagói litván folyóirat, az *Akiraciai* 1990. márciusi számában jelent meg, mert otthon – glasznoszt ide, glasznoszt oda – „közkeréksöt sértő kitételei” miatt nem engedélyezték. Az alábbi magyarázó jegyzetek közül a Brodskij-vershez fűzöttek többségét kérésre maga a címzett, Tomas Venclova írta.

BRODSZKIJ

- I. versszak „nem–cárnő–se–béka”: orosz népmesemotívum.
 III.: „Zemaitija”: Litvánia északnyugati része; „gerai!”: jól van! (litvánul).
 IV.: „Kiáltvány”: a *Kommunista Kiáltvány*. Első mondatának („Kísértet járja be Európát”) hazajáró kísértete ezúttal maga a barátját képzeletben meglátogató költő. Ezzel a viccel Brodskij a továbbiakban is eljátszogat.
 „Darius és Girenas”: litván származású amerikai pilóták, akik 1933-ban az első litván óceánátrepülés során Németország felett lezuhantak. Monoplánjuk, a Lithuanica roncsait a kaunasi történelmi múzeumban őrzik.
 V.: „A Nyemanon átgázoló fenyők... Kovno városát”: utalás Napóleonnak a hadseregére, amely 1812 júniusában a Nemunasón átkelve elfoglalta Kovno (litvánul Kaunas) városát; „ami legfontosabb, ott három részre osztják”: az üveg vodkáról van szó, amit gyakran hárman vesznek és isznak meg.
 VI.: „titkosszolgálati mikrofonok”: a címzett vilniusi lakása, ahol gyakran megfordult Brodskij is, egy gyanús postahivatal (lehallgatóközpont) fölött volt, amin a két barát gyakran tréfálkozott.
 VIII.: „Bajszanagy”: az eredetiben „Makrousz”, Marx és a bajszos Sztálin egy személyben; „litván kocsmá”: egy való-

ságos litván kocsmá kapcsolódik itt össze „a litván határon lévő kocsmával” Puskin Borisz Godunovjából; „módján egy szeráfnak kiigazítsuk az igét”: idézet Puskin *Proféta* című verséből, ugyanúgy ironikus kontextusba helyezve, mint a „Tamás sebébe”, ami a címzett Tomas druzájára, Tamás apostolra utal.

IX.: „Hasonlítok reád, Tomas”: a Tomas név jelentése „hasonmás, iker”, s ez a motívum is többször előjön a továbbiakban; „százvattos könnytől három csermelyt ontok”: a vilanykörtétől könnyezem.

XI.: „Ott a sorompó”: a versszak a szigorúan őrzött szovjet határ és az emlékezés határnélküliségének az ellentétére épül.

XII.: „Vytautas”. 15. századi kiemelkedő litván uralkodó; „Egyébként véget ér a föld itt”: valószínűleg Palangáról van szó, a tengeri üdülőhelyről, ahol a móló Svédország felé mutat; „Könny jut bérül a hódnak”: a hó sírása gyakori szólás és közmondásmotívum.

XIII.: „a bátor Koscej felkerekített számokkal”: a szovjet statisztikai adatok kapcsolódnak az orosz mesék gonosz, elpusztíthatatlan varázslójának az alakjához.

XIV.: „Laisves-aleja”: Kaunas főutcája, ahol a *Tulpe* (Tulipán) értelmiségi kávéház található; „mínusz a köbön”: a hiány, az ür motívuma.

XV.–XVII.: E versszakok a már említett kísértet, valamint az idő (a történelem múzsája, Klió) és a tér (a csillagászat múzsája, Uránia) szembeállításának a motívumára épülnek, összekapcsolva a hasonmás témájával.

XVIII.: „kik előttünk beszédre ajkat nyitottak”: a költőelődök.

XIX.: „a gégefő aszályát”: a régi barométereken az „aszály” felirat volt a „vihar” ellentéte. A versszakban összekapcsolódik az „ég”, mint a túlvilági létezés színtere és a „nyelv”, melyben a költő léte tart.

XX.: „Likbez”: a „likvidacija bezgramotnoszt”=az írástudatlanság felszámolása” elnevezésű szovjet mozgalom rövidítése.

XXI.: „Szent Kazimieras és a Csodatevő Nikola”: Litvánia, illetve Oroszország védszentjei.

VENCLOVA

„Achilles pajza”: a verssel teleírt papírlap, maga a vers.
 „Terraferma”: a szárazföld, a (velencei) lagúnával szemben.

BOJTÁR ENDRE

Tomas Venclova Achilles pajzsa

JOSZIF BRODSZKIJNAK

Csak azért szólok, hogy az idegek
Képernyőjén úgy lássam, mint te láttad
Egykor, a bekerített kápolnákat
S a kulcsot, hamutartó-üreget.
Nem tévedtél: minden, akárcsak itt.
Minden, ma még. Amit az elme képzel,
Az is. És ugyanannyi kilométer
A tengerig,

Mely éjjel ránk fülel. A zöld huzat
Ködén át éppúgy szikráznak a lámpák.
A mutatók más-más állása rám s rád
Veszélyesebb, mint a keserű hab,
Mely elválaszt. Te, eltávolodón,
Oly ismeretlenné válsz, mint a médek.
S bennünk, kik itt maradtunk, szégyen ég e
Kopott hajón,

Mely nem nyújt már biztonságos zugot
Patkányoknak sem. És nem is hajó tán –
Csillám-tetők, falak s bajok, de jócskán,
Túl gyorsan ismétlődő dátumok –
Szóval, az érés kora. Agyvelőnk
Hasítja szét e gyámkodás. E néha
Kihaló terek szemünk temetnék, ha
A rév előtt,

Hol vertikális zápor ténfereg,
Hang nem emelne ünnepélyes boltot,
Melyet a nyár attackja majd lerombolt,
S mely ad nekünk áldott bilincseket,
Melyekkel lelkünk lényegében egy –
Kiegyetnek, növesztenek s a formánk
Alkotják, mert egünk és terrafermánk
Csak hang lehet.

Béke veled. Béke velem s veled.
Legyen sötét. Zubogjon a perc-kanális.
Álomredőkön, sűrű téren át is

Kisilabizálom betűidet.
 Városok tűnnek. Természet helyén
 Hószínű pajzs – a nemlét ellensúlya.
 Más-más időket faragunk meg újra
 Mi: te meg én,

(Csak az erőnk s szerencsénk lenne sok!),
 Víz fodra újul így. Vagy pontosabban:
 Az űr. Hullám tör partra lankadatlan,
 S töröl mozgékony rajzot. Ablakok
 Négyszögei ragyognak feketén.
 A langyos lég álmunkban áthatolhat
 Rajtuk. Motor visszhangzik a toronyhad
 Mögül, s felém

Görgeti a napot. Megláthatod
 Gyakran, harang hogy imbolyog vakultan,
 S határtalan időköz messze surran,
 Míg tompán búgnak rá az alapok.
 Űtés remegtet homlokzatokat,
 S jelet cserél szomszédjával a bárka,
 S egymásnak lélek s kontinens kiált a
 Holdfény alatt.

A vitorlákhoz piszkos kód tapad.
 A nyirkos dokkban izzanak a sólyák.
 Nézed Thermopylét, ki láttad Tróját –
 Pajzs adatott neked. Köszikla vagy.
 A pillérek sziklára épített
 Fémívei a szelekbe fúródnak,
 Bár közelében csöndnek, csalfa szónak
 Mered köved.

Ránk bízva sorsunkat, te most
 Az emlékek síkjára lépsz, de minden
 Másodperc kettős, és kísérve minket
 A fény is megkettőzötten ragyog
 A körben, mely naponta szűkül itt.
 Apály. Homokban tócsák csillogása.
 Szemünk a pusztá parton meg se látja:
 Kő vagy ladik.

FORDÍTOTTA BAKA ISTVÁN

Gintaras Patackas 1979-es sárgaházi vécé-noktürn

JOSZIF BRODSZKIJNAK,
TOMAS VENCLOVA ÚTJÁN

I

Szevasz, Joszif! Hadd szorítok
mancsot veled, ki az Atlanti-óceán innenső partján dekkolok,
egy elmegyógyintézeti klotyón, a staubomat slukkolva.
Az ablakpárkányon agávén
levelei ütik a legyeket, mint órákat a kremlitornyóra.
Itt az idő nem huszonnégy órás napokból
áll, csak vízcsöpögésből. S csak a jegyzetfüzet vár még
sóváran a hírekre. Egy telepata meg egy hajdani tolvaj
búskomoran pizsamát stoppol.
Rácsok fonódnak ránk, mint Othello keze Desdemona nyakára.
S kinyíló harmadik szemünk a homlokon
a szülőházat látja,
amely paradicsommá lett, lefőzve még a Broadway díszleteit is.
A nemiség kioltva. Az asszonyiszagot pótló talon
a bádogtányéron ebédre hív.
A műtős vodkabűzével szellőként átsuhan
a folyosón, és nekem feldühödve azt ajánlja,
hogy puffantsam le már magam.

II

Brezsnyevi korszak.
A tévé gépfegyverként ad le sorozatokat:
képeit a termelési paradicsomnak,
hol gépek zúgnak. A hős munkabrigádok szavak-
ban teljesítik túl a tervet. Te meg a drótnélküli
telefonon mindegyiket anyjába küldenéd.
Az osztály nagyságája öltözik,
a váll-lapjára
pomádét kenve, begombolja fehér köpenyét.
Nagyvizit. A kretén-cohorsok sorban állva
tisztelnek. Minden oké, jelentem.
A gyilkos, aki megvesztegetéssel juthatott e házba,
mihelyt a hölgy kiment, vodkát vedelhet
megint a vécé-étteremben,
hol a ragasztó szaga terjeng.

III

Hát ott mizujs, Jozsif, Tomas?
 Jókor leléptetek ti még,
 csak irigyelhetlek benneteket. Én is állami ház
 falai közt imádkozom s tanulmányozom a gondolat-karatét.

Az élet itt csodás!
 Az ágyhoz kötnek néha még,
 hogy megtanuljak magam lenni bátran
 a szovjet Dante eme utolsó bugyrában.

Az élet itt csodás!
 Egy pótagdag borscsért masszírozom
 seprűmmel a folyosó derekát. Hisz a megmaradás
 művészete ott kezdődik, mikor már csikket kunyerálsz
 gazdagabb szomszédától. A tető megvéd a láztól,
 főleg, ha már húsz éve nincs más otthonom,
 s nem is lesz biztosan, amíg a sírba mászom.
 Mennyit kell várnom? Ki tudhatja, mondd!

Klausztrófóbiás rohamom olykor
 ablakhoz ültet, és ha kitárul a horizont,
 hogy mennyit érek, végre felfogom jól,
 s nem marsolok a szabadság felé vakon.

IV

Asztalra kártya csattan.
 A bubi dámát üti a király.
 Egy onanista pléd alatt a férfivoltát edzi halkán,
 s csillagködöt lövell
 látomásai mezejére, hol a Marxtól terhes Aphrodité-őzünő szökell.

A kéthúrú gitár
 jár kézről kézre. Énekelni egyelőre
 még nem tilos. A minimális
 szabadság-mennyiség, szabályzat által eszközölve,
 engedi a báméskodást, a kéz-láb mozgatót is.

S csoda történik:
 a víz megrészegít, akár az árpalé,
 s az úrhajóknak szalutálva mondok én újévi
 tószót a személtáda fedelén,
 ülve az elme-
 gyógyintézeti reteráton, és köznapian
 from tinéktek, Jozsif és Tomas, szonettjeimet én,
 melyeknek sokkal több keserve,
 mint amennyi epéje van.

FORDÍTOTTA BAKA ISTVÁN

Három szöveg

BENKŐ ATTILA

Fogadóiroda

Angolszász mintára végre-valahára megnyílt az első fogadóiroda Pesten. Csak erre várt Örvény Lajos, aki a legsötétebb években is fantasztikus fogadásokat kötött jó pár nagyokossal.

- Úgy tudom, önöknél bármire fogadást lehet kötni – szólította meg a pult mögött üldögélő egyik rókaképzű bukmékert.
- Valóban így van – válaszolt a rókaképzű, miközben végigmérte ügyfelét.
- Hát akkor fogadjunk, hogy nem fogadok.
- Uraságod, úgy látszik, a görög szofisták kései tanítványa.
- Na jó – mondta Örvény –, csak tréfáltam, de van egy komoly ajánlatom. Fogadjunk, hogy ön egy hét múlva nem lesz az élők sorában.

A rókaképzű remegő kézzel nyúlt a cigarettája után.

– Szóval egy hét múlva, december 12-én, kedden ön elhalálozik.

– Mire alapozza ezt a feltételezést, ha szabad kérdezni? – ocsúdott fel megdöbbenéséből a szemlátomást ideges emberke.

– Nézze, nem is tudom, de hiszen ez mellékes, talán jövőbe látó vagyok.

– S a halálom, az is mellékes? – próbált gúnyolódni a szerencsétlen bukméker, homlokát törölgetve.

– Hát szó, ami szó, önnek egyáltalán nem az, de hát én egy fogadó vagyok, nem pedig orvos. Ámde ha szükséges, nyugodtan írja be a szerződésbe, hogy merénylet áldozata lesz.

– Csak nem maga a merénylet? Vagy talán felbérelt valakit? – Fifti-fifti? Nem gondolja, hogy túl könnyű dolga lesz a nyomozóknak? Hiszen csak el kell olvasniuk a szerződést.

– Hát éppen ez az! Csak nem képzelem, hogy én akarom átsegíteni a túlvilágra? De fogadjunk, hogy nem fizet. Pedig némi honoráriumért hajlandó volnék önnek beszámolni egy beszélgetésről, amelynek véletlenül fultanúja voltam.

– Na most már elég! Takarodjon az irodából!

– Sajnálom, őszintén sajnálom, hogy ennyire felizgattam. Attól tartok, önöknek még sokat kell tanulniuk angol kollégáiktól.

S mint aki jól végezte dolgát, Örvény Lajos emelt fővel távozott az irodából.

Egyszínű sakk

Sötét sötéttel, világos világossal játszik. Egyesek szerint könnyebb, mint a vaksakk, de a harminckét színű sakknál, amelyet tarkasaknak is hívnak, valamivel bonyolultabb játék. Nagy előnye viszont, hogy félóra alatt akár tíz-husz játszmat is meg lehet nyerni, feltéve, hogy ellenfelünk rendre a saját figuráit üti le, vagy pedig a mi bábuinkkal akar lépni. Parázs vitákat elkerülendő, ajánlatos a figurák talpát feketére, illetve fehérre festeni. A téren ólálkodó kibicék elriasztására mindmáig nem találtak ki ennél jobb társasjátékot.

A távcső

A Szentatya nem osztotta az invízitorok véleményét, amely szerint nem érdemes belepillantani Galilei távcsövébe. Igaz, hogy a Biblia nem tesz említést a Jupiter holdjairól. De csupáncsak ördögi szemfényvesztés volna?

Magához rendelte a mestert.

– Nézzük csak, mit fedezett föl, kedves fiam – szólta a Szentatya a szegény tudóshoz.

Galilei, akit már meggyötört a sok kihallgatás, keserűen szabadkozott. De a jóságos Szentatya mindaddig nem nyugodott, amíg meg nem mutatta a fényes pontocskákat.

– Csakugyan ott vannak, de fürkészzük egy kicsit a Város környékét is – sóhajtott fel a Szentatya lejjebb eresztve a távcsövet. – Bizony, bizony ördögi találmány ez. Nézzen csak bele, kedves fiam. Látja azokat a távoli monstroomokat?

Bárhogyan erőlködött is, a tudós csak pislákoló fényeket látott.

– Bizony, mindannyian úgy járhatunk, mint Thales, aki addig fürkészte az ég csillagait, míg egy mély kútba nem zuhant – mondta a Szentatya szomorúan. – Mert ahol maga, fiam, csak mécseseket lát, én fekete füstöt okádó gyárkéményeket, tülekedő autócsondát és nyomorult, fuldokló munkásokat látok. Forduljon hát vissza, amíg nem késő.

Alighanem a Szentatya e víziójától rettent meg Galilei, amikor tanait visszavonta. S nem az inkvizíciótól való félelemben, ahogy a történészek állítják.

Bohumil Hrabal

BÁRTA ASZTALOSMESTER LOVA

MISS APRIL, Christian Morgensternnek van egy kis verse arról, hogy a professzor családjá az első emeleten épp vacsorázni készül, amikor dobogás hangzik fel a lépcsőházban, kitárul az ajtó, belép egy ló és azt mondja: Bárta asztalosmester lova vagyok, a mester üzeni, hogy kész az almárium... és aztán távozik... Kis idő múltán a professzor felemeli az ujját és azt mondja: Gyerekek, rendkívüli esemény tanúi voltunk...

Miss April, az Aranytigrisben ültünk, az Arany Prága valahogy olyan bánatos volt, az egyik tag megszólalt... Szóval egyszer s mindenkorra vége a sörivászatnak, az orvosom azt mondta, hogy a röntgen szerint úgy le van pusztulva a májam, hogy ő, mint orvos, már előre örül, hogy majd felboncolhat, hogy talán nekem van a lelepustultabb májam egész Közép-Európában... Alighanem áttérek a tejre... és így mindazonkon, akiknek az Arany Prágából ugyancsak ausz volt a májuk, egyszeriben ott volt a stigma, szűrni kezdett a jobb oldaluk, sőt kitapogatták magukon, s aztán egymáson, hogy a bordák alatt tényleg kitapintható a duzzadt máj és epe... s amikor jött Olda a zöld pincérkötényben, akkor az a képzőművész, akinek az orvosa már előre dörzsöli a kezét, hogy majd felboncolhatja, mi több, a doktor úgy oda volt az örömtől, hogy megfogadta, hogy frakkot húz arra a híres-nevezetes boncolásra ott a prospektúrán, szóval ez a képzőművész megszólalt: Olda, két deci tejet kérnék... és Olda úgy tett, mint akinek okádkodhatnékja van, és mondta... Nahát, én már kölyökkoromban sem ittam a tejet, pont azt fogok most itt csapolni... És az Arany Prága két másik tagja is felemelte az ujját és rendelt... Nekünk is két deci tejet, apró gyerekeink vannak... És mert az Arany Prága recesszisták, komédiások gyülekezete, hát végül mindenki két deci tejet kért... És kiáradt ciszternaként sorra rendelődtek a pohár tejek, és minden vendég, még ott hátul, a nagy agancs alatt is, ugyanazt rendelte: Kérnék két deci tejecskét... És a pincérek tenyerükkel a falnak támaszkodtak, és a csapos, Hulata úr a csapon lógva hányt a kis rózsaszín műanyag vödörbe, tényleg hányt, merthogy az orvosa szigorúan megtiltotta, hogy tejet igyon... És ekkor belépett Karel, a Hét angyal frakkos főpincére, szép szál, fess ember, kis bajuszkával és gyönyörű szemekkel, mint egy házasságszédelgő valamelyik amerikai filmből és szokása szerint az Arany Prága asztalához telepedett... Olda elé csúsztotta a habsapkás korsót és mondja: Ezek a marhák itt két-két deci tejet akarnak tőlem... És a Hét angyal főpincére baljával egyensúlyozva, jobbával magába döntötte a poharat, felállt, az ajtóban még visszafordult és felkiáltott... Egy perc múlva itt vagyok, ma Shirley Temple a vendégünk...

És aztán, Miss April, visszajött a Hét angyal fess főpincére és a karjában egy hatalmas kockát hozott és letette az asztal közepére, az Arany Prága elé, és a műanyag burokban húsz liter tej tündöklött és Karel főúr mondta... Ezt vételezzük, merthogy nagy forgalmú üzlet vagyunk... és felnevetett és visszament, hogy fel szolgáljon az asztalnál, amelyet az Egyesült Államok nagykövet asszonya foglaltatott...

Miss April, most majd megérti, miért idéztem Önnek, ahogy az első emeletre, a professzor úr vacsorázó családjához feldobog a ló és azt mondja... Bárta asztalos lova vagyok... és ahogy a professzor úr kisvártatva kijelenti... Gyerekek, rendkívüli esemény tanúi voltunk... Csönd volt az Aranytigrisben, a vendégek ujjukkal bátortalanul meg-megérintették azt a fehér tömböt, amely rezgett s aztán visszatért eredeti helyzetébe, mint mikor ujjukkal megérintik egy dús idomú asszony keblét, a matematikusok kapásból kiszámolták, hogy húsz liter tej egy több mint húsz centiméter élű műanyag kockát tölt ki, hogy az a húsz liter magas zsírtartalmú tej voltaképpen négy méter sörnél, azaz negyven kriglinél is több, ám ha valaki áttörné a műanyag falat, hát az a tejáradat nemcsak hogy szétömlene mindannyiunk ölébe, de elhőmpölyögne a söntésen túlra s még tovább... A Tigris főnöke, Hulata úr elképzelte, hogy az a tej befolyna minden kis hasadékbba, minden szegélyléc mögé, és hogy... az ilyen tej még egy hónap múlva is bűzlik, elég, ha odahaza felborítanak egy pohár, egy üveg tejet, csak egy féllitereset, és azt a savót még egy álló hónapig érezni... és Olda dühöngött és fel akarta emelni a fénylő, érintetlen tejekockát, de az megbillent és azzal fenyegetett, hogy kiszakad... és Hulata csapos két kézzel dirigált: Hagyd békén, kész özönvíz lenne... És így, Miss April, ott tün-

döklött az Aranytigrisben az a kocka, a kocka, amelyet csak Josef Šima tud beleállítani a tájba, akaratlan happening volt ez, a sorra érkező turisták fényképezőgépjüket kattogtatták és rendkívüli esemény tanúi voltak... az Aranytigris minden vendége döbbenten meredt az Arany Prága asztalára, mint amikor a Smícho-
von ámultak-bámultak a járókelők, hogy a tegnap még zöld tank ma már rózsaszín, úgy ragyogott az a moz-
dulatlan tejkocka, és nálam volt egy nejlonszatyor és azon egy szép szemű tehén képe, ilyen szeme csak
Áprilkának van, ezt a szatyrot New Yorkból hoztam, az Andy Warhol-kiállításról, ahol az előcsarnokot
több száz ilyen, pop-art plakát formájában készült tehénportré díszítette, merthogy a homéroszi istennők-
nek gyönyörű tehén szemük volt... tehén szeműek voltak... Andy Warhol tehenei az akrilfestékekből kike-
vert rózsaszín háttér előtt, egyébként az akrilrózsaszín, ez Andy Warhol színe, mint ahogy a Campbell-leve-
sek pléhdobozai Andy rejtjelei, mint ahogy Prága városának tejüzemei húszliteres kockákban fuvarozzák
szét a tejet... És Hulata úr e kocka láttán szelíden okádintgatott a rózsaszín műanyag vödörckébe és a húsz
liter tej még mindig ott állt a Tigrisben az asztalon... És én annak a tejkockának a szívében egyszerre csak
megpillantottam Áprilkát, úgy lebegett ott, mint aranyhalacska az aszpikban, a zselében... ott volt, mint
amikor először érkezett meg Prágába, kis kék hátizsákkal a hátán, itt állt előttem, ennél az asztalnál és
megkérdezte tőlem s rögtön válaszolt is rá... Maga Hrabal úr? Maga! Az én nevem pedig April Gifford és
azért jöttem, hogy meghívjam a Ropogósra Egybesült Államokba... az egyik vendég, hogy megtörje a tej-
kockabámulás kínos csöndjét, megszólalt... Érdekes, Kaliforniában a tehének inkább szomjan döglenek,
mintsem hogy tejet igyanak. És én ültem és bámultam bele az átláthatatlan tej csöndjének kellős közepébe,
a metszéspontban Áprilka lebegett, aki lasszóval vonszolt végig az amerikai egyetemeken, egészen Kalifor-
niáig, egészen San Franciscóig, és most Szibillaként lebegett a tejben, itt a Tigrisben, Szibillaként, akit Eli-
ot az uborkásüvegben látott lebegni, és amikor a fiúk rákiáltottak: Mit akarsz, Szibilla? hát azt felelte...
Meghalni... De Áprilka mosolygott rám a tejes tömb szívéből és azt mondta... Hogy van, Hrabal úr? Ha
egyszer eljön a bostoni egyetemre, vegyen egy esernyőt, mert Bostonban folyton esik... És Olda és Bohus
hozták a poharakat és nagy óvatosan az Arany Prága vendégei elé tolták őket, a képzőművész újfent arról
mesélt, hogy kész a mája és mennyire örül az orvos, hogy majd felboncolhatja és hogy erre az alkalomra
frakkot húz, amin ott lesz a Klement Gottwald-érdemrend meg az Állami Díj is... és a vendégek félrehúzó-
d-
tak az útból és belépett a Hét angyal magas, elegáns, frakkos főpincére, Olda odanyújtott neki egy korsót,
ott állt ez a parádés frakkman a tejkocka mellett, lehunyta a szemét és lassan, szertartásosan kortyolt a
sört... és a vendégek nem merték megszólítani, nehogy kiszakadjon az a műanyagburok... és a főnök úr le-
tér-
delt, összekulcsolta a kezét és rimánkodott... Karel, az isten szerelmére, kapsz tőlem egy méter sört, de
vidd ezt innen, az isten szerelmére, Karel, kapsz még egy másikat is, ráadásnak, csak ezt vidd innen... És a
Hét angyal főpincére azt mondta... Ha ragaszkodik hozzá... és lehajolt az a frakkos óriás és könnyedén meg-
em-
elintette azt a cirka húsz liter tejet, Hulata főnök úr félrehessegette a vendégeket, rugdosta őket, csak-
hogy már kinn legyen az a kocka, de még ott sem lélegzett fel... törte az utat és a frakkos főpincér vitte azt
a húsz litert, meg-megroggyant a térde, de a turisták álmélkodása és fényképezőgépeinek kattogása közepet-
te szerencsésen elfuvarozta a Hét angyalig és ott betette a hűtőboxba. Áprilkával egyetemben. Őrá gondol-
lok itt a Tigrisben... Mert Bárta asztalosmester lova vagyonok...

Post Scriptum

MISS APRIL, a Nemzetgyűlés délelőtti üléséről kivonult húsz képviselő és a Realista színházban húsz, rózsaszín festékkel teli vödört, húsz ecsetet vételeztek, felhúzták az előkészített overállokat, a hátukon a NGY virított, mint ahogy a Forma-1 Nagydíjain a szerelőkön ott a cég neve... És a húsz képviselő útnak
indult a már megint zöld tankhoz és addig festegették, mázolgatták, míg újra rózsaszín nem lett, míg újra
rózsaszínen nem ragyogott a kertek zöldjében... és ez a két szín, a fák és bokrok zöldje meg a rózsaszín
annyira harmonizált, nekem az volt a benyomásom, hogy senki más nem tudná így kikeverni akrilfestéké-
vel, csak Andy Warhol, aki pontosan ezt a rózsaszínt szerette és mindig ezt használta kiegészítő színnek Liz
Taylor és Kennedy asszony és Marilyn Monroe mögé... ez a rózsaszín mutatta meg első ízben, milyen szépek
tudnak lenni a kertek, amikor harmonizálnak a színek... És így a húsz képviselő akaratlanul is folytatója
lett Andy Warhol pop-artjának, pont úgy, mint amikor a Sztálin-szobor helyébe egy prágai képzőművész
egy gigantikus metronómot állított, Calder kinetikus művészete mintegy helikopterrel szállítatott át a
Moldva fölött, és most a rezgő órarugó ritmusában, a Sztálin-kultusz gigantikus törlőjeként jár ide-oda egy
vörös kockán... Először zöld, aztán rózsaszín, majd megint zöld... és végül megint rózsaszín... Mi ez, Áprilka?
Rózsás rét a smíchovi kaszárnyák ellentétéként hegeli értelemben... Rózsá... Mégsem rózsá – tehát mégis
rózsá... Rózsás rét

Kersko. Schmouly, a cirmos három cirmos macskakölyköt tett le a kapu elé. Szombat, 1991. május 19.

AZT A SKRIZOFRÉN MINDENÉT

MISS APRIL, az Aranytigrisben a kis szarvasagancs alá besétált Zúmr úr, a filozófia doktora, mosolygott és letelepedett és fellapozott egy könyvecskét... Figyeld csak, van itt neked valami... Schopenhauer írja, hogy a sünök, amikor hideg van, hát összebújnak, hogy felmelegedjenek, és közben megsebzik egymást... ezt a múlt században írta Arthur... csak hogy manapság a csehek és szlovákok viselkednek így...

Miss April, mondom Pepík Zúmrnak, az Irodalmi Újságban van egy cikk Amostól, amiben Amos azt állítja, hogy Arthurnál olvasott valami hasonlót... hogy volt egyszer egy sündisznócsapat, fázva fáztak, mert a telek tele volt, és mivelhogy fáztak, össze akartak bújni. De nagyon szenvedtek, ahogy egymáshoz simultak. Így aztán megint elhúzódtak egymástól... De akkor persze megint fáztak. Úgyhogy megint összevackolódtak és újfent fájdalmat okoztak egymásnak... Ilyen az élet ritmusa... mondom... és magának, Miss April csak azért mesélem ezt, hogy megértse, hogyan is van ez köztünk, csehek és szlovákok között...

Miss April! Én a Klement Gottwald állami díj kitüntetettje vagyok... de! Hogy megértse történelmünk ritmusát... Szóval, amikor Klementet beiktatták elnöknek, a Te Deumot játszották neki a Szent Vitus-székesegyházban, a misét pedig maga Beran érsek szolgáltatta, hogy a kommunista Klement be legyen biztosítva... és amikor tavaly Václav Havelt iktatták be elnöknek, hát a Szent Vitusban megint a Te Deum zengett, a misét pedig Tomášek bíboros celebrálta... így hát kikézbessítettek a mennyekbe a táviratok, a kommunista Klementtől éppúgy, mint Václavtól... és engem ennek az államnak mindkét feje megáldott...

Miss April, amikor azokban a maguk Ropogósrá Egybesült Államaiban voltam, aminek a lobogóján annyi csillag van, ahány állam, hát ott a Cseh Klubban csak csehek voltak, pedig azt Masaryk elnök úr Csehszlovák Klubnak kapta Amerikától... A szlovákok tavalyelőtt nem jártak abba a klubba, volt egy másik éttermük, abban érezték otthon magukat... Az Aranytigrisben meg a Kanadai Klubról kaptam felvilágosítást, hogy oda viszont csak szlovákok járnak, esküdözött égre-földre az a fiatalember, aki öt évig tanult Torontóban, hogy az ottani Szlovák Klubban felirat lóg... Cseheknek tilos a belépés... Két sün, amikor meglev van, sündisznógomoly, amikor fagy...

Miss April, mondja meg Áprilának, hogy ez a mi köztársaságunk szétmegy, hogy *Itio in partes* lesz, mint a vesztfáliai béke után, hogy ráadásul Morvaország, a kedves Morávia is önállósodni akar, és így bekövetkezett az, amit olyan szépen fogalmazott meg Kňažko, Szlovákia külügyminisztere... A szépségtapas, a kötőjel, amely bennünket, cseheket és szlovákokat összekötött, most kettéválaszt, esetleg Morvaországgal együtt szétharmadol, valahogy úgy, mint amilyen a Confederatio Helvetica, mint amilyen a Svájcból érkező kocsik jele... A kantonok, amelyek több mint hatszáz éve kötik össze az olaszokat és németeket és franciákat, a hatszáz év alatt ezek a népek háborúból háborúba tántorogtak, ahol nemhogy pataokban, de tengerben áradt a vér... És a mi szép playboyunk, Kňažko, az, aki mindig olyan tökéletesen elegáns és jól öltözött tud lenni, rátalált a mondatra, amely megfelel gondolkodásának és szemléletének... Csakis a szépségtapas tartja egybe a cseheket és szlovákokat.

Miss April, a cicáim átvészelték a telet, képesek voltak egymásra stószolódni, mint a sünök, az egyetlen, aki meghűlt, Narancs volt... üldögél a melengető napsütésben, délelőttönként feltelepszik a kis erkélyre vezető hetedik lépcsőfokra és köhög és köhög, alighanem több tüdőgyulladásra esett át... nem hagyja, hogy megsimogassam, így hát csak állok előtte és hallgatom, hogyan harákol az öreg ingaóra, már nem ad úgy magára, mint Kňažko külügyminiszter, aki oly nagy gondot fordít a külsejére, mintha Budapestről vagy Bécsből való lenne.

Végül aztán visszajött Cassius, a kedvenc kiskandúrom, Cassius... elgyötörten állított haza egy nőstény társaságában, de most üldögél a kerítés mögött, onnan figyel engem meg a többi macskát, akik már megtűrik... ám Cassius, az, aki a mellkasomon heverészett és a nyaklánccal játszadozott, többé nem jön oda hozzám, csak a bokorból jelzi, hogy jönne, de az ő emigrációja ott a szeméttelen úgy megviselte, hogy örül, hogy itthon lehet, hogy láthat engem a kerítésen és bokron át és hogy beéri ennyivel... éppúgy beletartozik hát abba a mi Confederatiónkba, mint a többi kismacska, akik ott járkálnak köröttem, de vigyázat! kéznýtásnyira, egy méternél nem közelebb, csak Szerencséske sétafikál az asztalon és paskol a mancsocskájával, sőt odahajol hozzám és pusztít ad... és Cassius ott ül a kerítésen túl, a szomszédoknál, lát engem, de a tekintete még mindig rettegő attól az emigrációtól, mégis... hozzánk tartozik, tán egy idő múltán rendeződnek bonyolult kapcsolataink, helyreáll a *restitutio in integrum*... de az isten szerelmére, miért kellene egymást a tenyerünkön hordozni, miért kellene unos-untalan hűségnyilatkozatokat tennünk, nekem elég, ha a távolból, ha kéznýtásnyiról rám nevetnek és örömlükben bukfencet hánynak...

Kedves Miss April, hallottam, hogy az amerikai írók utálják az Írószövetséget, hogy mindegyikük má-

sutt él, egymástól nagy-nagy távolságra, hogy Robinson Jefferst és Hemingwayt sok ezer mérföld választotta el... és ez így van rendjén, és közben légipostán szerették egymást... amerikaiak voltak... kozmikus konföderáció. Világpolgárok voltak, és közben tudták, hol az otthonuk, úgy, mint Cassius... A szellem szépségtapasztalata...

Miss April, szívesen idézem fel, olyan régen volt már, sajnos réges-régen... Abban az 1964-es évben alakítottunk ki baráti kapcsolatot a Szövetségi Köztársasággal... A müncheni Leopold Színházban tartottam előadást, aztán az Írószövetséget képviselő írók meghívást kaptak Fähr úrtól, aki tudott csehül és valamikor koncentrációs táborban volt, hogy a Börsenverein kiállítja nekünk a repülőjegyet meg egy nagy összegre szóló váltót, hogy mindegyikünk szétnézhesen a Szövetségi Köztársaságban, ott, ahol kedve tartja... Így Nora Fried Kasselban, hogy felkutassa zsidó őseit... én Rundfahrt Gebiet és megszállni Meschedében, a Von Korf Hotelben... František Hrubín pedig, hogy szívesen elrepülne Hamburgba és lefotografáltatná magát a kirakatokban üldögélő, félig felöltözött szép kisasszonyokkal. Fähr úr megrémült. Maga, František, maga, aki azokat a bárszorongó gyerekvesszőket írja? A kurvákkal? De František nem tárgyalt, hogy már gyerekkora óta erről ábrándozik... a szépséges pucér kisasszonyokkal a Reeperbahn utcában és a kirakatokban kurvák... És maga, Vlado Mináč, maga, a nagy partizán? És Vlado Mináč kerek perccel kijelentette... én oda akarok menni, ahová František... a kurvákhoz... így hát Vlado Mináč és František lefotografáltatták magukat a pucér kisasszonyokkal, avagy kurvákkal a kirakatban, amivel is lerakták a csehek és szlovákok közti megértés alapjait, és utat mutattak a jelen kornak, ahogy a hajdani bokszolónak és jelenlegi miniszterelnöknek, Mečiarnak, meg hogy a hajdani drámaírónak és jelenlegi elnöknek, Václav Havelnek is, hogy mindkettőjüknek el kellene repülniük Hamburgba és ott lefotografáltatni magukat a kirakatban, amint baráti beszélgetésbe merülnek a pucér kisasszonyokkal, avagy kurvákkal, imígyen cserélvén ki nemcsak Közép-Európa, de az egész világ, az összes fél számára hasznos tapasztalataikat... és Brünnből kellene együtt repülniük... és így helyükre kerülhetnének azok a bizonyos szépségtapasztalatok, ahogy találóan mondta Kňažko úr, Szlovákia követe, a mindig elegánsan öltözött kiváló színész... Sapristi... azt a skrizofén mindezt... ahogy Marysko úr, az én megboldogult és mégis élő-eleven barátom mondaná...

Post Scriptum

Olvasom az újságban, hogy V. Havel az ősszel ellátogat az USA-ba.

Miss April, ámbátor T. S. Eliot Átokföldje úgy kezdődik, hogy April is the cruellest month... Április a legkegyetlenebb minden hónapok közül... De! Semmi akadály, hogy ősszel, amikor szirmot bontanak a dália, Áprillikával ellátogassanak a központba... Prágába, a világ kirakatába.

Kersko, 1991. április 19.

In articulo mortis

FORDÍTOTTA V. DETRE ZSUZSA

Mese az író úrról és az olvasóról

SPIRÓ GYÖRGY

BARÁTOM, A LENGYEL KÖLTŐ MESÉLTE, HOGY VAN NEKI EGY SOKAT OLVASÓ IFJÚ BARÁTJA, AKI SÁNTA, MERT GYEREKPARALÍZISE VOLT VALAHA, EZÉRT IS KAPOTT RÁ AZ OLVASÁSRA. TÖRTÉNT '68 NYARÁN, HOGY A SÁNTA IFJÚ BÉKÉSEN OLVASGATOTT VARSÓBAN, AMIKOR A RÁDIÓ BEMONDTA, HOGY BEVONULTUNK CSEHSZLOVÁKIÁBA. A SÁNTA IFJÚ FELHÁBORODOTT, A KÖLTŐ HAVERHOZ SÁNTIKÁLT SIETVE, ÉS FELSZÓLÍTÁ, MENNÉNEK AZONNAL CSEHSZLOVÁKIÁBA, AZ OTTANI ELLENÁLLÁSHOZ CSATLAKOZANDÓ.

A LENGYEL KÖLTŐ VALAMI OKBÓL VONAKODOTT, ÍGY HÁT A SÁNTA IFJÚ EGYEDÜL VÁGOTT NEKI AZ ÚTNAK.

FELÜLT A VONATRA, DE AZ CSAK A HATÁRIG SZÁLLÍTOTTA. LESZÁLLT AZ IFJÚ, SÁNTIKÁLT EGY SORT, ÉS MONDTA A LENGYEL HATÁRŐRÖKNEK, HOGY MEGY A BARÁTI CSEH NÉPET MEGSEGÍTENI. TANAKODTAK A LENGYEL HATÁRŐRÖK, AZTÁN TOVÁBBENGEDTÉK. A CSEH HATÁRŐRÖK KÖVETKEZTEK. A SÁNTA IFJÚ KÖZÖLTE, HOGY ŐKET JÖTT MEGSEGÍTENI. TANAKODTAK A CSEH HATÁRŐRÖK, AZTÁN ADTAK NEKI PÉNZT, HOGY FELSZÁLLHASSON A PRÁGAI VONATRA.

LESZÁLLT A SÁNTA IRODALOMBARÁT PRÁGÁBAN, KIBICEGETT AZ ÁLLOMÁS ELÉ ÉS SZÉTNÉZETT, MERT OTT MÉG SOSE JÁRT. VOLTAK AZ ÁLLOMÁS ELŐTT TANKOK SZÉP SZÁMMAL, MEG VOLTAK SZOVJET KATONÁK, NA ÉS VOLTAK CSEH JÁRÓKELŐK, AKIK JÁRTAK-KELTÉK, MENTEK A DOLGUKRA. A SÁNTA LENGYEL IFJÚ MEGSZÓLÍTOTT EGY CSEH JÁRÓKELŐT, KÉRDEZVÉN, HOL TALÁLJA A CSEH ELLENÁLLÁS KÖZPONTJÁT. AZ ILLETO ELGONDOLKODOTT, DE BÁRMENNYIRE TÖRTE IS A FEJÉT, NEM TUDTA. AKKOR A SÁNTA IFJÚ MÁSOKAT IS MEGKÉRDEZETT, ÁLLTAK KÖRÜLÖTTE SOKAN ÉS TANAKODTAK, HOL IS LEHET A CSEH ELLENÁLLÁS KÖZPONTJA, DE NEM TUDTA KÖZÜLÜK SENKI. A SÁNTA LENGYEL IRODALOMRAJONGÓ ERŐSKÖDÖTT, HOGY MÁRPEDIG OLYANNAK KELL LENNIE. INGATTÁK A FEJÜKET A CSEH JÁRÓKELŐK, AZTÁN MEGKÉRDEZTÉK, ISMER-E VALAKIT PRÁGÁBAN.

HOGYNE, FEELTE A LENGYEL IRODALOMBARÁT, HRABAL URAT KITŰNŐEN ISMEREM. HÁT AKKOR MENJEN EL HOZZÁ, AJÁNLOTTÁK, HÁTHA HRABAL ÚR TUDJA, HOL VAN A CSEH ELLENÁLLÁS KÖZPONTJA.

DE A CÍMÉT A SÁNTA IFJÚ NEM TUDTA. KÉRDEZGETTÉK AKKOR A CSEH JÁRÓKELŐK A TÖBBI CSEH JÁRÓKELŐT, NEM TUDJÁK-E VÉLETLENÜL, HOL LAKIK HRABAL ÚR, AZ ÍRÓ. ÉS VÉGRE AKADT VALAKI, AKI TUDTA, ÉS A SÁNTA LENGYEL IRODALOMBARÁTOT ODA EL IS VEZETTE.

BELÉPTÉK A LAKÁSBA, HRABAL ÚR A PADLÓN ÜLT SOKAK TÁRSASÁGÁBAN, ÉPPEN SÖRT VEDELTEK. MONDTA A CSEH JÁRÓKELŐ HRABAL ÚRNAK, HOGY MEGHOZTA EGY BARÁTJÁT. FELNÉZETT A KORSÓK KÖZÜL HRABAL ÚR, ÉS AZT TALÁLTA MONDANI, HOGY Ő A VENDÉGET MÉG SOSE LÁTTA. PERSZE HOGY NEM, HÚZTA KI MAGÁT A SÁNTA LENGYEL IFJÚ, DE ÉN HRABAL ÚRNAK MINDEN MŰVÉT OLVASTAM, ÚGYHOGY ÉN MAGÁT, HRABAL ÚR, ISMEREM. ÉS ELŐADTA JÖVETELÉNEK CÉLJÁT, MÁRMINT HOGY JÖTT A CSEH NÉPNEK BARÁTI SEGÍTSÉGET NYÚJTANI, ÉS FELETTÉBB ÖRÜL, HOGY ELVEZETTÉK A CSEH ELLENÁLLÁS KÖZPONTJÁBA.

HRABAL ÚR, HÍRLIK, FELVIDULT. GYERE, FIAM, MONDTA, IGYÁL.

ÉS OTT IVOTT A SÁNTA LENGYEL IRODALOMBARÁT HÁROM NAP, HÁROM ÉJJEL HRABAL ÍRÓ ÚRNÁL A CSEH ELLENÁLLÁS KÖZPONTJÁBAN, ÉS AZTÁN ADTAK NEKI PÉNZT, HOGY VARSÓBA VISSZAUTAZHASSON, KIKÍSÉRTÉK AZ ÁLLOMÁSRA, FELTETTÉK A VONATRA ÉS HOSSZAN INGETTEK UTÁNA.

Észrevételek

LUDWIG WITTGENSTEIN

[1929]

AZ EMBERI TEKINTET sajátossága, hogy a dolgokat értékkel tudja felruházni; mindenesetre akkor már többre is kerülnek.

HAGYD CSAK BESZÉLNI a természetet, és csupán egyet tudj a természetnél magasabbnak, de nem azt, amit mások gondolhatnának.

A TRAGÉDIA ABBAN ÁLL, hogy a fa nem hajlik, hanem törik. A tragédia valami nemzsidó. Mendelssohn alighanem a legkevésbé tragikus komponista.

MINDEN REGGEL mindig újra át kell hatolni a holt kavics-törmeléken, hogy az eleven, meleg csírához elérjünk.

A TELI FILOZÓFIAI HÁTIZSÁKOMMAL csak lassan tudok felfelé kapaszkodni a matematika hegyén.

MENDELSSOHN nem csúcs, hanem fennsík. Angolossága.

SENKI SEM GONDOLHAT az én számomra egy gondolatot, mint ahogy senki sem teheti a fejemre a kalapomat, csakis én.

AKI ÉRTŐN HALLGATJA egy gyerek bömbölését, az tudja, hogy másféle – félelmetes – belső erők szunnyadnak abban, mint általában vélik. Mélységes düh, fájdalom és rombolásvágy.

MENDELSSOHN OLYAN, mint az az ember, aki csak akkor vidám, ha nélküle is mindenki az, vagy aki csak akkor jó, ha körötte is jó mindenki, nem olyan azonban, mint a fa, amely szilárdan áll, ahogyan áll, történi körülötte bármi. Én is ilyen vagyok, én is erre hajlok.

EGY BIZONYOS HÜVÖSSÉG az eszményem. Templom, amely környezetül szolgál a szenvedélyeknek, ám anélkül, hogy közbeszólna.

GYAKRAN ELGONDOLKODOM rajta, hogy az én kultúr-eszményem új, vagyis korszerű-e, vagy még a Schumann idejéből való. Ugy látom, hogy legalábbis ennek az esz-

ménynek a folytatása, de nem az a folytatása, ahogy ez az eszmény akkor ténylegesen folytatódott. Tehát a 19. század második fele kizáródott belőle. Meg kell mondanom, hogy ez tisztán ösztönszerűen alakult így, s nem valamiféle meg-gondolás eredményeképpen.

HA A VILÁG JÖVŐJÉRE GONDOLUNK, mindig azt a helyet látjuk, ahová a világ eljut majd, ha továbbra is ugyanígy halad tovább, ahogyan most haladni látjuk, és nem gondolunk arra, hogy a világ nem egyenesen halad, hanem kanyarog, és állandóan változik az iránya.

AZT HISZEM, HOGY A JÓ OSZTRÁK MINŐSÉG (Grill-parzer, Lenau, Bruckner, Labor) különösen nehezen érthető. Bizonyos értelemben minden másnál szubtilisabb, és az igazsága soha nem a valószínűség oldalán áll.

AMI JÓ, egyúttal isteni is. Különös, de ezzel össze is foglaltam az etikámat.

CSAK A TERMÉSZETFELETTI fejezheti ki a Természetfelettit.

Az embereket nem lehet a jóhoz elvezetni; az embereket csupán valahová lehet elvezetni. A jó a tények terén kívül fekszik.

[1930]

EGYSZER, S TALÁN JOGGAL, ezt mondtam: A korábbi kultúra romhalmazzá, végül egy rakás hamuvá omlik, de a hamu fölött szellemek lebegnek majd.

A JÓ ÉS A ROSSZ ÉPÍTÉS ma abban különbözik egymástól, hogy a rossz minden kísértésnek megadja magát, a jó viszont ellenáll nekik.

A MŰALKOTÁS organizmusában mutatkozó lyukakat szalmával igyekeznek betömni, ám hogy a lelkiismeretüket megnyugtassák, a legjobb szalmát használják.

A DOLGOK közvetlenül itt állnak a szemünk előtt, semmiféle fátyol nem borítja őket. – Itt válik el egymástól vallás és művészet.

[Előszó gyanánt:]*

EZ A KÖNYV azoknak íródott, akik rokonszenveznek szellemével. E szellem, így hiszem, elűt az európai és amerikai civilizáció fő irányvonalának szellemétől. E civilizációnak a korunk iparában, építészetiében, zenéjében, fasizmusában és szocializmusában megnyilvánuló szelleme a

Vermischte Bemerkungen. Illesse hálás köszönet a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen, amelynek támogatása ezt a fordítást számomra lehetővé tette. – Kertész Imre.

* A Philosophische Bemerkungen (Filozófiai észrevételek) ki-nyomatott előszavának egy korábbi fogalmazványa.

szerzőnek idegen és ellenszenves. Ez nem értékítélet. Nem mintha azt, ami ma építészetnek adja ki magát, építészetnek hinné, és nem mintha nem a legnagyobb gyanakvást táplálná az iránt (anélkül, hogy értené a nyelvét), amit modern zenének hívnak, ámde a művészetek eltűnése nem igazolja a kor emberiségét sújtó ítéletet. Mert az eredeti és erős természetek a művészettől ma egyszerűen más területek, más dolgok felé fordulnak, és az egyén értéke kifejezést nyer valahogyan. Persze nem úgy, mint valamely nagy kultúra idején. A kultúra, akár egy nagy szervezet, mindenkinek, aki beletartozik, kijelöli a helyét, ahol azután az Egész szellemében munkálkodhat, és hatóerejét jogosan méri az Egész szellemében elért eredményein. A kultúrán kívüli korban azonban szétforgácsolódnak az erők, és az egyén energiáit ellentétes erők és súrlódási ellenállások emésztik föl, úgyhogy nem a befutott pálya hossza fejezi ki, hanem talán csak a forráság, amit a súrlódási ellenállások leküzdése során fejleszt. Ám az energia megmarad energiának, és így ha a kor nyújtotta színjáték nem is egy nagy kultúra kialakulását tárja elénk, amelyben a legjobbak egyazon nagy célért munkálkodnak, hanem csak egy tömeg jóval érdektelenebb színjátékát, amelynek legjobbjai csupán magáncélokért küzdenek, azért ne feledjük, hogy ez nem a színjátékon múlik.

Bár ennyire világos előttem, hogy egy kultúra eltűnése nem egyszersmind az emberi értékek, csupán ezen értékek kifejezőeszközeinek az eltűnését jelenti, tény, hogy az európai civilizáció irányvonalát mégis rokonszenv nélkül szemlélem, és megértés híján a céljai iránt, ha ugyan vannak céljai. Így hát tulajdonképpen csak a világ különféle zugai-ban szétszórta élő barátaim számára írok.

Hogy azután a tipikus nyugati tudós megért vagy értékel-e, énnekem közömbös, hiszen az írásaim szellemét nem érti. Civilizációnk a „haladás” szó jellemzi. A formája a haladás, s nem valamely tulajdonsága az, hogy halad. Tipikusan konstruáló civilizáció ez. Abban áll tevékenysége, hogy mind bonyolultabb struktúrát építsen fel. És a világosság is csupán ezt a célt szolgálja, s nem öncél. Nálam viszont a világosság, az áttekinthetőség öncél.

Engem nem az érdekel, hogy felhúzzak egy építményt, hanem az, hogy áttekinthetően magam előtt lássam egy lehetséges építmény alapjait.

Céлом tehát más, mint a tudósoké, és gondolkodásmódom különbözik az övékétől.

MINDEN LEÍRT MONDATOM mindig már az Egészre veti a szemét, tehát mindig ugyanarra, s így akárha egy tárgy látképei lennének, különböző nézőszögekből szemlélve.

EZT MONDHATNÁM: Ha a hely, ahová el akarok érni, csupán létráról lenne megközelíthető, akkor feladnám, hogy elérjem. Mert ahová valójában el kell érnem, az a hely ott kell legyen, ahol vagyok már.

AMI CSAK LÉTRARÓL elérhető, az nem érdekel.

1931

E VILÁGBAN (az enyémben) nincs tragikum, s ezáltal nincs benne az a végtelenség sem, amit éppen a tragikum hoz létre (az eredményeképpen).

ÚGYSZÓLVÁN MINDEN FELOLDHATÓ a világ éterében; hiányzik a szilárdság, a keménység.

VAGYIS keménység és konfliktus nem valami nagyszerű dologgá válik, hanem hibává.

HA AZT MONDOM, hogy könyvem egy kicsiny olvasói körnek szánom (ha ugyan körnek nevezhető ez), nem azt akarom vele mondani, hogy e kör, felfogásom szerint, az emberiség elitje, ám ők azok, akikhez szólok, akikhez fordulok (nem azért, mert másoknál jobbak vagy rosszabbak, hanem), mert ők az én kultúrköröm, mintha a honfitársaim lennének, szemben a többiekkel, akik nekem idegenek.

MONDHATOM-E, hogy a drámának saját ideje van, mely idő nem a történelmi idő egy szelete? Azaz beszélhetek korábbi és későbbi időről a darabon belül, ám a kérdésnek, hogy az események, mondjuk Caesar halála előtt vagy után történnek-e, *semmi értelme*.

TELJESÍTMÉNYED nem jelenthet többet másoknak, mint tenmagadnak.

AMENNYIBE NEKED KERÜLT, annyit fognak fizetni érte.

PUSZTASÁG A ZSIDÓ, melynek vékony körétege alatt azonban a szellem és a lélek folyékony-tüzes lávatömege forrong.

GRILLPARZER: „Mennyire könnyeden mozgunk a nagy dolgok közt, nagy távolokban, mennyire nehezen megragadható, ami közeli, ami egyedi...”

MILYEN ÉRZÉSSEL élénk, ha sosem hallottunk volna Krisztusról?

A sötétben való elhagyatottság érzésével?

És ettől az érzéstől csak a gyermek módján szabadulunk, aki szintén nem érez így, ha tudja, hogy van vele még valaki a szobában?

A VALLÁS MINT ŐRÜLET a vallástalanságból keletkezett örület.

KORZIKAI BRIGANTIK FÉNYKÉPEIT nézegetem, s közben ezt gondolom: ezek az arcok túl kemények, az enyém viszont túl lágy ahhoz, hogy a kereszténység ráírhasa jegyeit. Szörnyűség elnézni a brigantik arcát, és mégis: biztos, hogy ők sem állnak távolabb a jó élettől, csupán ők ugyanennek az életnek valamely másik oldalán üdvözülnek, mint én.

EGY KOPERNIKUSZ, egy Darwin érdeme nem egy igaz elmélet, hanem egy termékeny, új nézőszög felfedezésében rejlik.

AZT HISZEM, HOGY GOETHE valójában a színeknek nem valamely fiziológiai, hanem pszichológiai elméletére akart rábukkanni.

GYÖNNI már az új élet részeként kell.

MINDIG CSAK „FÉLIG SIKERÜLTEN” fejezem ki, amit ki akarok fejezni. Sőt még félig sem, talán csak tizedrészen. Ez mégis csak mond valamit. Amit írok, az sokszor csak „motyogás”.

A ZSIDÓ „ZSENI” legföljebb szent. A legnagyobb zsidó gondolkodó is legföljebb tehetséges. (Pl. én.)

Azt hiszem, van némi igazság abban, ha azt gondolom, hogy gondolkodásom csupán reprodukatív. Sosem fedeztem föl valami új irányt, mozdulatát a gondolatnak, azt mindig valaki más szabta meg nekem. Mindössze nyomban szenvedélyesen megragadtam és felhasználtam a magam derítő- és tisztítóműhelyében. Így hatott rám Boltzmann, Hertz, Schopenhauer, Frege, Russell, Kraus, Loos, Weininger, Spengler, Straffa. Felhozhatjuk-e a zsidó reprodukivitás példaként Breuert és Freudot? – Én új hasonlatokat találok fel.

Amikor annak idején Drobil számára a fejet mintáztam, az ösztönzés lényegében akkor is a Drobil műve volt, az én munkám megint csak a tisztázásból állt. Azt hiszem, az a lényeg, hogy a tisztázás tevékenységét BÁTORSÁGGAL kell végezni: bátorság híján csupán okos játék lesz belőle.

A zsidónak a szó szoros értelmében „a semmire kell építenie”. Csakhogy ez rendkívül nehéz neki, mivelhogy úgy szólván semmije sincs. Sokkal nehezebb az önkéntesen vállalt szegénység, ha szegénynek kell lennünk, mint hogyha gazdagok is lehetnénk.

Elmondható (mármint joggal-e vagy nem), hogy a zsidó szellem képtelen akár csak fűszálat vagy virágot is létrehozni, ám nagyon is az ő műfaja, hogy a más szellemében kihajtott fűszálat vagy virágot lerajzolja, és ezzel átfogó képet vázoljon fel. Ez még nem bűn, és minden a legnagyobb rendben van addig, amíg ez teljesen világos. Veszélyessé csak akkor válhat, ha a zsidó mű természetét összetévesztik a nemzsidóval, különösen veszélyessé pedig akkor, ha ezt a zsidó mű alkotója maga teszi, ami annyira kézenfekvő. (...) A zsidó szellemre jellemző, hogy jobban érti valaki más művét, mint az, aki létrehozta.

GYAKRAN KAPOM MAGAM RAJTA, hogy ha sikerül egy képet szépen bekereteztetnem vagy a megfelelő helyre felakasztanom, olyan büszkeség fog el, mintha én festettem volna. Hanem ez így nem is helyénvaló: nem „olyan büszkeség, mintha én festettem volna”, hanem olyan, mintha segítetttem volna megfesteni, úgy szólván mintha a kép egy piciny részét én festettem volna. Mintha a gypszyonyeg egy kivételesen ügyes elrendezője végül azt gondolná, hogy legalább egy icipici fűszálat mégiscsak ő maga állított elő. Miközben azért tökéletesen tisztában kell lennie vele, hogy az ő munkája egészen más területen folyik. Még a legparányibb, a legsilányabb fűszál keletkezésének a mikéntje is tökéletesen idegen és ismeretlen az ő számára.

EGYÉBKÉNT, AMIKOR 1913-14-BEN Norvégiában tartózkodtam, saját gondolataim voltak, most legalábbis így emlékezem. Úgy értem ezt, hogy érzésem szerint mintha akkor a gondolkodás irányai és mozdulatai születtek volna meg bennem (ámbar lehet, hogy tévedek). Most viszont, úgy tűnik, már csak régiéket használlok fel.

ROUSSEAU természetében volt valami zsidós.

HA AZT MONDJÁK OLYKOR, hogy a filozófia vérmérséklet kérdése, van ebben némi igazság. Bizonyos hasonlatok iránti előszeretet – ezt nevezhetjük a vérmérséklet kérdésének – és sokkal több ellentét alapszik ezen, mint hínénk.

„TEKINTSD EZT A DAGANATOT a szabályos testrészeknek!” Megtehető ez, parancsra? Hatalmamban áll, hogy valamilyen önkényes eszményképet alkossak testemről, vagy nem áll hatalmamban?

Az európai népek történelmében azért nem tárgyalják annyira kimerítően a zsidók történetét, mint amennyire az európai események alakulásában való részvételük ezt megérdemelné, mert e történelemben a zsidókat a betegség és a rendellenesség egy válfajaként érzékelik, és senki sem állítja szívesen egy síkra a betegséget a normális étellel (és senki sem szeret úgy beszélni a betegségről, mintha az valami egyenjogú dolog lenne a test egészséges [bár akár fájdalom okozó] folyamataival).

Azt mondhatjuk: ez a daganat csak akkor tekinthető testrésznek, ha teljesen megváltozik a test iránti érzés (ha teljesen megváltozik a test iránti nemzeti érzés). Máskülönben ezt a daganatot legfőképpen eltűni lehet.

Az egyes személytől el is várható, hogy elviselje, vagy akár, hogy túltegye magát ezeken a dolgokon; de nem a nemzettől, ami éppen azáltal nemzet, hogy nem teszi túl magát rajtuk.

Vagyis ellentmondás elvárni, hogy valaki megőrizze magában a teste iránti régi esztétikai érzést, és egyúttal örömmel fogadja a daganatot.

Hatalom és tulajdon nem ugyanaz. Jóllehet a tulajdon hatalmat is ad. Ha mondják, hogy a zsidóknak nincs érzékük a tulajdon iránt, ez jól összeegyeztethető azzal, hogy szeretnek meggazdagodni, mert a pénz a hatalom egy válfáját jelenti számukra, nem pedig tulajdont. (Pl. nem szeretném, ha az enyéim szegények lennének, mert egy bizonyos hatalmat kívánok nekik. Persze egyúttal azt, hogy ezt a hatalmat helyesen használják.)

[1940]

MONDHATNÁNK: „A zseni a tehetség bátorsága”.

ARRA TÖREKEDJ, hogy szeressenek, anélkül hogy csodálnának.

NOT FUNK BUT FUNK CONQUERED is worthy of admiration and makes life worth having been lived. A bátorság, s nem az okos rátermettség; de még csak nem is az inspiráció az a mustármag, amely nagy fáva terebélyesedik. Amekkora a bátorság, annyi a kapcsolat étellel, halállal. (Labor és Mendelssohn orgonazenéjére gondolok.) De hogy másvalakinél belátjuk a bátorság hiányát, ettől magunk még nem kaptunk bátorságra.

A NYELVBŐL OLYKOR KI KELL VONNI egy-egy kifejezést, beadni, hogy kitisztítsák – és azután újra visszakérülhet a forgalomba.

1945 körül

Úgy érzem magam, mintha eltévedtem volna és valakitől megérdeklődném a hazafelé vezető utat. Azt mondja, majd ő elvezet, és elindul velem egy szép, sima úton. Egyezre csak véget ér az út. S ekkor a barátom így szól: „Most már nem kell egyebet tenned, csak megtalálnod az innen hazafelé vezető utat”.

[1946]

MINDENKI NAGY EMBER? Nem. – Hogyan remélheted akkor, hogy te nagy ember vagy! Miért részesülj valamilyen, amiben a szomszédod nem részesül? Mi célból?! – Hacsak nem a kívánságod, hogy gazdag légy, mely kívánság elhítteti veled, hogy az vagy, akkor ezt mégiscsak valamilyen

megfigyelésnek, valamilyen tapasztalatnak kell megmutatni számodra! És mit tapasztaltál te (a hiúságon kívül)? Egyvalamit csupán, a *tehetséget*. És már sokkal régebben képzelem magamat rendkívüli embernek, mint amilyen régi a különleges tehetségemről szerzett tapasztalatom.

[1947]

NÉHA CSAK AKKOR ÉRTHETŐ egy mondat, ha a *helyes tempóban* olvassák. Az én mondataimat *lassan* kell olvasni.

SZÍVEM BARÁZDÁI mindig összetapadnának, s állandóan fel kell tépnem őket, hogy a szívemet tágra nyissam.

MEGÉRI-E EGYÁLTALÁN a fáradságot, amit művelek? Meg, de csak akkor, ha odafönről fény esik rá. S ha így van – ugyan miért szorongatna a gond, hogy el ne lopják tőlem a munkám gyümölcseit? Ha valóban értékes, amit írok, hogyan is lophatnák el tőlem az értéket? Ha odafönről nem jön a fény, akkor legfőképpen csak okos lehetek.

CIZELLÁLNI, javítani *néha* az ízlés tevékenysége, máskor nem. Nekem van ízlésem.

MÉG A LEGFINOMABB ÍZLÉSNEK sincs semmi köze az alkotóerőhöz.

ÉN NEM VAGYOK KÉPES MEGÍTÉLNI, hogy csupán ízlésem van-e, vagy eredetiségem is. Az előbbi világosan látom, az utóbbit nem, vagy teljesen homályosan. És ennek talán így is kell lennie, hiszen csak azt látjuk, mink van, azt nem, hogy kik vagyunk. Aki nem hazudik, az már épp eléggé eredeti. Mert az az eredetiség, ami kíváncsú lenne, végül is nem lehet valamiféle ügyes mutatvány vagy valami egyéni furcsaság, legyen az bármilyen jellegzetes is.

A „SORS” SZÓ HASZNÁLATA. Magatartásunk a jövővel és a múlttal szemben. Milyen mértékben tartjuk felelősnek magunkat a jövőért? Mennyit elmélkedünk a jövőről? Hogyan gondolkodunk múltról és jövőről? Ha valami kellemetlenség esik: – azt kérdezzük, „Ki a hibás benne?”, azt mondjuk, „Valaki föltétlenül hibás benne” – vagy azt mondjuk, „Isten akarataiból történt”, „A sors hozta így?”

Mint ahogy föltenni a kérdést és kicsikarni a választ más magatartást, más életmódot fejez ki, mint a kérdést nem föltenni, *ugyanígy*, ugyanebben az értelemben mondható ez az olyan szólásról is, mint „Isten akarja így” vagy „Nem mi vagyunk a sorsunk urai”. Amit ez a mondat megtesz, ugyanazt megteszi – vagy valami nagyon hasonlót – egy parancs is! Akár olyan is, amit önmagunknak adunk. És megfordítva, egy parancs, mint pl. „Ne zúgolódj!” ki mondható úgy is, ahogyan egy igazságot leszögezünk.

A SORS a természeti törvény ellentéte. A természeti törvényt ki akarják deríteni és felhasználni, a sorsot nem.

AKI TÚL SOKAT TUD, annak nehéz nem hazudnia.

ANNYIRA FÉLEK TŐLE, hogy a házban valaki elkezd zongorázni, hogy ha ez megesik, még a kalimpálás abbama-

radása után is olyan hallucináció gyötör, mintha még mindig folytatódna. Egészen tisztán hallom, bár jól tudom, hogy csak képzelődöm.

NEKEM ÚGY TŰNIK, MINTHA A VALLÁSOS HIT olyan valami lehetne csak, mint egy szenvedélyes döntéssel magunkra vett vonatkoztató rendszer. Tehát *hit* ugyan, de mégis egyféle életmód, vagy egyféle módja az élet megítélésének. Ennek az egyféle felfogásnak a szenvedélyes megragadása. S a vallásos hitben való útbá igazításnak ezért e vonatkoztató rendszer ábrázolásából, leírásából kellene állania, s egyúttal a lelkünkre beszélésből. E kettőnek együtt pedig el kell érnie, hogy az útbá igazított végül is egyedül, a maga jószántából szenvedélyesen megértse és megragadja ezt a vonatkoztató rendszert. Olyan lenne ez, mintha valaki egyfelől felismertetné velem a helyzetem reménytelenségét, másfelől megmutatná a mentőeszközt, amíg csak önszántamból, de semmiképp sem az *útmutató* által kézen fogva s vezetettve, rá nem vetem magam és meg nem ragadom azt.

EGYSZER TALÁN MÉG KULTÚRA FAKAD ebből a civilizációból. Akkor megírják majd a 18., a 19. és a 20. század fölfedezéseinek valódi történetét, és ez a történet mélyéig érdekes lesz.

1948

AMIT ITT ÍROK, lehet, csupa gyöngé dolog; jó, akkor hát képtelen vagyok kihozni magamból a fontosat, a nagyot. Ám e gyöngécské észrevételekben nagy távlatok rejlenek.

EGY (AZT HISZEM, GOETHÉHEZ ÍRT)* LEVELÉBEN Schiller „költői hangulatról” beszél. Azt hiszem, tudom, mire gondol, magát e hangulatot is, azt hiszem, ismerem. Az a hangulat ez, amikor fogékonyak leszünk a természet iránt, s amikor a gondolat ugyanolyan elevennek látszik, akár a természet. Különös azonban, hogy Schiller nem talált valami jobbat erre (vagy nekem különösnek tűnik), és ennél fogva én sem vagyok szilárdan meggyőződve róla, hogy amit az ilyen hangulatban én létre hozok, az valóban értékes. Gondolataim ilyenformán, lehet, csak a mögöttes sugárzó fénytől nyerik ragyogásukat. Hogy ők *maguk* nem fénylenek.

AHOL MÁSOK TOVÁBB MENNEK, ott állok meg én.

[AZ ELŐSZÓHOZ]** Nem minden vonatkozás nélkül nyújtom át e könyvet a nyilvánosságnak. A kezek, melyekhez majd eljut, többnyire nem azok a kezek, amelyekben szívesen képzelem el a könyvem. Kíváncsi vagyok neki, hogy mielőbb és teljesen felejtse el őt a filozófiai hírlapírók, s akkor talán fennmarad a jobb fajta olvasó számára.

Az itt leírt mondataimnak csak némelyike tesz egy-egy lépést előre; a többi, akár a fodrász ollósattogatása, akinek szakadatlanul mozgásban kell tartania az ollóját, hogy a megfelelő pillanatban odanyessen vele.

...

HA IGAZ, mint hiszem, hogy Mahler zenéje értéktelen, akkor fölmerül a kérdés, hogy nézetem szerint mihez kellett volna fognia a tehetségével. Mert hiszen nyilvánvalóan *egy sor rendkívül ritka tehetség* kellett ahhoz, hogy ezt a rossz zenét létrehozta. Meg kellett volna írnia pl. a szimfóniáit, majd elégetnie? Vagy erőszakkal megtartóztatnia ma-

* Levél Goethehez, 1795. december 17.

** A *Filozófiai vizsgálódásokhoz* írt előszóhoz.

gát attól, hogy megírja? Megírta volna őket, s azután be kellett volna látnia, hogy értéktelenek? De hogyan lett volna képes rá, hogy belássa? Én látom, mert összehasonlíthatom a zenéjét a nagy zeneszerzők műveivel. Ő azonban ezt nem tehetette; mert akinek már az eszébe jut ez az összehasonlítás, az nyilván *bizalmatlan* a munkája értékével szemben, mivel jól látja, hogy ő nem rendelkezik, mondhatni, a többi nagy komponista természetével – ám a maga értéktelenségét éppen ezért nem látja be; mert örökké azt hajtogatja magában, hogy ő ugyan más, mint a többiek (akiket azonban csodál), de másféle módon értékes. Talán ezt mondhatnánk: Ha azok közül, akiket csodálsz, senki sem olyan, mint te, akkor biztos csak azért hiszel a saját értékedben, mert az te vagy. – De még aki küzd a hiúsága ellen, ám e téren nem egészen sikeres, még az is örökké ámtani fogja magát a munkája értékét illetően.

A legveszedelmesebbnek azonban az látszik, ha valaki valami módon olyan helyzetet teremt a munkája számára, hogy először ő maga, majd mások is a nagy, klasszikus művekkel vetik össze. Az ilyen összehasonlításokra egyáltalában nem szabad gondolni. Mert ha a mai körülmények valóban annyira különböznek a régebbiektől, hogy a művet a műfaja szerint nem lehet a régi művekhez hasonlítani, akkor az értékét sem lehet egy másik mű értékével összevetni. Én magam örökké azt a hibát követem el, amelyről éppen most beszélek.

[1949]

GONDOLD EL, hogy ezt tanítanák valakinek: van egy lény, aki téged, ha ezt meg ezt teszed és így meg így élsz, a halálot után olyan helyre juttat, ahol az örök kínszenvedés vár; a legtöbb ember oda kerül, egészen kevesen pedig olyan helyre, ahol örök boldogság várja őket. – Ez a lény már eleve kiválasztotta, hogy kik jussanak majd a jó helyre, és mivel a kínszenvedés helyére csak azok kerülnek, akik egy bizonyosfajta életmódot folytattak, a többiek már eleve erre az életmódra jelölte ki.

Miféle hatása lenne az ilyen tanításnak?

Itt szó sem esik tehát büntetésről, inkább egyféle természeti törvényszerűségről. És akinek mindezt ebben a megvilágításban ecseteljük, az csak vagy kétségbeeséssel vagy hitetlenséggel fogadhatja ezt a tant.

Ez a tan nem válhat etikai nevelés alapjává. És ha valakit etikai nevelésben akarunk részesíteni, ám ebben a taní-

tásban is, akkor az etikai nevelés után kell előhozakodnunk vele, s valamiféle felfoghatatlan titokként ismertetnünk.

„JÓSÁGÁBAN KIVÁLASZTOTTA ÖKET, téged pedig megbüntet majd” semmi értelme ennek. A mondat két része más-más szemléletmódhoz tartozik. A második fele etikai, az első nem. És az első résszel együtt a második abszurd.

[1950]

AZ ISTENBIZONYÍTÉK valójában olyan valami kell legyen, aminek a révén meggyőződhetünk Isten létezéséről. Ám én azt hiszem, hogy a „hívők”, akik efféle bizonyítékokkal szolgáltak, az értelmükkel akarták a „hitüket” analizálni és megindokolni, jöllehet ilyen bizonyítékok alapján ők maguk sosem jutottak volna el a hithez. „Isten létezéséről meggyőzni” talán csak egyfajta neveléssel lehetne, úgy, hogy az ember így meg így alakítja az életét.

AZ ÉLET RÁNEVELHET AZ ISTENHITRE. És tapasztalatok is akadnak, amelyek ezt megteszik; de nem víziók vagy másféle érzéki tapasztalatok, melyek „e Lény létezését” nekünk megmutatják, hanem pl. a szenvedés legkülönfélébb válfajai. S ezek nem úgy mutatják meg nekünk Istent, ahogyan az érzéki benyomás egy tárgyat megmutat, s nem is *sejtetik* őt meg velünk. Tapasztalunk, gondolkodunk – az élet ránk kényszerítheti ezt a fogalmat.

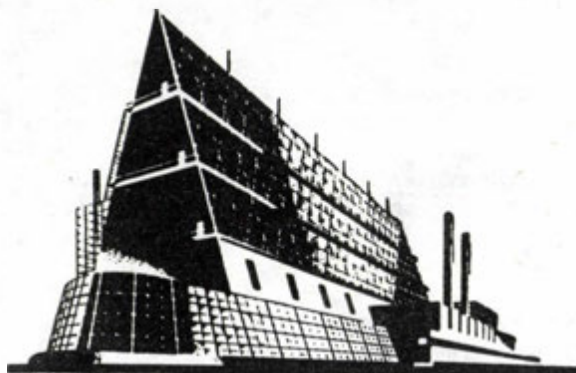
S akkor nagyon hasonlít majd a „tárgy” fogalmához.

AZ EGYIK KOR FÉLREÉRTI A MÁSIKAT; s egy kis kor minden más kort a maga rút módján ért félre.

HOGYAN ÍTÉLI MEG ISTEN AZ EMBERT, ezt még csak elképzelni sem lehet. Ha csakugyan számba veszi a kísértés erejét és a természet esendőségét, kit ítélni el akkor? Ha viszont nem veszi tekintetbe, akkor éppenséggel e két erő eredője az a cél, amelyre az ember rendeltetett. Arra teremtdött, hogy ezeknek az erőknek az együttthatásában vagy győzzön, vagy elbukjon. És ez egyáltalán nem vallásos gondolat, inkább tudományos hipotézis.

Ha tehát a valláson belül akarsz maradni, küzdened kell.

FORDÍTOTTA KERTÉSZ IMRE

Wittgenstein-gyakorlatok

A GÁLYANAPLÓ UTÁNI GÁLYANAPLÓ

KERTÉSZ IMRE

1991. október 26. Tegnapelőtt, őszi estén, az osztrák követségi ceremóniáról jövet, a Gundelből kilépve hirtelen megtorpanás a szemközti, frissen nyitott kávéház láttán. Szecessziós alkotmány, hidacska, lámpások, terasz, fehér székek, réges rég elfejtett békeesség. – Itt, kétségbevonhatatlanul, újra kezdődik majd az élet, ugyanott, ahol, az én számomra, 1948-ban megszakadt. Úgy néztem körül, akár koldus egy palota kapujánál. Mindent elvettek tőlem – egyfelől a természetesen s megállíthatatlanul ketyegő polgép: az idő, de másfelől a genius loci balsorsa révén, amivel sokkal nehezebb megbékélni. A szabadságot nem lehet ugyanott megélni, ahol a rabságunkat éltük. El kellene menni valahová, nagyon messzire. Nem fogom megtenni.

Akkor hát magamnak kellene újjászületnem, átvedlenem – ugyan kivé, ugyan mivé?

Október 29 Kié a jövő? Csak kevesen hiszik biztosan, hogy az övék. Máris érezni a meghatározatlan múlt iránti nosztalgiát, miközben az emberek, kijutva mintegy a sötét erdőből, ahol azonban már átmeneti otthonra leltek, megtanulták, hogy bánjanak a szorongással és hogyan táplálkozzanak gyökerekkel meg boglyokkal: hátuk mögött tudva e sötét, de meghitt kalandot, hirtelen a tág tisztásra érnek, és nemcsak az utat nem ismerik, de valami azt súgja nekik, hogy odabent a sűrűben az időről is megfélekedtek; más nap süt, más szelek fújnak, ismeretlen világba lépnek. E lélektani zökkenőn vagy keresztül bukdácsolnak, vagy visszafordulnak előre a sötétbe, a sűrűbe. – Márai fontos tanácsa: minden nap lép érintkezésbe a nagysággal, ne teljen el nap, hogy ne olvastál légyen néhány sor Tolsztojt, vagy hallgattál valamely nagy muzsikát, láttál egy festményt vagy legalább reprodukciót. – Ne felejtse álmodat, amely újjá szült. Mi a felszín, ez a mozgás, ezek a képek? Életemet valami titokzatos, mélytengeri Golf-áram irányítja; akkor létezem csak, a szó mélységes, boldog értelmében, ha érzem a sodrát.

November A krónika bizonytalan vonala, az idősfk. „Mikor éljük a jelent?” A történések fontossága is merő látzat; hogy mi fontos – azaz, hogy mi tartozik ahhoz a különös építőanyaghoz, amelyből a lelkünk építkezik –, az többnyire csak később, sokszor évtizedekkel később derül ki.

RÉGI PÁRTVEZETŐK NYILATKOZNAK a televízióban. „Hittek a pártban.” „Hitték”, hogy „tévedések”, „hibák” történtek, de hitték, hogy erről pl. Sztálin nem tud. Stb. A legszürkébb közhelyek, mint ilyenkor mindig. Egyetlen lenyűgöző, örök tanulság: vannak emberek, akik a rossz nyelvhasználatra teszik fel az életüket.

ERKÖLCSI SÉRÜLÉS, mint ahogy az ember például a fél oldalára megbénul. Erkölcsei protézis, erkölcsi mankó, erkölcsi toloszék stb.

NEM TUDOK SZABADULNI a roppant felelősségérzéstől, és nem tudom vállalni a roppant felelősséget. Ez az igazi *vivere pericolosamente*. Telve szeretettel és kíméletlenséggel, együtt gyakorolom mindkettőt, a megsemmisítésig, a megsemmisülésig.

TEGNAP ESTE az ágyban hosszasan, meg-megújuló erőfeszítéssel próbáltam elképzelni a nemlételemet. A szubjektív semmit. Szinte érzékeltam, amint kicsúszom a testemből – de tovább már semmit. Ahogy elhagyom a tokot, minden abbamarad. Életre-halálra össze vagyok kötve a testemmel, ez a közhely némelykor szinte elhihetetlen. Ha a képzelet, a képzelőerő hordoz magában valami transzcendens, a saját időnk előtti tartalmat és tartamot: vajon miért nem transzcendentális is egyben, miért akad el a fizikai megszűnés pillanatánál? Ha nem „emlékezünk” az elmúlás utáni stádiumra, akkor ilyen stádium nincsen – a legszpirituálisabb formájában sem. Az „emberiség” múltjára ugyanis „emlékszünk”, sőt meg is éljük. Kik vagyunk? Mi az individuum? Ha a régi kultúrák ezt jobban tudták minálunk, akkor hogyan minősíthető az „emberiség” megtett útja az úgynevezett felvilágosodás, az önistenülés és az ebből adódó technikai civilizáció felé? Elhűyülés? Öngyilkosság? Letérés az igaz útról? De mi az igaz út? Bűnben és tudatlanságban élünk. A bűn és a tudatlanság a törvényünk. Lehet, hogy a bűn és a tudatlanság maga az élet. De ha így volna: honnan támad ez a tudás bennem és miért kell ebben a skizofréniában élnem? Ki próbál meg? Ki akarja ezt a kétértelmű tapasztalatot, és miért akarja? Hogy belátásra bírjon engem, vagy hogy ő megtudjon valamit?

A HELYES ÉLET örök titok marad számomra.

November 9 Tragédiák nyirkos, kietlen, hideg szele süvölt. Meg-megnyílik a föld, le-leszakad az ég. Az emberek hirtelen megváltoznak, összeesnek, megöregszenek. Arcukról a pokol lehelete lefújja a színt. Szürke és fehér alakok, hullák közlekednek az utcán. Az apokaliptiszis metamorfózisai.

NYUGODTAN, BÁTRAN elviselni önmagunkat, mint Kafka írja (aki melleleg nem bírta elviselni önmagát); vagy: „Létünket olyan messzemenően kell vállalnunk, amennyire csak lehet” – ahogyan meg Rilke mondja, szintén a gyengeség, de legalábbis a szelídség lovagja. – A nemiség problémája Rilkenél, Kafkánál – utóbbi a coitust a házasság tehertételének mondja. Rilke az utolsó korszaká-

ban már jobban (vagy mondjuk: tapasztaltabban) tűrte, hogy szeressék – a távolból; bár (úgy tudom) egyes nőknek megengedte, hogy gondolkodjanak róla. Karizmatikus jó-ságból-e, vagy hideg önzésből? Magányát azonban fel nem adta. – Kafka: „Ich muß viel allein sein. Was ich geleistet habe, ist nur ein Erfolg des Alleinseins.” – Nietzsche: „A distancia pátoza...”

November 17 Wittgenstein, a filozófus sok tekintetben veszedelmesen gyermekes. A számomra fordítás közben fel-tároló zsidó-komplexusa, művész-komplexusa. Alig tudja megbocsátani magának, hogy nem művész. A bátortalan-ságát, a tehetségtelenségét(!), az önmagában felismert minden valódi vagy vélt negatívumot „zsidónak” hív. Ezért kifogásol minden zsidó művészen mindent (Mahler). Mendelssohnt a legkevésbé tragikus zeneszerzőnek nevezi, és a tragédia hiányát tüstént zsidó tulajdonságként aposz-trofálja; de ugyan miért lenne Mendelssohn „a” tipikus zsi-dó, csak azért, mert történetesen zsidó? Kafka tán eléggé tragikus, tragikus Mahler és Proust is, noha ők is zsidók. (És a Genézis előadása, ez a tipikusan zsidó világnézet nem tragikus?)

HÁNY VILÁGBAN léteünk? 1. A test, az ösztönök. 2. A személyiség, az egyéniség. 3. A nyelv, mint a létezés „humanizált”, az ember számára lehetővé tett formája s módja. 4. A kollektív tudatalatti. 5. A faj stb. – És hány-féle világ létezik? Minden csak fikció, minden.

WITTGENSTEIN NYOMÁN teljesen világos a civilizáció jellege (ha eddig netán nem lett volna): az erőket egyesítő kultúra helyett a mindenkit rabszolgamunkára hajszoló szervezett totalitarizmus. (Vagy: a mindenkit a munkája látszatával áltató még szervezettebb totalitarizmus.)

TEHETSÉG: ez tán nem is egyéb, mint hogy van istened.

KÁR LENNE azt hinnem, hogy az életem az enyém; ezért óvatosan kell bánni a szubjektív töltetű szavakkal, az előszeretetekkel, az előítéletekkel, az előítéletekkel... Tudok bánni az életemmel, tudok szenvedni tőle, néha a boldogság érzéséhez – pontosabban átéléséhez – is elvezet, tudom, hogy fenntart (bár itt föltétlenül a kölcsönösség ese-te forog fenn), de azt is tudom, hogy nem vagyok azonos...

A MOST már soha, soha véget nem érő lelkiismeretfurdalás; meghalni fiatalon kell.

WITTGENSTEIN MISZTIKUS, akárcsak Kafka. De mit jelent, hogy misztikus? Azt, hogy hontalan a világban. Ez a modern misztikus esete, a világgal eltelet, áhítatos, kultúra-beli misztikusok után (a késői középkorban pl.). S a hon-talan misztikusban mégis, fölkelhetők ennek az átfogó áhí-tatnak a nyomai – ha másképpen nem, vágyként. Gyakran halálvágyként.

November 27 Elsétálva a Kun Béla-szobron díszelgő zsi-dócsillagok előtt, megértettem: amit fiatal koromban gyá-vaságnak, butaságnak, vakságnak és – tulajdonképpen – az öngyilkosság szinte felfoghatatlanul tragikomikus módjá-nak láttam, az valójában a tehetetlenségnek a méltóságba árcsapó neme. Van valami méltóság abban, hogy az ember végül teljesíti a gyilkos parancsot, és bizonyos higgadsá-gal tűri, hogy megjelöljék és lemészárolják. A kényelem-

ben – az áldozati kényelemben – van valami nagyszabású. – Ami engem illet: ma már sejtem, hogy ki fogok tartani a helyemen, legföljebb az undorom fokozódik majd. A hosszú élet mind több meglepetést tartogat számunkra – meglepetéseket önmagunkról.

ATTÓL KELL TARTANI, hogy Wittgenstein, ez a szűk-szavú látzó elme, grafomán volt. Azt hiszem, sohasem bocsátotta meg magának, hogy tehetsége nem művészi, csupán verbális természetű, híján a költészetnek és a for-málókészségnek; „tehetségtelensége” okát a zsidóságban vélte fölfedezni, legalábbis a zsidókat vádolja érte. Volta-képp a legnemesebb, a legmagasabb etikai színvonalon ta-nulmányozható itt az antiszemitizmus kialakulása és műkö-dése. Öngyűlölete e tekintetben visszafogottabb, mond-hatni objektívabb a Weiningerénél – akit annyira csodál –, és ennél fogva kreatívabb is.

ÜLDÖZZÉK AZ EMBERT GYÜLÖLETBŐL VAGY SZERE-TETBŐL, mindenképp a szabadságát fenyegetik. Mondható tehát, hogy az eredmény szinte ugyanaz. De a védekezés módjai legalább mégiscsak különböznek egymástól.

HA NEM HISZEL ÖNMAGADBAN, nincs istened.

1992. január 1. Nyomott Szilveszter. Csak lehajtott fejjel merek körülnézni: dekreáritás, önrombolás, gyilkosság. Beszélgetések közben új felfedezést teszek: nincs többé vé-leményem. Úgynevezett pesszimizmusom: ez sem igaz. Va-lószínűleg azért írok csak, hogy az örületből, a káoszából, az idegenségből legalább egyetlen pillanatra hazataláljak. S hogy ezt a vágyamat a pesszimizmus, sőt olykor a destruk-ció hangnemében tudom csak megszólaltatni, ebből a haza-találás nehézségeire, tehát az örület, a káosz, az idegenség mértékére, az idők szellemére kell következtetni – s nem az én pesszimizmusomra, nem az én destruktív mivoltomra. – – Soha olyan világosan nem érzékelttem még a két „kul-túra” közti különbséget, mint ma: a világ Lajtán innen kezdődő keleti felében az emberélet, az egyén, következe-sképpen a szellem semmi szerepet nem játszik, semmi érté-k sincs; itt egyedül az uralom számít, az eltiprás a stílus, a halál, a pusztítás a cél, de az eredmény mindenképpen. Holott egykor a Keleten szabták a mértéket. Az igazságke-resés első nagy műve, az Oidipusz király, mint az igazság szenvedéllyé, akár az önérdéken diadalmaskodó szenved-éllyé válása: ez volt az új világ bejelentése, egy hit kreatív színre lépése, mely a színjátékot két évezreden át igazgatta. Most, így tűnik, véget ért; most, így tűnik, minden véget ér. – Így kezdődik ez az év (is).

NEM ARRÓL VAN SZÓ (itt), hogy elfelejtsenek egy kor-szakot, mikint valami rémálmot: *önmagukat* kellene elfelejte-niök, ha élni akarnak. S valójában senki sem vizsgálta még, hogy hosszú halál után lehetséges-e, vonzó-e újra élni? Ki támadt fel valaha is – nem azért, hogy a csodát hirdesse, ha-nem csak azért, hogy tovább éljen, éldegéljen, lényegében ugyanazért, mint eddig, s észre sem véve a feltámadás élmé-nyét? Elgondolható-e Lázár, Chaplin szerepében?

PASOLINI: *Máté evangéliuma*. Hogy, kérdezte a film közben A., ezek a „csodák” valamiféle mágusi vagy fakír-teljesítmények voltak-e stb. Nem, feleltem, egyszerűen megtörténtek. Hogy a kenyér a menyegzőn... a belpoklos stb.? Azt feleltem, igen, megtörténtek; a vízen járás is

megtörtént. Miért kell hinni a fizika abszolútnak mondott (vagy tapasztalt) törvényeiben? Ezek a történetek egész biztosan megtörténtek. Az a Jézus, akiről Renan meg a történészek tudnak, talán nem létezett. De aki kenyeret és bort adott, az egészen biztosan.

A világot nem érteni, csupán mert érthetetlen: diletancia. A világot azért nem értjük, mert nem ez a dolgunk a földön.

VAN VALAMI HASONLÓSÁG Don Juan és egy askéta életmódja között: végül is mindketten szexuális beállítottságú emberek.

Január 11 Nyolcadika óta Bécs. A mai délután, séta a Belvedere parkjában, majd a Karl-templom mögött, s aztán az Argentinierstrassén hazafelé, bekukkantva a Schaumburg-kastély parkjába, ahová az ablakom néz. A levegő, az emberek, a derengő alkony, a magány, a könnyű füstszag – minden, minden, akár gyerekkorom hosszú, fanyar délutánjai; egy régesrég elsülledt város szaga, csöndesség, ódonság. Azt hiszem, mindig is így szerettem volna élni: egy bérelt, kellemes lakásban (ami nem az enyém), barátságos bútorok közt (melyek nem az enyéme), hazátlantul, függetlenül, téve, amit tennem adatik, alapvető kenyérgondok nélkül, egy idegen helyen, ahol meghitt, bár talán sosem létezett dolgok emlékei kísértének...

KRISZTUS engem többször meglátogatott. Kétszer álomban (egyszer Megváltóként, egyszer baljós hírhozóként – még ha úgy sejtem is, hogy kiléte nem volt egyértelmű), egyszer Pasolini filmje által, most pedig Wittgenstein szövegében, amely e megtorpanásra, e sorok leírására készítet Bécsben. Mindez érett koromban történik velem. Mondhatom-e Jung nyelvén, hogy Krisztus archetípus? Én ezt nem érzem kielégítőnek, akármennyi munkát is fektetett belé az emberiség, hogy ezt az etikai hőrost megtegye. Én itt valami nagyon fontos valóságot szimatolok, ami valóság nem történelmi, nem magyarázható, sőt nem is valóság. A „valóságos” Krisztus tán sohasem létezett. Bizonyos pillanatokban viszont mindenki elmondhatja magáról kétkedés nélkül: Krisztus bennem létezik, sőt: Krisztus én vagyok.

A KIS BÉCSI KÁVÉHAZ-VENDÉGLŐK vagy inkább presszó-vendéglők. A hátsó asztalnál a fiatal lány, aki na-

gyon meg akart győzni valamiről egy öszülő bajszos, kellemtelen külsejű pasast (szerintem, hogy ne szakítson vele). Ahogy a kezét fogta: minden alkura késznek látszott; a kávéházacsa intimtása; ez a harc, ez a szívfacsaró küzdelem, ez a nyilvánvaló tény, ahogy a lány (csúnyácska, de vonzó) le volt terítve; ez a békebeli hangulat, ez a békebeli jelenet, egy teljesen más világ jelenete, mint ahonnan én jövök; erősen emlékeztetett az életre, amit én elmulasztottam, s ami itt Bécsben, számos lehetőségével, illatával, zamatával csak úgy pezseg. – A nő olyan rábeszélő volt, és én annyira beleéltem magam a jelenetbe, hogy azon kaptam magam: a pasas nevében végül megadó örömmel (gyönyörrel) engedek neki, hisz ennyi ígéretnel szemben otrombaság makacskodni...

Január 20 Az első álomom Bécsben. Rossz, önleértékelő, szorongó. Vélhető összefüggések a tegnapi esti olvasmányommal („Der antisemitische Retter” a *Transit* c. folyóiratban), továbbá Wittgensteinnek a saját zsidóságaához fűződő szerencsétlen viszonyával; az erről tanúskodó szövegeit éppen most fordítom. Egy jellegzetes félrefordításom, amin ma reggel értem magam tetten: Ellentmondás várható el – írtam –, olyan ellentmondás, hogy valaki megőrzi magában a teste iránti régi esztétikai érzést, és egyúttal örömmel köszönti a daganatot (W. ugyanis daganatként aposztrofálja a zsidóságot). A helyes szöveg persze így szól: ellentmondás valakitől egyszerre elvárni, hogy megőrizze magában a teste iránti régi esztétikai érzést, és egyúttal örömmel köszöntse a daganatot. W. itt nem valami emelkedett; félrefordításom freudi elszólás, mutatja, hogy mit várnék el tőle, mutatja, hogy – ha szabad így mondanom – krisztusibb meggyőződésben élek, mint W., és mutatja a törekvésemet is. – De hogyan kezeljem akkor az álmat, amely csakis a daganat oldaláról szemléli a dolgot? Kétségtelen, a *Sorstalanság* óta nagyot változott a véleményem a „zsidó” létezésről. Nem kellett hozzá Wittgenstein (habár mindenesetre nem ártott), föltétlenül kellett azonban az otthoni, úgyszólván félhivatalosan bátorított antiszemitizmus, hogy belássam: zsidóságom valóságos tényállás. Tulajdonképpen most fogom csak fel igazán, amit a *Kaddis...*-ban leírtam: megformálni a létet, és azután kipusztulni. Pusztán művészként nézve, ez mindenesetre alapokat teremtem, ami az objektíválás jogát birtokló (bitorló?), hivatalos művész talpa alól oly gyakran és annyira szembeötlően hiányzik.

Ö V A L A T T

Tárgymutató

SZÓKE GYÖRGY

Rákosi Mátyás születésének centenáriuma üssük föl 1951-ben és 1952-ben írott (és főként mondott) műveinek gyűjteményét. 1953-ban jelent meg, „A szocialista Magyarországiért” címmel, a Szikra Kiadónál.

Nézzük a tárgymutatót. Amely – mint minden tárgymutató – utalásokat tartalmaz, lásd még megjelöléssel.

„Paraszság. – lásd még Kulákság.” – „Kulákság, kulákok. – lásd még Osztyálok, osztályharc.” – „Osztyálok, osztályharc. – lásd még Ellenség; Kártevés; Szabotázs.”

„Műveltség, általános lásd még Elmélet.” – „Elmélet, egy-sége a gyakorlattal – lásd még Marxizmus-leninizmus.” – „Marxizmus-leninizmus – lásd még Bolsevizmus.”

„Demokrácia – lásd Népi demokrácia.” – „Népi demokrácia – lásd még Proletárdiktatúra.” – „Proletárdiktatúra – lásd még Szovjetunió, felszabadító tevékenysége.”

„Egyház – lásd Klerikális reakció.” – „Klerikális reakció – lásd még Mindszenty-per.”

„Jugoszlávia – lásd még Tito-banda.” – „Tito-banda – lásd még Háborús uszítók, gyűjtogatók elleni harc.”

„Jelszavak – lásd még Stratégia és taktika.” – „Stratégia és taktika – lásd még Párt.” – „Párt – lásd még Tömegek megnyerése.” – „Tömegek megnyerése – lásd még Proletárdiktatúra.”

Az ötvenes évekről egyelőre ennyit.

Február Bécs. Vasárnap. De. Wittgenstein; délben ki Hietzingbe. A hietzingi temető; elől Dollfuss sírrel. Az ápolt temetőkert, a gondozott sírok; ahol a halottak ennyire fontosak, ott az élők számára is van remény.

EGYSZERŰEN NEM TUDOM KIVERNI A FEJELMBŐL a Liszt Ferenc Kamarazenekar női csellistáját, aki egy-egy hangsúlyos vonóhúzásnál olyan kíméletlen, dúlt mozdulattal lökte teljesen rézsút a fejét, úgy dobta ezt a fejet a bal vállára, mintha nem az övé lenne: szinte fáj, úgyhogy újra meg újra az eszembe jut; *Musikalisches Opfer*, a szó szoros értelmében, amellettenyileg Bachot is játszottak, a *Brandenburgi versenye*ket.

AZ EMBEREK GYAKRAN BEÉRIK a homályos életfolyamattal; nem akarnak mindig mindent átható megvilágításban, kristálytisztán látni – s korántsem hanyagságból vagy az intelligencia híján; ebben a nagyvonalú félrefordulásban sokszor a szeretet a fő motívum, a rossz, a sötét, a csalódást keltő dolgok gyengéd tudomásul nem vétele.

A KUNSTHISTORISCHES MUSEUMBAN BRUEGHEL; a téli délután, a vadászok hazatérnek. Az égen egy nagy fekete madár. Először ébredtem rá, hogy mit is jelenthetett akkor – a tizenhatodik században – a kép; akkor, amikor az emberek még nem voltak körülvevő fotókkal, sem mozgóképekkel, amikor még se regény, se zene nem volt – hogy mit jelenthetett akkor a festmény. És ez a festmény, a hóval, a fákkal, a levegő színével, sőt szagával, a délután melankóliájával valami végső pont, maga a tökéletesség, valami örök és mozdíthatatlan élmény, amire gyerekkoromból pontosan emlékszem még; csodálat fog el a művészet szelleme iránt – e szellem iránt, amitől az én korom búcsúzik már.

ÚJRA MEG ÚJRA FÖLTŰNIK, hogy itt Bécsben valamilyen valóság vesz körül – szemben a pesti valószínűtlenséggel, életem alapélményével. – Csöndes utcákon, remek épületek közt sétálni, eljutni egy sötétveres épülethez, amelyre az „Akademie der Bildenden Künste” van ráírva, és közben a művészet teljes fölöslegességén elmélkedni. Különös fényében a Bruegheloknak, a hőskornak. Mit tudnék ma festeni? Egy zseniális ember is mit tudna ma festeni? Téli délutánt nem. Talán nincsenek is már téli délutánok. Mik egy mai gyerek később emlékké szilárduló hangulatai? Hosszú, szürke, füstös, szomorú és boldog téli délután már nem is szerepel közöttük. A művésznek ma – minden művészi ágazatban – „ki kell találnia valamit”; mert minden természetes hajlam megbénult, minden eredetiség mesterkéltté, erőltetetté lett a dekratív közegben s a fölöslegessége tudatában.

WITTGENSTEIN-GYAKORLAT: Ha azt mondom, hogy a víz hideg, mindenki mindjárt elmagyarázza, azért hideg, mert tél van, mert a barlang mélye hűvösebb, mint a... stb.; de ha azt mondom, hogy vizes vagyok és fádom, akkor törölközőt adnak – vagy nem adnak: mindenesetre – hogy úgy mondjam – döntésre viszem a kérdést. (Az antiszemitizmusra, a róla való fecsegésre gondolok.)

Március 15 Wittgenstein: „Aki nem hazudik, az már épp elég eredeti.”

Ki lepődik meg azon, hogy az emberek – látszólag – olyan könnyen váltogatják az eszméiket (vagy, ahogyan mondani szokták, a „meggyőződésüket”)? Mindebből leg-

följebb az eszmék – ideológiák – meg az ún. meggyőződések természetére nézve lehet következtetéseket levonni. Minden „meggyőződés” egy embertípus álcája, s akármilyen meggyőződéssel álcázza magát, mindig ugyanaz marad, mindig ugyanaz teszi.

VALÓ TÉNY AZ, amire Wittgenstein rávezet: hogy a vallásos hitnek főként és elsősorban csak a kiindulási pontja igaz, ti., hogy az ember helyzete reménytelen. És én azt kérdelem: lehet-e a reménytelenségben is *hinni*? Mert nekem ez a hit elég; s nem vagyok reménytelen.

ÉRDEKES, HOGY WITTGENSTEIN mennyire komolyan tárgyalja a keresztény vallást és dogmáit, holott ezek nyilvánvalóan teljesen kihűlt és rég a tartalmukat veszített formák. Hogy a vallásos érzésnek nem kell egy valláshoz kötődnie, ezt Wittgensteinnek igazán tudnia kellett volna, és nyilván tudta is. (Ezek a soha vissza nem térő, megismételhetetlen bécsi reggelek e hideg tavaszban; s nem élvezem őket eléggé, túl ostoba vagyok ahhoz, hogy boldog legyek.)

LEHET, HOGY A HÁBORÚKAT a gazdasági stb. érdek mozgatja, de tény, hogy a 20. század háborúi bibliai, plasztikusan erkölcsi jellegű háborúk, amelyek két embertípust, két emberfajta közt folynak, s minden ilyen háborúban, még a legjelentéktelenebben is, lényegében a fennmaradásról vagy a világvégéről van szó.

AZ „ABSZOLÚT ÉRTÉK” IS RELATÍV és konszenzuson nyugszik – ezt ne tudta volna Wittgenstein? Szinte fáj látnom, ahogyan szakadatlanul azzal a hiábavaló kérdéssel gyötri magát, hogy „értékes-e”, amit létrehoz, vagy sem; hiszen teljesen elég, hogy létrehozza – a kérdés másik része egyáltalában nem tartozik rá. Nem arról van szó, hogy nem tudja (mert lehetetlen) megítélni; arról van szó, hogy fölösleges kérdésfeltevés. Az embernek az a kötelessége, hogy boldog legyen, és ha ezt a kötelességet magas etikai színvonalon teljesíti, akkor betöltötte hivatását. S ennyi tökéletesen elegendő egy élethez. Hogy még „értékes” is? De hát mi az érték – az élet önmagunk számára való megismerésén és a más(ok) számára való megélésén, (kifejezésén) kívül? Vanitatum vanitas...

WITTGENSTEIN SZELLEMÉBEN teszem föl az alábbi (fölsőleges) kérdést: lehetséges-e, hogy a munkám „eredményeivel” szemben táplált (tehetetlen és tétlen) közönyöm azon alapszik, hogy meg vagyok győződve e munka rendkívüli értékéről? Lehetséges. De lehetséges az ellenkezője is; leginkább azonban az lehetséges, hogy természetnél fogva e tekintetben ösztönszerűen (tehát szerencsén) viselkedem, hiszen a szellemi munka természete csupán a szubjektív önreflexiót tűri (a munkára való önbuzdítást, a munkakoncepció kitűzését, a végső javítások megfontolását stb.), az objektív, azaz a kívülálló megítélést nem. Mert ha azt mondom magamról, hogy zseni vagyok, lehetek valóban az, szubjektíve mégsem különböttem meg semmi sem egy örültől; és nagyon valószínű, hogy az ilyen gondolatba az ember előbb-utóbb bele is örül. Holott, amennyiben az ember valóban zseni, más dolga van, mint hogy megörüljön. (Ennyiben igaza van Salvador Dalinak, aki, persze, örült volt.)

WITTGENSTEIN: „A zenei érzék az ember életmegnyilvánulása”. (Vö. Nietzsche, a művészetéről.)

A SOK DÁMASZERŰ, FINOM ÉS ELESETT öregasszony Bécsben (mindig szegény anyámra gondolok). – – – Életről, halálról, jóról, rosszról alaposan, koncentráltan és megalkuvás nélkül gondolkodva, még ezzel az eszünkkel is, ami nekünk adatott – vagy tán éppen, mert ez adatott – meg kell értenünk, hogy az ember futó jelenség csupán; egy szakadatlanul működésben levő energia szakadatlan szikraesőjének egyetlen szikrája.

TELJESEN NYILVÁNVÁLÓ, hogy az ún. kommunizmus az örület egy válfaja volt, amit csakis az örület egy másik válfaja (bár mondhatjuk azt is, hogy ugyanennek az örületnek a folytatása) követhet. – A gyógyuláshoz valamiféle szanatórium kellene, no meg a csábítás – nevezetesen, hogy normálisnak lenni jobb, mint örülni; egyelőre mindkét feltétel hiányzik, s az abszurd körülményekhez megint csupán abszurd elmével lehet „normálisan” alkalmazkodni.

AZ EMBER KÉPTELEN a maga valódi egzisztenciájában: a bizonytalanságban létezni. De bizonytalanságának legiszonyúbb kifejezése a gyilkosság szenvedélye.

Március 30 Ma délelőtt. Az ég kemény fénye. APRÜCKEL a kávéházban átszűrődő napsütés; a kávéház csöndje; az ujságok; az emberek nyugalma; a függönyön túl, a Ringen a szinte némán suhanó forgalom; a szolgálatkész pincérek; velem szemközt a porcelán tekintetű, tiszta arcú, rokonszenves férfi; irodalmár; okos, szellemes, szórakoztató; és a borzalmak, az iszonyat, az apokaliptikus jelenségek, amelyekről beszélgettünk, s amelyek a kávéház szelíd csöndjében robajló vízióvá növekedtek bennünk. – Úgy tűnt, hogy valami rettenetes dolog készülődik a világban. A racionális nyelv meg sem közelítheti ezeket a tüneteket. A régi nyelvet kell elővenni, a Bibliáét, amely tud az ördögről és ismeri a világvégét. – Mindeközben azonban figyelmem peremén boldog táncot lejtett a szikrázó ég, a közelgő tavasz és a szabadságom édes érzése.

MIALATT WITTGENSTEINNÉL AZT FORDÍTOM, hogy mennyire rossz zeneszerző is Mahler, tegnap éjjel újra lenyűgözött a VI. szimfónia ereje, nagysága, szenvedélyessége, „szépsége” (Wittgenstein után ezt a fogalmat már csak

idézőjelben lehet leírni). Miközben zengett bennem ez a nagy zene, elnéző mosollyal gépeltem a zeneszerzőt kicsinylő, mélységes értetlenségről tanúskodó szavakat.

Április Amikor olyan hitetlenség fog el önmagam iránt, hogy mindenfelől bekerít a szorongás, egyszerre megszólal valaki, aki hisz nekem, hisz bennem: megrázó ez, és egyúttal – aligha tudnám pontosan megfogalmazni, miért – megszégyenítő is. Mintha rajtakaptak volna tikos bűneimen.

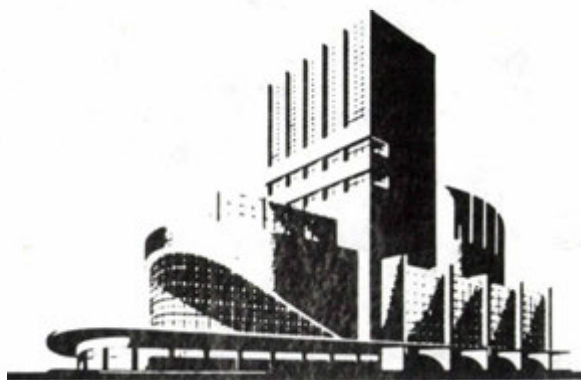
AZ ETIKUM ÉSSZERŰ és egyben abszurd: abszurdításában meglepő fordulattal jelentkezik hirtelen a ráció (hogy Izsákot pl. mégsem kell megölnie az apjának); ez a csoda; bizonyos korokban borrá változik a víz, más korokban érkezik egy biztató telefon – mindegy: az erő a lényeg, a titokzatos jelenlét, amely a jelenségekben megnyilvánul.

Az én viszonyom a csodához: elvakultan, megátalkodottan tagadni, és titkon mégis számítani rá: gyalgó bűnös tehát, a biblia szavával; neurotikus, sőt neuropata, a modern szóval; de mindenképpen beteg. – Egyet tehetek csak: kíméletlen önvizsgálattal az emberi és az isteni kegyelemhez folyamodni, vagyis – Csehov szavával: – dolgozni kell.

HAMAROSAN MEGJELENŐ *Gályanaplóm* korrektúrája. Wittgenstein *Észrevételei* (és Bécs) egészen különös környezetet teremtettek hozzá. Legfeltűnőbb „észrevételem”: hogy könyvem mennyire kevésbé tapad a korhoz. Ez meglepett. Úgy látszik, „benső”, szellemi-lelki zsigereim röntgenképe függetlenebb belső tájat mutat, mint akár magam is hittem volna.

MOSTANÁBAN (HAZAGONDOLVA) néha, jobb délelőttökön, eszembe jut egy hasonlat: ha belépünk egy szobrászműhelybe, ott csak iromba kődarabokat, vésőket, kalapácsokat, port, káoszt találunk, holott talán – ki tudja – lassanként mégiscsak formálódik valami, amit azonban a zűrzavarban, a zajban, a homályban mi még nem láthatunk.

WITTGENSTEIN: „Az egyik kor félreérti a másikat; s egy kis kor minden más kort a maga rút módján ért félre.” – Soha időszerűbb citátum.

A DEMOKRATIKUS MAGYARORSZÁG TITKOS ELŐTÖRTÉNETE

Megjelent a régi

összkiadása

Sorok a régi Beszélőből:

- ♦ A *Beszélő* szerkesztőségében nincsenek telexgépek, tudósítóit nem tudja újságíró-igazolvánnyal a helyszínre küldeni.
Csak akkor lesz miről beszélnie, ha olvasói a segítségére sietnek.
Kérünk mindenkit, aki úgy gondolja, hogy közlésre érdemes hír birtokában van, keressen meg bennünket. Minden eset érdekel, amikor egy vagy több ember cselekvés közben a jogait tartja szem előtt...
Lapunk elé. Beszélő 1. 1981
- ♦ Meg kell törni a csendet. Figyelmeztetni kell a veszélyre, emlékeztetni a lehetőségekre. Ám ezt csak egy olyan politikai közösség teheti meg, amely kívül áll a közmegegyezésen: tehát a demokratikus ellenzék.
Kis János: Gondolatok a közelfjövőről. Beszélő 3. 1982
- ♦ A magyar tömegkommunikációs eszközök túl sokat és túl keveset mondanak Romániáról. Túl sokat, mert Magyarország negatív reklámjának használják (...) A legfontosabb azonban egyáltalán nem kap hangot: az együttérzés, a részvét, a felháborodás.
[Tamás Gáspár Miklós]: Éhség és terror Romániában. Beszélő 3. 1982
- ♦ A felkelésben és a vádlottak padján együvé kerültek volt kommunisták és klerikálisok, baloldaliak és jobboldaliak.
Emlékezve rájuk nem kívánunk különbséget tenni közöttük: mindannyian egy úgy mártírai...
Huszonöt év után. Beszélő 8. 1983
- ♦ Akiről néhány év alatt nem derül ki, hogy keresztény, az nem is keresztény (...) A hívő pedagógusnak nem az a dolga, hogy vallást tanítson az iskolában, hanem meggyőződéses életvitelt.
Tanítson-e hívő keresztény az ateista állam iskolájában? Beszélő 13–14. 1985
- ♦ Kádárnak mennie kell.
Társadalmi Szerződés. Beszélő 20. 1987
- ♦ Még fogják bekötte kinyomtatni a *Beszélőt*, mint ennek a mai felgyorsulásnak az egyik előzményét és előtörténetét.
A tudósok és a regényírók visszatérhetnek a tudományhoz és a regényhez.
Hogy kell-e még szamizdat? Muzeális emlék lett, mert mindent ki lehet nyomtatni? Bizonyára. De azért maradjon tartalékban egy-két nyomdagép.
Konrád György: Megérkezés. Beszélő 26. 1989

I–III. kötet, jegyzetekkel, névmutatóval, egészvásznon kötésben.

Sajtó alá rendezte: Havas Fanny

Ára: 1890 Ft. Kapható a könyvesboltokban.

Megrendelőinek a kiadó 200 Ft árengedményt biztosít, és fedezi a postai utánvétel költségeit.

AB-Beszélő Kiadó, 1084 Budapest, Déri Miksa u. 10.

Levélcím: 1447 Bp. 8., pf.: 573

Az orosz rés

VIKTOR JEROFEJEV

Az orosz embernek az a titka, hogy van rajta egy rés. Vagy egy lyuk. Vagy lék, ha jóval akarom összehasonlítani. Mindenesetre biztos, hogy nem hermetikus. Nem is gondolhatja magáról, hogy ő valami egész, valami befejezett, lezárt forma lenne. A rés megosztottságot, szétesést, romlást jelent. A kopogtatásra is repedt hang válaszol, furcsa, tompa, rejtélyes. A kerek egészsel kapcsolatban nem merülnek fel kérdések. Az egyszerűen – van. Jó vagy rossz, de létezik, és kész. De emennél: ki törte szét? mikor? mi célból? vagy már eleve ilyen volt, rajta volt a rés? Az ember csak kíváncsi a válaszokkal.

Sőt azzal is kíváncsi, hogy segítsen. Mert ha valamin repedés van, lék van, az okvetlenül elsüllyed. Az orosz ember az örök fuldokló. De persze nem fullad meg. Az a lényege, hogy fuldoklik, de megfojthatatlan. Ebben az értelemben vízi lény, csak soha nem tanult meg úszni. Dobják neki a mentőövet, pánik van, húzzák a hajánál fogva, nagy nehezen kivonszolják a partra. Lerakják, élesztgetik. Az orosz ember szegénylős. Kellemetlenül érinti, hogy bajlódnak vele. Szégyelli, hogy meztelen, hogy nincs rendesen megborotválkozva, és hogy egész valójában nem túl esztétikus látvány. Nem tetszik neki, ha nem tetszik másoknak. Gyanakvóvá, agresszív válik. Egy köszönő szót ki nem lehet préselni belőle. Fekszik egy darabig a homokban, majd feltápáskodik, zavaros tekintetét végighordozza megmentőin, és lassan, mogorván visszakecmereg a vízbe. Hogy megint elsüllyedjen és vergődjön. Az emberben váratlanul megfogalmazódik a sejtés: de hiszen ez a gazember részeg! Nincs kizárva. Bár lehet, hogy éppenséggel józan. Nem ez a lényeg az, hogy van rajta egy rés – a furcsa viselkedés nyomós indoka.

Akin rés van, nem tud normálisan élni. „Repediten” nem lehet szorgalmasan dolgozni, életformát találni, családi jólétet alapozni, selyem nyakkendőket vásárolni. Repediten nem lehet sima utat építeni, jó gyógyszerésszé válni. A rést el lehet rejtteni, mint egy árulkodó állatfarkat, amit a lába közé szorított az ember. Vagy legrosszabb esetben be lehet ragasztani. De a kopogtatáskor úgyis kiderül, hogy a hang nem olyan, mint kellene: tompa és rejtélyes. Legföljebb úgy lehet tenni, hogy minden rendben van. Rávaszkodni, simliskedni lehet.

A rés az orosz ember hatalmas előnye. A legszerűbb orosz ember – *inkluzív Csehov!* – sem kételkedett soha abban, hogy Isten teremtményei közt ő a legkiválóbb. És abban sem kételkedik, hogy ő „egy nagy szar”. Az egész orosz filozófiának elakadt a lélegzete ettől a hallatlan végletes-

ségtől. Az egész orosz irodalom lelkendezett hőse sokrétűségén. A külföldiek szintén ámuldoztak, közben nem értettek semmit. Hogy is érthettek volna, mikor náluk minden passzol, és rajtuk nincsen egy árva hajszálrepedés sem!!

Belenézel egyenesen egy orosz ember szemébe. Az orosz ember egyenesen belenézi a te szemedbe. És minden világos, egy szót sem kell szólni. Hát ez az, amit egy külföldivel nem lehet. Ilyen logikusan érvelt a 20. század elején Vaszilij Rozanov.

A résen át szabad szemmel látható az orosz lélek. Ujjal meg lehet érinteni, vagy akár meg is lehet csiklandozni. Ha ettől az orosz lélek nevetni kezd, az hetedhét határra elhallatszik. Az orosz öröm mindig hisztérikus, és többnyire vagy zokogásba, vagy verekedésbe torkollik. Túl van csiklandozva. Hisztérikusak az orosz dalok is. Erőltetettek és panaszosak. Az orosz mesék pedig hol sziruposak, hol csodálatosan cinikusak. Észnek, munkának nincs bennük becsülete. A csalás és a csoda diadalmaskodik. Bolondoska-Ivanuska herceg az uralkodó, aki nem nagyon szíveli a testvéreit – a mesebeli értelmiséget.

Nem véletlen a teológusok vonzódása az orosz emberhez: az orosz ember metafizikus, úgy lóg ki belőle a lélek misztikus szubsztanciája, mint zsebből a zsebkendő. Az orosz igazhitűség – minden rituális szigorúságával együtt – szintén „meg van repedve”. Olyan, mint a leeresztett kerék. Stabílan fekszik, rosszul gurul. Ha az ember üldögel rajta, remekül lehet bámulni a csillagos eget, s elmélkedni az oroszos vendégszeretetről. Nyilván, ugye, a vodka – eme egyetlen szent víz, amely – akárhogyan küzdöttek is ellene – soha nem apadt el Oroszországban. Csodálatos dolog sehová sem menni.

A résen keresztül az orosz lélek közvetlenül tanulmányozza a világot anélkül, hogy az emberi látás banális eszközéhez folyamodna, s közvetlenül társalog Istennel. Ez egyedülálló tapasztalat. Nem az örökkévalóság, hanem a rés szempontjából. E tapasztalat az orosz kultúra vagyona. Boldogsága és büszkesége. A múlté és a jövőé. Az orosz kultúra így sosem marad tétlenül. Szemben a civilizációval, amely rossz helyen van Oroszországban.

A civilizáció terén az oroszok sértődékeny epigonok. Az a benyomásuk, hogy ők mindent előbb fedeztek fel és jobban csináltak meg, mint a többiek, csak a zsidók meg az idegenek kifosztották őket. Hogy egy családbeli példát hozzak, az én rejtélyes, távoli rokonom, Popov, előbb találta fel a rádiót, mint Marconi. Ezt minden iskolás gyerek tudja a Szovjetunióban. Efelől természetesen nekem sincs semmi kétségem.

Egy francia utazó, Marquis de Custine, az Oroszország 1839-ben című könyv szerzője vet-

Az írás *Russzkaja scsel* címmel jelent meg a *Panorama* című folyóirat 1991. évi 493. számában.

te észre, hogy az oroszoknak nem az a bajuk, hogy utánozzák Európát, hanem az, hogy ezt rosszul csinálják. Custine könyvét különféle sérelmek miatt Oroszországban mind a mai napig nem publikálták teljes terjedelmében. Nos, 150 évvel e könyv után az orosz lélek ugyanúgy nem tudja eldönteni, milyen is ő valójában: európai, ázsiai vagy valami egészen sajátos. A válaszon a legjobb orosz elmék törik a fejüket. Az orosz lélek voltaképpen archaikus. Mindentől fél, ami „idegen”, ideértve a Coca-Colát is. Úgy tűnik számukra, hogy ez a „fekete víz”, ez a külföldi varázslók találmánya az ő szűzes erényüket akarja elpusztítani. A szovjet divatnak semmilyen Potyemkin-építménye – mint például Vjacseszlav Zajcev valamelyik kollekciója – meg nem győzi őt arról, hogy ez valami Istennek tetsző dolog lenne. Semmilyen politikai újítás nem téríti el bevált elveitől: meghajolni az erő előtt, megvetni a gyöngeséget. Az orosz lélek monarchista, nem pluralista. Az orosz lélek szabad az ő primitív, ősi rabságában.

Az örökös orosz elégedetlenségnek, telhetetlenségnek, igénytelenségnek, követelőzésnek és lustaságnak is alapvetően a rés az oka. Az orosz lélek legsikerültebb, legadás ábrázolata: Oblomov földbirtokos. Oblomov annak rendje és módja szerint szépen átaludta az egész életet. Megpróbált szerelmes lenni – nem sikerült. Elillant a szerelmi energia a résen át. A résen át az egész életerő elillan. A résbe a világ összes szemete bebújik. Az energia megőrzése érdekében sokat kell aludni. Az orosz léleknek nyugalomra van szüksége. Az orosz lélek sosem lel nyugalomra.

A paraszti nép, amely idestova ezer évvel ezelőtt a pusztai rablótámadások nyomán hanyatlásnak indult Kijev melegengető napfényéből északralet tajgás bugyraiba vándorolt, nem is sejtette, hogy ott, a mocsáron a végletesen elszigetelt emberek új közössége születik meg: a könnyen sebezhető, az éghajlat önkényétől, a silány földtől, a kényszerű, kába téli létlenségtől szenvedő lelkekkel.

Kljucsevszkij, a Nyugaton ismeretlen orosz történész, aki csupán hat évvel késte le a bolsevik forradalmat, sokkal lényeglátóbbnak bizonyult a korszakos jelentőségű Dosztojevskijnél, amikor az orosz léleknek nem a gyülekezeti, kollektivistá vonásait hangsúlyozta, hanem végtelen magányosságát: „...A nagyorosz ember szívesebben dolgozik egyedül, amikor senki nem nézi őt, de nehezen szokja meg a kö-

zös erővel történő, összehangolt cselekvést. Egyébként is általában zárkózott és óvatos, sőt félnék, örökké résen van, emberkerülő, jobban szeret egyedül lenni, mint társaságban, jobb a dolgok kezdetén, amikor még nem bízik magában és a sikerben, és rosszabb a végén, amikor ez az már sikerült neki, és kezd ráirányulni a figyelem: a bizonytalanság sarkallja erőit, míg a siker elemeszi azokat.”

Lenin, ez a türelmetlen, gyorstalpalóból szalasztott filozófus és ravasz politikus nem figyelmeztet Kljucsevszkijre, s neki köszönhető, hogy az orosz forradalom az orosz lélek hosszan tartó kinszenvedésévé vált. De ugyan ki vitatná, hogy a kommunista ideál sok tekintetben rokon vonásokat mutat az oroszok „repedt” tudatával? Hogy Marx nem elsődleges ok, hanem csak ürügy volt a szenvedélyes egyenlősdi, a tehetősebb embertárs iránti irigy gyűlöletre, amely olyannyira áthatja a matematikai közepet képviselő, „repedéses” entrópiájú orosz karaktert?

Roppant változások forralják mostanság az orosz agyakat. Tényleg eltűnik a rés, beforr, mint egy seb?

1990 egy hideg márciusi reggelén egy már nem fiatal, bőbeszédű taxis autóján igyekeztem a seremetyevói nemzetközi repülőtér felé. A sofőr, amikor megtudta, hogy Párizsba utazom, leplezetlen kíváncsisággal azt kérdezte:

– Aztán az igaz-e, hogy Párizsban mindenki fehér nadrágban jár?

Az volt az érzésem, hogy mind a ketten elmegyengék vagyunk. Ettől a baromságtól, ahogy már számtalanszor, most is szorongás fogott el, szorongás az új Európa terveiért, a parlamentáris játékokkal foglalatosskódó orosz értelmiségért, a most már mindenféle pártgyámkodás nélkül felnövekvő moszkvai és leningrádi ifjakért, a kaukázusiakért, a litvánokért, s velük együtt mi magunkért. Egy ezredévi idő illant el a résen át. Az óra megint azt mutatja: „orosz örökkévalóság”. A hiszékeny, ravasz, slamos orosz lélek a dollárokról és Sztálinról szőtt álmai közül kajánul tekintett rám a repedésen át.

FORDÍTOTTA MORCSÁNYI GÉZA

PÁLYÁZAT

A Phralipe Irodalmi és Közéleti Folyóirat pályázatot hirdet: szociográfiai riport, tanulmány, dokumentum műfajokban. A cigányság életével, helyzetével, kilátásaival kapcsolatos írások terjedelme maximum 20 gépelt oldal. A pályázati mű leadásának határideje 1992. szeptember 15.

A pályázati műveket a Phralipe szerkesztői valamint Csalog Zsolt író-szociológus bírálják el.

I. DÍJ: 10 000 FT II. DÍJ: 8000 FT III. DÍJ: 6000 FT

A szerkesztőség által jónak ítélt, de nem díjazott munkákat folyóiratunk leközli. A munkákat kérjük a Phralipe címére: Budapest VIII. Tavaszmező utca 6-ba küldeni.

A PHRALIPE SZERKESZTŐI: OSZTOJKÁN BÉLA, BALOGH ATTILA, BARANYI ILONA, NEMÉNYI MÁRIA, SZÉCSI MAGDA, ZSIGÓ JENŐ.

EBBEN A HÓNAPBAN SAJNOS MÁR NEM
LESZ 2000 EST – MEGKEZDŐDIK A NYÁRI
SZÜNET. A NEMZETKÖZI MERLIN SZÍN-
HÁZ, A JAZZKLUB AZÉRT VÁRJA A 2000
HÍVEIT.

SZEPTEMBERBEN, A 2000 EST HELENYT, A
HÖNAP HARMADIK CSÜTÖRTÖKJÉN,
AHOGY MÁR ÍGÉRTÜK, ÉJSZAKÁBA NYÚLÓ
„2000 STORYTELLING FESZTIVÁLT” TAR-
TUNK, SOK MEGLEPETÉSSSEL. KÉRJÜK A
NYÁJAS OLVASÓKAT, ÍRJÁK MEG NE-
KÜNK, KIKET HALLANÁNAK SZIVESEN, A
RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ 25-25 PERCBEN.
ELSŐSORBAN A 2000 SZERZŐIRE ÉS BARÁ-
TAIRA GONDOLTUNK, KÖZTÜK AZ ESTEK
EDDIGI VENDÉGEIRE.

A SZERKESZTŐK MINDENKÉPPEN FELKÉRIK
MAJD NÁDASDY ÁDÁMOT, TAKÁCS FERENC-
ET, SAJÓ ANDRÁST, VEKERDY TAMÁST,
KARÁTSZON GÁBORT, ESTERHÁZY PÉTERET,
RÉZ PÁLT, LÁZÁR ERVINT, TATÁR GYÖRGY-
ÖT, LUKÁTS ANDORT, SZÖRÉNYI LÁSZLÓT.
VÁRJUK A TOVÁBBI ÖTLETEKET, KÜLÖ-
NÖSEN NŐI SZEMÉLYEKRE.

A NEW YORK-BELI FOGADÓÓRA NEM
SZÜNETEL EGYETLEN CSÜTÖRTÖKRE
SEM...

Kik azok a szlavofilek, és mit akarnak?

HOGY MIT AKARTAK...? ERRŐL OLVASHATNAK A SZÁZADVÉG KIADÓ

A megváltó Oroszország

című kötetében, amely először adja közre magyarul
az orosz eszme múlt századi klasszikusait!

(Idea Russica sorozat)

Hogy mit akarnak most...?

Erről is beszélgethetnek a kötet munkatársaival

1992. JÚNIUS 8-ÁN 18 ÓRAKOR

a Századvég Politikai Iskola központjában
(KULTURINNOV, I., Szentháromság tér 6.).

Várják Önöket az **Idea Russica** sorozat szerkesztői:

Kiss Ilona, Szilágyi Ákos és Török Endre

„A megváltó Oroszország”

a Századvég Kiadó többi régi és új kiadványával együtt
megvásárolható a kiadó könyvheti sátrában a Vörösmarty téren,
minden nagyobb könyvesboltban, de főként a

SZÁZADVÉG KÖNYVKLUBBAN

1015 BUDAPEST I., CSALOGÁNY U. 6-10. III. 118.

TELEFON ÉS FAX: 201-1056